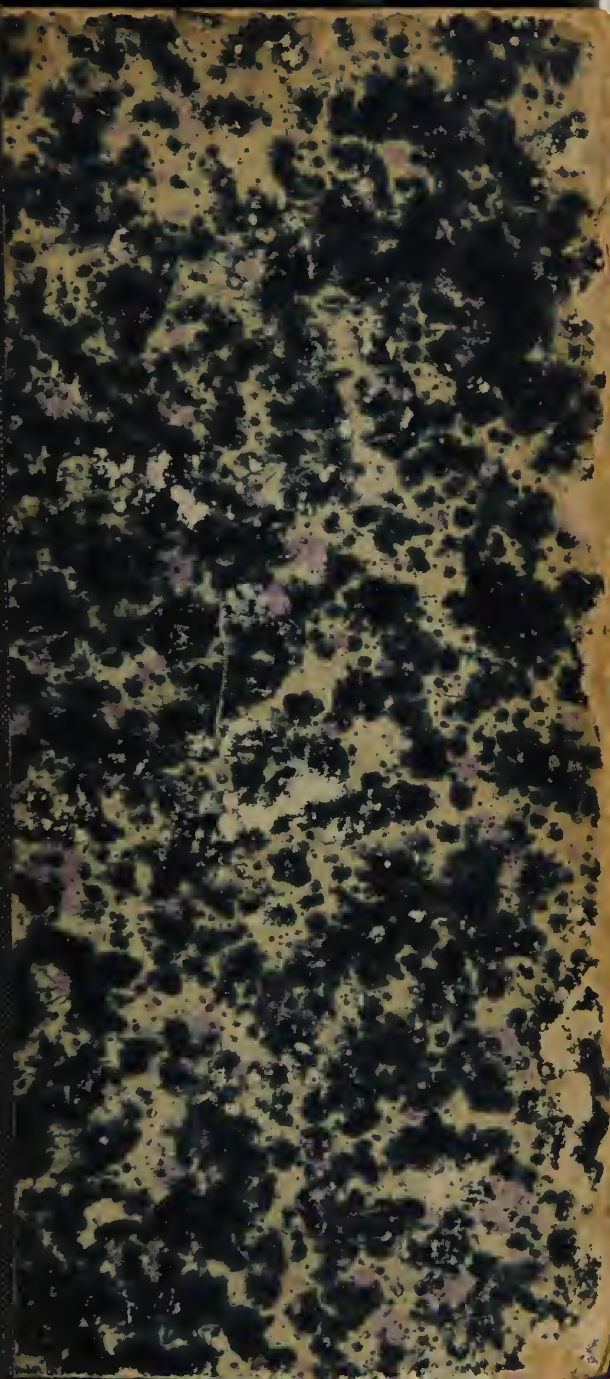
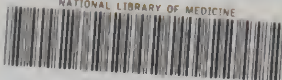

NATIONAL LIBRARY OF MEDICINE
NLM 00104903 8

HE MAU OLELO AO

E PILI ANA I KE

OLA KINO

O NA

KANAKA HAWAII.

I KAKAUIA A HOULUULUIA E

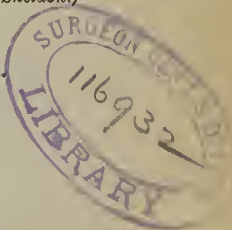
WALTER M. GIBSON,

KA LUNAHOOMALU O KE KOMITE KU I KA WA NO KE OLA KINO, I KOHOIA E KA AHAOLELO O KA M. H. 1878.

KA ELUA O KE PAI ANA, HOOPONOPONO HOU IA. I PAIIA E KA PAPA HOONAAUAO, MAMULI O KE KAUOHA A KA AHAOLELO KAUKANAWAI O KA MAKAHIKI 1880.

(*Unuhiia mai ka olelo Berilania, e H. L. Sheldon.*)

HOOPONOPONO HOU IA.

HONOLULU:

PAIIA E R. GRIEVE.

1881.

OLELO HOAKAKA.

Ma ke Kau Ahaolelo o 1878 ua hookaawaleia he umikumamalima haneri dala no ka hoomakaukau ana a e hoolaha aku he mau Olelo Ao no na Kanaka Hawaii ; a ua kohoia o na Hon. Kipikona, J. M. Kapena a me Kakela Opio, he mau hoa iloko o ka Hale Ahaolelo, i Komite Wae, na lakou keia hana e hooko, mahope o ka pau ana o ia Kau Ahaolelo.

I ka wa i noonoo ia'i keia haawina iloko o ka Hale, ua hoomaopopo ia ka manao e hoiliili i na buke ao kaulana o na aina e, e pili ana i ka oihana lapaau a me ka hoola kino, a noloko ae o ia mau buke i wae ia'i i mau olelo ao i kupono no ke ano a me ka noho ana o na Kanaka Hawaii, a e unuhi ia iloko o ka lakou olelo kamaaina.

Ua hapai ia ka hana o ka heluhelu ana i na buke a me ka wae ana o na olelo ao, e ka Luna Hoomalu o ke Komite. Ua lawe mai oia he nui na buke kaulana e pili ana i ka oihana lapaau a me ka hoola kino i pai ia ma Beritania, ma Farani a me Amerika ; aka, mahope o kona huli ana iloko o ia mau buke noiau, i kupono loa no na lahui o na aina kahi i hoopuka ia'i, aole nae i loaa i kekahi mokuna i hiki ke lawe okoa ia a e kau ai i rula hoomaopopo no ke ano o ka noho ana o na

Kanaka Hawaii. Pela no kona noonoo akahele ana. A nolaila, mahope o ka huli nui ana a me ka hoomanao loihi ana, ua hooholo ka manao iaia iho, i mea e hooko ai i ka mea a ka Ahaolelo i kauoha ai no na olelo ao, a i mea hoi e loaa ai ka pono i ka lahui, e aho no e hoomakaukau, noloko ae o ia mau buke, i mau olelo a me na Rula Ao i kupono i ke ano o ka noho ana o na Kanaka Hawaii ma ko lakou aina iho.

Ua akaka no i ka mea e kakau nei, ua loaa ia ia kau wahi ike a me ka maa ma keia mea, e hiki ai ke hapai i ka hana. He kamaaina no keia aupuni, iloko o na makahiki he umikumamawalu i hala. Aia no kona home ma ka mokupuni iki o Lanai, kahi ia i noho launa loa me na Kanaka Hawaii, a o ka nui o lakou he poe hoaaina a me hoolimalima maluna o kona mau aina, a oia hookahi ka mea nana i lapaau a ao aku ia lakou no na mea e pili ana i ke ola kino iloko o ia mau makahiki. Oia wale no kai haawi i na laau lapaau ma ia mokupuni ; a nana no i ao pinepine i na kanaka ma na mea e pili ana i ko lakou mau hale noho, na lole aahu, a me na mea ai, oiai ua nana mai lakou iaia e alakai ai, e laa me he poe keiki la nana. Ua kiai a malama oia ia lakou iloko o na pilikia, a he mea mau ia lakou ka hoopii ia ia ke loaa i ka mai.

Ua hapai ia nae keia mau hana e ia mamuli wale no o ke aloha, no ka mea, ua kokua nui ia oia e na Kanaka Hawaii iloko o kekahi mau wa pilikia ; a nolaila ua hoomanao mau ia ia mea, i

kumu e hoeueu a e hooikaika ai i na mea a pau e pomaikai ai ka lahui Hawaii.

O ka hapa nui o keia mau Olelo Ao, ua pai ia iloko o ka M. H. 1879 ma ka *Nupepa Kuokoa* a me *Ko Hawaii Pae Aina*, me ka ae o ka Luna Hoomalu o ke Komite Wae.

HE MAU OLELO
IMUA O KA LAHUI HAWAII.

He mau hopuna olelo mawaena o kanaka, "Kokua ke Akua i ka poe kokua ia lakou iho," he mau hopuna olelo i hookahua ia maluna o ka hoomaopopo ana o ka poe i hoao ole e hoomaikai ae i ko lakou kulana, aole loa e kokua ia e kekahi haawina pomaikai no ko lakou pono iho ; a he mau olelo kupono loa keia na ka Lahui Hawaii e noonoo pono ai.

Ua oleloia e kekahi poe noonoo ma keia pae moku, ke emi nei ka heluna lahui o keia pae moku, a ke nalo aku nei ma ke ano he aupuni, mai ka papalina o ka honua, no ko lakou kokua ole ia lakou iho ma kekahi mau kumu. Aka, he makee no nae ka lahui Hawaii i ke ola e like me ka makee o na lahui e ae, a ina ke make nei a ke emi nei lakou mamua o kekahi mau lahui kanaka e ae, me he mea la no ke ano naaupo no paha ke kumu, mamua o ka manao nui ole ana i ko lakou hopena. Aole no ko lakou makemake ole, aka, no ka ike ole. A mamuli no hoi o keia manao ma na mea pili i ka emi o ka lahui Hawaii i hookumu ia'i keia mau kumu ao a e hoolaha ia aku nei hoi ; a ua haku ia kona mau manao me ka

manaolana ia, e loaa aku ana i kekahi mau Hawaii ponoi, ina no he kakaikahi, na manao noonoo e alakai ia'i ma na ano o ka malama ana i ka noho'na o keia ola kino ; e hoopaa ia ke kaikoo o ka make ; a nolaila ua hoopuka ia keia leo aloha ia oukou ; E na kanaka Hawaii, a i ike iho ai hoi ia oukou iho ma ke ano he lahui, na kumu i hoopokole ia mai ai ke ola maikai ; ka uhauha wale i na kanawai o ke ola, a hookumu i ke emi o ko lakou heluna.

Ke kaumaha kekahi kanaka waiwai no ka nui o ka aie, a ike ia ke ano ku i ka pilikia e aneane aku ai ma kahi o ka poino, alaila, ina he kanaka ia me ka noonoo maikai, e hoomaka oia i ka helu ana i ka nui o kona waiwai a me ka hoomaopopo ana i ka huina pau, a e noonoo no kana hana e hana aku ai no ka hoopakele ana, ka hooikaika ana a me ka noonoo akahele ana i wahi e hoihoi hou ia mai ai kona waiwai. Pela iho la i keia au, ko ka lahui Hawaii kulana, pela kona mau ano a pau, ua kau loa i ke kulana popopo a helelei wale e hiki ole ai ke hoohakalia ka awiwi ana o ka lahui Hawaii e helu i ka nui o ko lakou heluna lahui, a e hoomaopopo i ke ano a me ke kulana o ko lakou ola ana, a ma ia ike kumaka ana i ka poino e kau mai ana maluna o ka lahui, e ike ai a hoomaopopo i kahi e pale ae ai i ka poino.

O kekahi o na mea nui i kupono i ke Kanaka Hawaii ke hoomaopopo pono a hoopaanaau i keia au, oia no ka Hoike Helu Kanaka hope loa iho nei o ke Aupuni Hawaii. Ua hoike pili aupuni

ia mahope o ka helu akahele ia ana, he kanahakumamaha tausani wale no Kanaka Hawaii maoli maloko o keia mau pae moku.

Auhea la na heluna laupai o na mamo a Umi a me Keawe ona la kahiko ; a o Kameeiaumoku ma hoi a me na koa e ae i kokua i ke kamoe o ka papahele o ke aupuni o Kamehameha ? Ia manawa he hapaha miliona, oia hoi, he elua haneri me kanalima tausani Kanaka Hawaii maloko o keia pae moku, i ka wa a ka Nai Aupuni i hoomoe ai i ka papahele o ke Aupuni Hawaii ; a i keia manawa hoi, ia Kalakaua, ka hiku o na Moi, i kona noho ana ma ka Noho Alii he kanahakumamaha tausani wale no ka heluna o na makaainana, oia hoi ka hapa-hiku o ka heluna o ka lahui i ke kukulu mua ia ana o ke Aupuni Hawaii.

Ina mamuli o ka nui o ka heluna lahui Hawaii ke kahua, aole loa e loaa iki i ke Aupuni Hawaii ka ae ia mai o ke kuokoa mai na Aupuni e. Ina he mea hiki ia manawa ka hoike ana aku i na aupuni o Enelani me Farani a me Amerika, i ka manawa a na Komisina Hawaii Rikeke a me Haalilio i holo ai e hooko i ka ae ia ana mai o ke kuokoa, ka uuku o ka heluna o ka lahui Hawaii malalo iho o ka nui o na kanaka o kekahi kaona uuku o Europa a o Amerika paha, a ua like ka nui o na kanaka kino kanakamakua o na aina e mai me ka nui o na kino kanakamakua o ka aina nei, ina la aole e ae ia mai i ke Alii Hawaii ka hooia ia ma ke ano he Moi kuokoa.

O ia mau Aupuni o Europa me Amerika, a o

kekahi paha o lakou, e ao mai ana paha e noho me ka malama i ka maluhia a ano hope Aupuni Alii paha, e like la me ka mea i ae ia a i kau ia maluna o Tahiti, Samoa a me Fiji ; aka, aole loa lakou e ae i kekahi heluna kanaka uuku e like la me ka lahui Hawaii o keia au e komo iloko o ke anapuni o na ohana aupuni kuokoa, i ae ia a i hooiaio ia.

He mea nui keia no ka noonoo kuhohonu ana o kela a me keia Hawaii oiaio i hookahua ia ka makee a me ke aloha aina iloko o kona puuwai. No ka mea, e hoomanaoia keia mea, o ka mana nui i haawi ia mai i keia wahi aupuni uuku, he mea hiki wale no ke lawe ia aku, ke ulu ae kekahi kumu e pau ai ka noho'na he Aupuni Hawaii maoli, a e noho ana ma o ka huina kanaka o na lahui lehulehu o na wahi a pau o ka honua nei.

A e uwe ae auanei paha kekahi Hawaii i nele i na manaolana, a i ae la, "Ua kue mai ka lima o ke Akua ia makou. Ua oi aku ka make mawaena o makou mamua o ke ola. Ke make nei makou me ka makou mau pulapula me he mau hipa la ma kekahi kula oneanea. A ina e ku ana ka aina o Kamehameha ma keia hope aku, e lilo ana auanei i kaupaku malumalu no na malihini e komo mai nei, oia ka Pake, Iapana, na kanaka o na Pae moku o ka Hema, Hinedu, Negero, a me kekahi mau lahui e ae, aole hoi ma ka ulu hou ana a laupai hou o ka Lahui Hawaii !"

Aka, e ku, e ka Hawaii manaolana ole, a mai haawi pio wale i ke aho o kou lahui ! Mai manao

oe ua kau ia ka ulia nalowale o kou lahui a lahui e ae paha mai ka ilihonua aku nei. He poe ikaika oukou na Kanaka Hawaii. Ua mahalo ka poe o ko na aina e i hoomaopopo i ka maloeloe maikai o ko oukou mau kino. Ua oi aku ko oukou ikaika mamua o ka Pake a Iapana paha. He oi ka eleu mamua o ka Negero. A ua oi aku oukou ma ka hana ma keia mau wahi mamua o na haole keokeo a poe e ae paha. Nolaila, o ka mea maopopo, aole no ka nawaliwali a mai paha ke kumu e emi nei a e nalo nei ka lahui Hawaii; aole pela, aka, no ka hoolu ole ia o na puao o na wahine a kakaikahi na keiki e loaa mai, a oia mau keiki kakaikahi aole i malama kupono ia.

E MALAMA I NA KEIKI!

Aia ka manaolana o ka lahui ma o na keiki. O keia ka mea pono i kela a me keia makua Hawaii e noonoo nui me ka manao makee; aole hoi o ke aloha makua wale iho no, aka, o ke aloha kekahi i ka inoa Hawaii a me ke Aupuni. O ka malama loa i ka oukou mau pulapula a oi ae mamua o ke dala, ke kulana, a me na makana a lealea o keia honua.

Ae! E malama i ka oukou mau pulapula! E malama i na kaikamahine! E malama i na wahine! A ma ia hana ana, e laupai hou ai ka lahui, e hoomau ia'i ka inoa mai kahiko mai, a e onipaa ai ke kuokoa o ka aina.

Aka, e pane hou mai no auanei paha ke Kanaka Hawaii manaolana ole, "Pehea la e hiki ai ia

makou ke malama i ka makou mau wahine a lilo ai i mau makuahine ohaha, a e malama ai i na keiki, oiai na hoopuni ia a paapu lakou me na kane i pakolu aku ka oi o ka heluna mai na aina e mai a me ko ka aina nei ; a ke hoomau ia mai nei no ke komo ana mai o na kane wahine ole, e pakui hou mai ana i ka poino hooneoneo maluna o ko makou mau pae moku."

He oiaio, he hiona pilikia io no keia o ko oukou lahui, a he mea hiki no paha ke olelo ia ua lawe ia mai mamuli o ke ake nui i ka waiwai, ka mea i oleloia he kumu hoala i ka pomaikai o ke Kanaka Hawaii.

He mea pomaikai nui ka waiwai. A o ka mahuahua o ka uku hana a me na pono no ke ola ana, e like me na mea i ike ia mawaena o kanaka, he mea hoomaikai i ke kulana a he kumu e hoomahuahua aku ai i ka lahui. Aka, o na mea e pili ana i ko kakou kumu waiwai nui, oia hoi ka mahi ko, ma ka hoopae ana mai i na heluna lehulehu o na kane me na wahine ole, he mea hoopoino ia i ka lahui Hawaii.

No ka oi aku o na kane mamua ae o na wahine maloko o keia pae aina, nolaila, ua ike pinepine ia

NA WAHINE LEHULEHU O NA KANE.

He mea keia e inoino loa ai ka noho ana o na kanaka, e poi ana hoi ka malamalama o ka lahui kahi i maa i na kane he lehulehu e noho pu ana ma ke ano he kane a wahine, me ka wahine hookahi. Aole no e hiki elua makuakane no ke keiki

hookahi ; nolaila, ina o ka wahine mare e moe aku ana me ka lua o ke kane, he mea ia e hua ole ai kona puao. Ina paha elua a ekolu kane a ka wahine hookahi, o ka pau no ia o na manaolana e loaa ai ke keiki a oukou ; e na Hawaii, ke makemake oukou e hooulu i ka lahui, alaila, e kapae ae i ka huaolelo *punalua*, oia ka inoa i kapaia ai ka lua o ke kane a ka wahine hookahi. E hoomanao a e malama oukou, ma ka helu akahi, i

KA OHANA,

No ka mea, he mea ia e ola ai na kino o oukou a e hooulu ai i ka lahui. O ke kane me kana wahine mare me ka laua mau keiki, i hui pu iloko o ka home oluolu, ua like ia me ke aupuni liilii, he pomaikai, he kuokoa, a he onipaa. Ina e hoonoho ia'ku he kane hou ma ia hale, ma ke ano hoi he punalua na ke kane mua, alaila, ua uhaki ia na kanawai o ke ola kino, ua hoopau ia ke kahua o ka ohana a me ka noho ana malamalama.

Nolaila, e hoomanao na Kanaka Hawaii aloha aina a aloha lahui, o ka malama ana i ka ohana—hookahi kane a hookahi wahine i mare—a me ka malama ana i ka maemae o na wahine, he mau mea keia i oi aku ka waiwai mamua o ke dala, na hale a me na aina ; i oi aku i ke ano nui mamua o ke aupuni a me na oihana kuloko e ae a pau o ka aina.

O ka lahui kanaka i minamina ole no ka hoohaumia ia o na wahine, mai hoomanao ia lahui i

ke kuokoa a me ka hoomau ia'ku o ke ola lahui. A oiai he kumu nui paha ia e olelo ae ai na Kanaka Hawaii, he pakele ka maemae ole o na wahine no ka puni o lakou i na kane he pakolu ; aka hoi, mai haalele lakou i ka manao makee lahui. E kupaa nae, a hoopii ikaika imua o ke aupuni i ala ae, e hoomakaukau a e hooholo i na kanawai e pono ai ke ola a me ka hooulu ana i ka lahui. I mea e hoomaopopo ia ai e na poo Aupuni, o ka hana pookela o ka maikai i ili maluna o lakou, oia ka imi i ka pomaikai o ka lahui Hawaii, ke kahua hoi o ke Aupuni ; e makaala i ole e loohia ke kuee ia mai ma ka hoopae nui ana i na eemoku mai na aina e mai, na kane wale no hoi, aole me na wahine kekahi, a me na kumu e ae e kue ana i ka holo mua o keia lahui.

A oiai, me keia mau pilikia no, oia hoi ka like ole o na heluna mawaena o na kane a me na wahine a me kekahi mau pilikia e ae, ua kau mai ka hana nui o ka hoao ana e hoopakele i ke aupuni a me ka lahui Hawaii maluna o oukou—e na makuakane a me makuahine Hawaii.

Aole na ka Moi, na Kuhina, ka Ahaolelo ka malama ana i na keiki liilii—oia ka lahui o ke au e hiki mai ana—aka, na OUKOU iho e malama aku ia poe keiki.

A mai manao oukou e ka lahui Hawaii, e pakele oukou i na kauka a me na laau, ina aole oukou e kokua ana ia oukou iho !

He kokua nui na kauka maikai. Ua loaa ia lakou ke akamai nui mamuli o ke ao ana a me ka

lawelawe ana no ka manawa loihi, o ka oi nae ma ka hanau keiki ana, a hoopakele mau lakou i ke ola o kahi poe. A ua paanaau loa ia lakou ke ano o ke kino o ke kanaka ; ka io, ka ili, na olona a me ka loko, na iwi a me ke koko, a he hiki ke lapaau i na poino o ke kino me ke akamai. Aka, me keia mau mea a pau, e hoomanao, o na ano mai o ke kino he lehulehu wale, he mea hiki wale no ke pale aku, ma ka noho ana maloko o na home i ea kupono ia, ma ka aahu ana i na kapa pumehana kupono, ma ka ai ana i na mea ai hooikaika a hooluolu kino, a ma ka malama ana i kekahi mau mea e ae i hoike ia maloko nei, e pale ia aku ai ka mai, hoomau ia ka oluolu a hooloihi ia ke ola ana, me ka loaa ole o ke kauka a me na laau lapaau.

Aole keia he mau ao ana i na Kanaka Hawaii no ka lapaau ana i na mai ; aka, he ao ana i ke ano o ka malama ana i ko lakou mau kino, i pale ia aku ai ka mai ; a ua hoomakaukau ia hoi keia mau ao ola kino, a ua manaoia, e waiho ia aku imua o ka poe ilihune a me ka poe hupo o na kanaka maoli, a maluna ae o na mea a pau, no ka malama ana i ka lakou mau keiki.

E noonoo nui oukou i na kanawai o ke ola kino. Ke koe nei no he kokua o ka lahui, he poe opiopio, ikaika, kino ola. Ua hiki aku paha ko lakou nui i ka iwakaluakumamalima tausani wale no o na kane me na wahine opiopio a me na keiki liilii iloko o keia pae moku. Aka, ina e malama keia 25,000 i na kanawai o ke ola kino, alaila, he

kahua maikai no ia e kukulu ia'i ka lahui a me ke aupuni ; oiai, o kekahi mau lahui kaulana o ke ao nei ua like me keia ka liilii o ka hoomaka ana o ka ulu o ka lahui.

Nolaila, e ala, e ku iluna, e hoolohe i na olelo ao, a e noonoo, e na Kanaka Hawaii, no ka mea, aole no i pio loa ka aoao o ko oukou lahui. Aia no iwaena o oukou he lehulehu na kanaka kino opiopio, ola maikai. Ua mahuahua na pua mae ole, na kaikamahine iloko o na kula, a ua nui na wahine opiopio i hoohaumia ole ia e na kanaka o na aina e. Nolaila e kupaa ma ke kahua o ke ola kino, ka hoomaemae a me ka hooulu.

O keia mau mea a pau e hooko oukou, oiai he hiki no ke hooko ia, a pela e hoopakele ia ai ko oukou lahui, e na mamo Hawaii, me ka nana ole i na mea e kau mai ana !

E ae aku no i ka malihini keokeo o kipa mai a hele aku me kona mau moku a me kona mau pono hana, a e hoakoakoa i kona mau waiwai nui.

E hookuu aku no i ka Pake e eli a e ohi, a e hoomoamoa, a e noho mamuli o na noho'na o kona home, ina o kona makemake ia.

A e ae aku no i na ano lahui e ae a pau maloko o keia pae moku e hana e like me ko lakou manao, a e noho malalo o ka maluhia maluna o keia aina kamahao.

E hookipa mai no i ke au holomua me na mokuahi, kaamahu, a me ka uwea uwila malalo o ke kai.

Na ka naauao a me ke akamai no e hooulu a e hoano e ae i na hiohiona o keia Pae Aina.

Aka,—ina oukou e na Hawaii,—ina oukou e na kanaka,—ka lahui akamai hoi o na pae moku o ke kukulu akau o ka Moana Pakifika, i ike mua ia e Kapena Kuke, a i hookaulana ia e Kamehameha,—e maliu mai i na kuhikuhi a me na ao maikai ana no ko oukou ola, a malama i ko oukou mau kina ; a ina maluna ae o na mea a pau, mai keia manawa aku, e malama oukou i ka oukou mau keiki i oi aku mamua o na waiwai gula ; a e maliu mai no ke Akua ko oukou Makua ma ka Lani i ka oukou mau noi a me ko oukou kokua ia oukou iho ; alaila, e ulu hou auanei a laupai ma ko oukou mau mokupuni nei i aloha nui ia ; a e hauoli auanei na kanaka naauao o ka honua nei a puni ke hoomaopopo iho, aole i huli ke au o ka lahui Hawaii, aka, ua pohala, ua ola, e ulu hou ana, e mahuahua ana, e like me ka mea kupono i ke Aupuni Hawaii i hookumuia e Kamehameha Nui.

WALTER M. GIBSON, (Kipikona.)

Lanikeha, Lahaina, Dekemaba, 1879.

HYGEIA.

Ua hoomanao ka poe Helene o ka wa kahiko i na akua he nui wale, na akua kane a me na akua wahine ; a o kekahi o na akua wahine, o Hygeia ka inoa, nana i malama i ke ola o kanaka, wahi a ia poe kahiko. He manao maikai ko ia akua, me ka hanohano hoi, oiai, o ka nui o ko lakou mau akua, ua oleloia he poe kolohe a hana ino i kanaka. Pela na akua o Hawaii nei, e laa me Pele, he oi aku ka huhu, he ahi wela oia, a ua lealea i ka pepehi i kanaka, ke ole lakou e hoohaahaa a e haawi aku i ka mohai iaia.

Aohe akua lokomaikai iwaena o na akua o Hawaii nei, pela no me na lahui pegana e ae a pau, koe wale no kela lahui naauao a hanohano hoi, oia ka lahui Helene. Aole nae lakou i waiho aku i ke akua lokomaikai ma ka heluna mua, aia malaila o Iupetero, Nepetuna a me Mara, oia na akua o ka hekili, ka makani ino, a o ka pepehi kanaka paha. Aka i keia wa, aia o Hygeia ma ke kulana mua i ka manao o ka poe maikai a me ka poe noonoo a pau. O Mara a me Maloka, o Pele a me na akua kane, a me na akua wahine na lakou ke kolohe a me ka hana ino, ua pau ka hoomanao ana ia lakou ; a o Hygeia nae, ua oi aku ka mahaloia, a o na mea aloha kanaka a pau, ke hooikaika nei lakou e kukulu i mau heiau a me na kia

hoomanao e hoohanohano ai ia Hygeia, a ua kapa ia ka oihana hoola kino, he Hygeine.

O keia buke, oia ke kia hoomanao makamua i kukuluia ma Hawaii nei, ma ka inoa o Hygeia.* Ano, e hilinai oukou ia Hygeia, nana e haawi ia oukou i ke ola kino a me ka oluolu o ka noho'na, a me ka mahuahua o ko oukou lahui. Aole i makemake ia e mohai. Mai ohi i ka ohelo, a lawe paha i na aahu makamae a waiwai e ae paha, a keiki paha i alohaia, i mea e hoolei ai iloko o ka lua ahi, eia wale no, e hoolohe i na olelo ao, alaila e ola auanei ke kino.

Ke kahea nei ka leo o Hygeia me ka hoopapau o ka manao a me ke aloha nui, mawaena o keia Pae Aina, e i mai ana, E na Hawaii, E malama i ke ola kino, E pakiko a e noonoo pono i ka oukou

---

* Manao Pili.—Ua ike ia a ke ae ia aku nei me ka oluolu ua loaa no i ka lahui Hawaii, iloko o ka manawa e ao ia ana lakou ma na mea e pili ana i ka uhane i olelo mua ia, he mau ao ia ana mai na kahunapule mai e pili ana i ke ola o ke kino i hui pu ia me na ao ana no ke ola mahope. Aka, oiai aole i paiia keia mau mea i ao ia i mea e nana mau ia ai, nolaila, ua hiki i keia wahi buke ke ao ana i na mea e pili ana i ke ola kino ke olelo ia oia ke kia hoomanao mua ma ka inoa o Hygeia ma Hawaii nei. Ua hoopuka o Kauka Judd i kekahi buke uuku i piha i na ao maikai ana ma ka Anatomia no ke Kula Nui o Lahainaluna wale no. Aole i manaoia ua buke la i mea ao ma na mea e pili ana i ke ola kino ; a mahope o ka lawelaweia ana e na haumana ma Lahainaluna, no kekahi manawa aole i waihoia ma ka lima o ka lahui Hawaii. Ua nui na olelo ao e pili ana i ke ola kino i paiia i kela a me keia manawa maloko o na nupepa Hawaii ; a he mea hauoli i ka mea kakau ka hoike ana aku i na hana maikai a na wahine a na misionari maloko o ka lakou mau halawai a na wahine makuahine, ma ke ao ana i na wahine Hawaii ma na mea e pili ana i ke ola kino no lakou me ko lakou ohana.

mau mea ai, na mea inu me na mea aahu. E malama i ke ano o ko oukou noho'na, E hoomanao, E mikiala i ka hana, E malama mau i na keiki, e hanai me ke aloha, E hooko pololei i na kanawai o ke ola kino.

O keia buke, oia ka leo o Hygeia.

MOKUNA I.

KE KINO O KE KANAKA.

O keia buke, ua pili i na kanawai o ke ola kino. Ina e manaoia ana e hoomaopopo pono ia na kanawai o kekahi aupuni, alaila, e noonoo kakou i ke kumukanawai o ua aupuni la, a pela no ke kino o ke kanaka, a ina kakou i makemake i ke ola o ko kakou mau kino, alaila, e pono e nana pono ia.

O ke ao ana i na mea pili i ke kino o ke kanaka, ua pili kekahi i ka mea i kapaia he anakomia.

Aole iloko o keia buke na wehewehe pau loa ana o ka huaolelo anakomia, aka, ua lawe hapa ia mai no e like me ka hiki ia kakou ke hoomaopopo ma na mea ano nui e pili ana i ke kino.

1.—NO KA ILI.

O ka poe naaupo, ua manao lakou ua like ka ili me he wa-hi la. Aka, o ka ili, oia kekahi mea nui e pili ana i ke ola kino o ke kanaka, no ka mea, he maa kini, lehu, a mano, na pukapuka ma ua ili la. E hamama mau ana a e poi mau ana i

na sekona a pau o ke ola ana o ke kanaka. Oiaio no keia mau pukapuka a pau, me he mau waha la, a ihu paha, oia na wahi e puka mai ai ka hanu o ke kanaka. O keia pukapuka, aole kakou e iko ke nana iho me na maka, aka, ina e nanaia me kekahi ohe hoonui ike, alaila, hiki ke hoomaopopo lea ia a hiki ke heluia ko lakou nui. Ma kahi o ekolu tausani mau pukapuka maluna o ka ili nona ka palena ina i kauia he hapalua dala maluna iho. A ma ka peahi o ka lima, he kanalima tausani pukapuka, a he elima miliona hoi na pukapuka a pau ma ke kino o ke kanaka. A o keia mau waha liilii o ka ili e hana mau ana lakou, e like me ka waha nui o ka papalina. Ina e hoopaaia keia mau pukapuka a pau me kekahi vaniki a pena paha, alaila, e make ana ke kanaka, e like me ka make ana ina ua hoopaaia ka hanu ma ka ihu a me ka waha.

Ina ua nui loa ka lepo ma ka ili, kawau me ke ano pelapela, noloko mai no ia o ka paa ana o na pukapuka, a o ka hope o ia he mai. E ikeia auanei keia ano pono ole o ka ili ke auau pinepine iloko o ke kai, aole hoi he holoi me ka wai maoli mahope ; ua komo ka paakai iloko o na pukapuka, a nolaila mai ka puupuu o ka ili. Nolaila, e hoomaemae mau i ke kino, e like me ka auau ana, oia ka mea kupono. Aia a pau ka auau ana iloko o ka wai maikai, e hoomaloo pono i ke kino me ke kawele maemae.

Mai hoopalaleha i ka hoohamama mau ana i keia mau pukapuka ma ka malama mau ana i ka

mamae o ke kino, ma ka hoomaemae akahele ana me ka wai maoli, a me ke kuwai hoomaloo ana me ke kawele maemae.

2.—NA IWI.

Oia na mea e hoopaa ai i ke kino, e like me na laau o ka hale. He elua haneri a me kumamawalu mau iwi iloko o ke kino o ke kanaka, me ka helu ole i na niho. O na iwi o ka poe ola maikai, ua like me ka palaoa lei o na'lii o ka wa kahiko; a o na iwi hoi o ka poe mai, he palupalu loa. Ina e kukulu ke kanaka i ka hale me ka manao he hale paa, alaila, e kii aku no ia i na laau paa. A mamuli o ka ai a na kanaka, a me ka ea e hanu ai, o kekahi poe, ua ai lakou i na mea ai maikai me ke kupono, no lakou na iwi maikai, a o kekahi poe hoi, ua ai lakou i na mea ai inoino me ke kupono ole, no lakou na iwi palupalu.

O ka ai kahiko o Hawaii nei, oia ka poi, he ai kupono loa keia e loaa ai ka poe iwi maikai. Pela no ka palaoa a me na mea ano like o na aina e mai.

O ka waiu o na bipi wahine a me na holoholona e ae, he ai kupono loa ia na na keiki, a e loaa ai na iwi maikai.

Aka, aole e loaa ke ola maikai a me ka iwi maikai i kekahi keiki opiopio ina e hanai ia ana me ka wai ko, me ka wai niu, me ke kopaa, a me ka wai, e mau ana no ke omaimai o ua keiki la ke hiki aku i kona wa e nui ai.

A pela no hoi na kanaka, ke hoomau i ka inu ana i na wai ikaika, me ka ai nui ole i na ai kupono, alaila, oia kekahi kumu nui e palupalu ai na iwi, a e lilo ai i mea ole iloko o ka manawa pokole, o ka poe nona na iwi o ia ano.

3.—NO KA NAAU.

I ka wa kahiko o Hawaii nei, o ka naau iloko o ke kanaka, oia ka puuhonua o ka ike ma ka naauao. Pela no ka manao o kekahi poe naaupo ma na aina e. Aka, mahope iho o ka imi pono ia ana, alaila, ua maopopo io, o ka lolo iloko o ke poo o ke kanaka, oia ka puuhonua oiaio o ka ike me ka naauao.

Eia nae, o ua naau la, ua ike ia, o kekahi mea no ia e kokua ai i ke ola kino ma kana oihana. Ina i nele kekahi hapa o ka lolo ma o kekahi pilikia ulia wale, aole paha e make ana ke kanaka, aka hoi, ina i loohia ka naau i ke kuia i kekahi mea a puka, ina no he puka uuku loa a hemo mai ka mea maloko o ka naau, alaila, e make ana kela kanaka.

He elua mau rula nui e pili ana i ka malama ana o ka naau.

Rula 1.

Mai hoonele i ko oukou mau opu i ka malama ana i mea e mau ai ka oluolu.

Ina ua paa ka lepo, e loaa koke no ka fiva mahope, ua like no hoi ia me ka paa ana o na pukapuka ma ka ili, e loaa koke ana ka pehu, a i ole, he fiva mahope.

Ina e mau ole ana ka paa o ka opu, he kumu nui ia e hoomau ai i ke ola a me ka hooloihi ana i na makahiki o ke kanaka.

O kekahi kanaka kaulana ma Amerika, ninau ia aku la oia e kekahi poe, heaha la ka mea e maikai mau ai o kou ola? Hai mai la kela, no ka mau ole o ka paa o ka opu, a me ka uhane maemae.

O ke ano maikai o ka opu a me ka naau, e hooponopono ia ma o na mea ai a me na hana hooikaika kino, aole ma ka inu ana i na laau. E malama no nae na Hawaii, a e akahele i ka ai ana i na mea ai haole, a e kiai no na ano i loaa ia lakou, mahope o ka ai ana i na mea ai a lakou i maa ole ai.

Aole he lehulehu na ano o na mea ai a na kanaka Hawaii o ka wa kahiko, ua nui nae na hana a lakou mawaho i ka la, a ua aneane maikai ko lakou ola kino me ka malama ole i na rula no na mea ai; aka, o na kanaka Hawaii o keia wa, oiai ua lehulehu na mea ai, a ua nui ko lakou manawa iloko o ka hale, nolaila, e kau i rula no na mea a lakou e ai ai.

O ka helu akahi o na mea ai Hawaii, oia ke kalo, a i hanaia he poi, aole ona lua ma ke kulana o na mea e hooulu a e hooikaika ai i ke kino o ke kanaka, a e maikai ai ka opu a me ka naau.

O na mea ai haole, e like me na berena a me ka raiki, oiai, he mea ia e kokua ai i ke ola kino, aka, ina e hoonuiia ka ai ana a na kanaka Hawaii

i maa ole i na mea ai o ia ano, e paa auanei ka hope.

A ina he paa io, alaila, mai ai koke oe i ka huaale a paakai paha, a laau e ae e hemo ai ka paa. E ai nae i kekahi hua o ka aina e naha ai.

O ka ohia, ka maia pala, ke poha, ka ohelo, he mau mea maikai keia e naha oluolu ai. Pela no me ka uwala maoli, ka ohia haole a me ka aweoweo, a ua loaa ia mau .mea e ulu wale ana ma ka nahelehele o Hawaii nei. He mea maikai loa ka aweoweo ke hoomoaia, i mea e hemo maikai ai ka paa o ka opu a me ka naau.

Ina nae ua paa loa a hemo ole mamuli o ia mau mea, alaila, e inu i hookahi a elua paha puna nui o ka aila koli, (e hoomanao nae i ka nui o na makahiki.) A ina i pilikia no ka hemo ole, alaila e halalo.

Rula 2.

E makaala i loaa ole i ke anu maloko o ka naau, no na aahu i pulu, a no ka makani huihui paha. No ka mea, mamuli o ke anu e loaa'i ka hi a me na mai pilikia. Loaa pinepine na mai ma ka opu o ka poe lawaia, e laa me na wahine e ohi ana i na papai a me ka lima, a mea e ae o ia ano, me ka pulu mau o na lole i ke kai ; pela no hoi me ka poe i hana loihi iloko o na loi kalo. Ina o keia poe, i ka wa e pau ai ka hana, e hoomaloo i ko lakou kino me ke kawele, a e hookomo koke i na lole maloo, alaila, e pakele auanei i na mai e ukali ana i ke koekoe a me ka pulu.

Ina i loaa ke nahu ma ka opu a me ka hi mahope o ke anu a me ka pulu, e hana i ki, penei: E ho-o i hookahi nioi ulaula iloko o ke kiaha wai wela, aia a hehee iki, e inu iho, oiai ua wela. Aia hoi, o ka nioi ulaula ka mea nui i hana ia'i kela laau kaulana o ka "Peni Kila," e aho nae ka nioi maoli, no ka hi me ke anu o na ano a pau ma ke kino, aole no hoi he lilo no ia mea. He maikai no hoi ka inu ana i ke ki i hanaia mai ka nehe mai ma na mai a pau o ia ano ma ka opu; alaila e hoopumehana me ke kapa a moe malie.

4.—O KE KOKO.

Oia ke ola. Ina ua maikai ke koko, alaila, ua maikai na mea a pau, aole eha, aole hui ma ke kino—koe wale no na mea i ulia wale mai. Nolaila, o ke kanaka naauao, e makemake ana e maikai kona ola kino, a e nui na makahiki, e imi nui oia me ka noonoo nui, no ke ano o ke koko a me na mea e hoomau ai i ka maikai o ke koko.

O keia koko ula iloko o ke kino o kanaka, ua loaa ia no loko mai o ka ai a me ka i-a, a no ke ea kekahi i hanuia e kanaka. A ina ua lawa pono ka ai i na manawa a pau, a he ai kupono, a ina hoi ua maemae ka ea i hanuia, a ina o hana ke kanaka i kela la keia la i kahi hana kupono i ka ikaika o kona kino, alaila, e kakaikahi ana ka loaa i ka mai. A oiai he oiaio keia, me he mea la, ua hiki i na kanaka a pau e hoomau loa aku i ke ola maikai o ke kino.

Aka nae, ua paakiki a ua naaupo loa ka hapa nui o kanaka, a nolaila, ua loaa pinepine ka mai no ka malama ole i na rula pohihihi ole e pili ana i ke koko. I kekahi manawa, ua hoonuu loa i ka ai me ka ia ; a i kekahi manawa hoi, ua ai hapa, maona ole ; a i ole ia, ua ai i ka mea inoino, waele pono ole ia o loko, a ua inu paha i ka mea e ano e ai ka noonoo a e pono ole ai ke kino. A o kekahi poe he nui, ua noho wale lakou, aohe hana, e moe ana hoi ma kahi o ka ea inoino, kahi e pono ole ai ke koko.

Eia malalo iho kekahi mau rula i manao nui ia e malama mau ke kanaka, i mea e mau ai ka maikai o kona koko a e ola pono ai kona kino :

RULA 1.—*E ai i na mea kupono i ke Ola Kino.*

O ka ai kahiko o Hawaii nei, oia ke kalo, i hoomoaia a i kuiia a lilo i poi, ka uwala maoli, ka uhi, ka ulei, ka maia, ke ko, ka niu, ka pala me ka hoio (amaumau), ke ki, ka ohia, ka ohelo, ka papapa Hawaii, ka io puaa, ka ilio, a me na ano i-a he lehulehu ; he mau mea maikai keia ke ai, a he maikai ke koko ke loaa mai. A ua nui no hoi na mea ai ano hou i laweia mai mai na aina e mai, a i hookamaaina ia ma Hawaii nei, e laa me ka palaoa, raiki, berena, bipi, hipa, na ia i kopi ia, ua kupono ia mau mea ai, e like me na mea ai kahiko.

A nolaila, ua nui na ano o na mea ai ma Hawaii nei, e maona ai ke kanaka, ke ole oia e molowa i ka imi ana. Ua hoopomaikaiia ke kanaka Hawaii,

oiai, ua hiki iaia ke imi a loaa kona ola kino, aole nae me ka luhi loa.

Aole pela na kanaka o kekahi mau aina e ae o ka honua nei, kahi e loaa pakiko ai ke ola kino, mahope o ka hana oolea wale no, aka, no ka nui o na mea ai maikai ma keia Paeaina, nolaila, e manaoia auanei e maemae ke koko, a e maikai ke ola kino o na kanaka Hawaii.

Maanei nae, e noonoo kakou i na hana apiki a kanaka Hawaii, i ko lakou hoano e ana i kekahi mau mea ai, e hoolilo ia'i i mea ona, a ma ia mea e inoino ai ke koko.

Ua hanaia ke kopaa i Rama, a o ke kulina, ki, uwala a me ka ipu-haole, ua hanaia i Okolehao, a wai ona e ae. O keia mau mea ona, oia ke kumu nui o ke ino o ke koko o na kanaka Hawaii, a me na lahui e ae o ka moana Pakipika.

Ua nui nae na Mokupuni a me na Paeaina ma keia moana akea, kahi i noho ai o na kanaka ili ulaula, e like me na kanaka Hawaii, aka, o kela mau lahui, ke pii nei no ka mahuahua, aole e like me ko Hawaii nei, e emi mau ana. Ua nui na'lii a me na ohana 'lii malaila, a ua maopopo no, e hoomau loa ia aku ana na ili ulaula malaila, no na keneturia e hiki mai ana.

Ma ia mau aina, oia o Java, Sumatra, Celebes a me na mokupuni e ae, i lehulehu na kanaka, ua kakaikahi loa ka ikeia ana o na wai ona, no ka mea, ua hookapu loa ia, mamuli o ko lakou oihana pule Mahometana.

A nolaila, ua hiki no ia kakou, oiai e noonoo ana i na kumu i emi ai na lahui Karistiano ma keia moana, a i mahuahua ai na lahui Mahometana; oia no ka lawelawe ana o kekahi poe lahui i na wai ona, a o ka hookapu loa i kekahi poe lahui. O na'lii o Hawaii nei, ua inu i na wai ona, a o na Mahometana, aole o lakou hoopa ia mea. O keia lahui, ua hana ino i kona koko iho, a ua kuluma mau i na mai; a o kela lahui, ua maikai a loihi kona ola kino.

Eia nae keia ninau—Ua oi anei ka hemolele a me ka mana o ka pule Mahometa mamua ae o ka pule Karistiano? Aole—Mai hopu koke kakou ia mau kuhihewa. Eia nae ka oiaio, i ka wa i hele ai na kumu Mahometa e hoohuli i na kanaka malaila mai ka hoomanakii ae, ua papa loa ia ka inu ana i na wai ikaika, a pela wale no na kanawai o ka oihana pule Mahometa, ua papa loa ia ka inu ana i na wai ona.

I ka wa i hoohuli ia'i ka lahui Hawaii, mai ka pouli pegana mai, oiai ua paipai ia lakou e ai pakiko i na mea ai a pau, aole nae i hookapu loa ia ka wai ona mawaena o na'lii o ka aina; a nolaila, aole no i hookomoia ia manao ma na kanawai o ka Ekalesia, e like me na lahui o na mokupuni Mahometana.

Auwe! e na Hawaii! E nana ihope, he kanaono makahiki wale no ka manawa i hoomaka ia'i ka malamalama iwaena o keia lahui. E hoomanao i na Moi o ke Aupuni a me na'lii o ka aina, i hala e aku iloko oia mau makahiki; e ae lokahi ana

oukou i ka oiaio, ua make ka nui o lakou mamuli o ka ona; a o kekahi poe o lakou, ua inoino ke koko, a ua omaimai ke kino mamuli o ka inu ana i na wai ona.

He oiaio i kela a me keia Kau Ahaolelo, ua hookapuia na wai ona, aole e hoohainu ia na kanaka Hawaii; a ua papa ia ka lawelawe ana ia mea e na kumuao pule; aka, ua inu na'lii me ka lanakila, aole hoi i ao pono ia; a nolaila, ua manao iho la na makaainana, he mea pomaikai ka rama, e hiki ai i ka poe waiwai a hanohano hoi ke lawelawe ia mea.

Aole i manao ia, aole hoi he pono, ma keia buke ao i na mea pili i ke ola kino, e hoopaapaa no kekahi ninau e pili ana i na mea haipule; aka, ke ike nei kakou i ke ano okoa o na kino o ka lahui ulaula Karistiano e emi mau nei, a me ka lahui ulaula Mahometa, me he mea la o ka ohana hookahi, e hele mau nei i ka mahuahua o ia lahui; malaila ua maopopo, oiai, ua malamalama na kanaka Hawaii i na kula a me na puke, ua lako i ke Kumukanawai a me na kanawai, ua mahalo ia hoi e na aupuni o ke ao nei, o na lahui ulaula Mahometa o ia ohana kanaka hookahi, ua oi aku ka maikai o ke ola kino, ua pii mau ka ulu o ka lahui ma ko lakou mau mokupuni. Aole no e hiki ke wehewehe maanei i na kumu a pau no keia like ole, aka, ua maopopo no ke kumu nui, oia ko lakou hoopale loa i ka wai ona, he kanawai paa ia no ka oihana pule a me ke aupuni Mahometa o Malae.

2*

O na kanaka Malae, ua oi aku ka maikai o ko lakou ola kino, ua nui na makahiki, ua mahuahua na keiki hanau; no ka mea, o ka hoohiki ana i ka wai ona, he kanawai paa loa ia no ko lakou aupuni a me ka oihana pule.

Mai manao ke kanaka Hawaii, e piha pono ana kona mau makahiki ina e hoonuu ana oia i na wai ona, a ina hoi e inu liilii, ua like no, e hapa ana nae kona manawa e ola ai. Ua inu kekahi poe haole i ka rama, a hoohala i kahi wa, aka, ina he kanaka Hawaii a me kekahi poe lahui e ae o Polunesia, aole no e pakele ana, e ahuai wale ana lakou i ko lakou ola kino ma ka wai ona. He mea ia e inoino ai ko lakou koko, e pehu ai ke kino, e puupuu ai ka ili, e hoowelawela ai i ka naau, e hoopaa ai i ka opu hanau keiki, a hikiwawe mai ka make o ke kanaka Hawaii, ina he alii a he makaainana paha.

Ua nui na mea ai kupono no kanaka ma Hawaii nei, heaha la ke kumu e uhaki ia nei na kanawai o ka aina, i mea e loaa mai ai ka mea e make ai? E hoolawa i ka makemake o ka puu me ke ala o ke ki, me ka ono o ka uwala maoli a me ka uhi, a me ke kena o ka makemake i ka ipu ai maka, e like me ka ke Akua i hana mai ai iloko o na mahinaai; pela e maemae ai ke koko, a e ola loihi ai oukou.

Aia hoi, ina i nui a maikai na mea ai, e hoomanao oukou i ka

RULA 2.—*Mai Hoonuu.*

Mai hoomau aku i ka ai ana i ka ai a me ka i-a,

a hiki i ka manawa e piha kaumaha ai ka opu. Ina, e hoonuu oe pela, o ka oi aku nae mahope iho o ka hana ikaika ana, a ua luhi paha ke kino, no kekahi kumu e ae, alaila, he mea ia e pilikia ai ka hooholo ana o ke koko ma na aa-koko, ma kela wahi keia wahi o ke kino, alaila, e loaa auanei ka opu i ka pehu, a nalulu mai ke poo, a he popilikia paha e maule ai. A ina e loaa koke ole i ka mai, e manaoio no oe, ua inoino kou koko e ola ai kou kino.

O kekahi ano i hoopukaia, oia ka puupuu o ka ili, ka nawaliwali o na maka, e paa ana ka lepo, e ano e ana ka puuwai me ke akepaa, a no ia mau mea e inoino ana ke koko, ke kumu mai o ka eha, ka hui a me na pilikia e ae o ke kino.

Ma na manawa a pau e hoomaha a e hooluolu a pau ka wela mahope iho o ka hana ikaika ana, mamua o kou noho ana e ai.

A eia kekahi mau kumu e noonoo ai :

Rula 3.—*Mai hoopololi oe i kou kino.*

Mai umi wale oe i kou opu no ka hapa o ka ai. O kekahi poe Hawaii, ua noho hookeai no na hora he 24, a he 12 paha, mamuli o ka manao iho ; mai hana pela, no ka mea, he kakaikahi ka manawa e loaa ole ai ka ai iloko o ia mau hora o ka la, aka, o ke kumu o ia hookeai o kekahi poe, no ka palaka a no ka molowa paha i ka hoomakaukau i ai, a nolaila, ua noho wale ia poe no ka pilikia i ka pololi.

O ke nahu a me ka hoopailua mamuli o ka po-

loli o ka opu, oia kekahi kumu e inoino ai ke koko, e laa me ka hoopiha pono ole ia o ka opu i ka ai. A nolaila, mai hoonele i ka opu i ka ai kupono, ka wa hoi e ono maikai ana ka ai. Ina nae ua hoonui pono ole i ka ai ana i kekahi manawa, alaila, oia ka wa e hooki ai i ka ai ana, i pau ke ino o ka opu no ia hoonuu ana.

O ka poe lahui hupo, a o ka poe hapa malamalama paha, he mea mau no ia lakou ka hoonuu loa i kekahi manawa, ma kahi manawa hoi, he hooki loa i ka ai ana no ka manawa loihi ; a o ke ano no ia o na holoholona ahiu. Aka, o oukou e na kanaka Hawaii i hoomalamalama ia, e noho nei malalo o ke Aupuni Kanawai, e hiki ai ia oukou ke malama i na mea ai ma ko oukou hale iho, me ka makau ole o hapuku ia e kekahi alii, a powa ia paha, e like me ka mea i ikeia i ka wa kahiko ; ua hiki no ia oukou ke hooponopono i ko oukou noho ana, a me ka ai ana, e like ke ano me ko na lahui malamalama loa. I ekolu paina ana i ka la hookahi, mawaena o ka wa e ala ai mai ka moe ae, a me ka wa e hoi ai e moe, i elima hora ke kowa mawaena o kela a me keia paina ana. Ina pela e hooponopono ai no na manawa paina, alaila, e waele pono ia ana ka ai maloko o ka opu, e maemae ana ke koko, a e hoopakele ia ana ke kino mai na mai.

Rula 4.—*E hanu i ke Ea maikai.*

Ua pili nui keia rula i ka noho ana iloko o ka hale. O ke ea o na mauna, na kula a me na kaha-

kai o ko Hawaii nei Paeaina, he maemae a he ku i ke ola kino maikai; aole he makani omaimai maanei. Aka nae, he mea hiki no i kanaka ke hoolilo ae i ke ea ma o ko lakou mau hale he ino, a me he mea la, ua hoomanao ole na kanaka Hawaii i ka maikai a me ka maikai ole o ke ea. Ina i pouli ka hale, pani paaia na puka, i komo ole na kukuna o ka la, alaila, he emoole ka inoino o ke ea. A o ka hale i komo oleia e ka makani, ua kawau, a ano inoino ke ea. Ina i waihoia ka lepo kanaka a mea pilau e ae paha ma kahi kokoke i ka hale, he mea ia e inoino ai ke ea, a kupono ole ke hanu ae.

E noonoo iho kakou i kekahi mau mea e pili ana i

KE EA MAIKAI A ME KE EA INOINO.

O ke ea o ka mauna a me ke kula, nana i hoolana i ka manu ma kona mau eheu,—nana i hanai i ka lapalapa o ke ahi,—ka mea hoi e ulaula ai ke koko, a i uhi ia ke kino o ke kanaka, me he moana nui la e hoopuni ana ia ia, ke ole i piha i ka lelehuna lepo, o ka mahu mai paha o na aina nenelu, a o kekahi mea e ae paha, ua maemae no ia; a ina oia wale no ka kakou mea e hanu ai, alaila, e maikai ana ke koko, a e loaa ole auanei ke ola kino i ka pilikia.

Aka nae, ke hai hou ia'ku nei, me he mea la, e hooikaika mau ana no na kanaka e hanu i ke ea ino, i mea e hoopilikia ai i ko lakou ola kino iho. Ua makaala loa kekahi poe e ake ana e pale aku i

ka malamalama o ka la, a me ka hooholo ana i ka makani ma kahi a lakou e moe aku ai. Alaila, ua pau ka naue ana o ke ea, me he mea la ua make. No ka mea, e noonoo iho kakou, o ka hoonaue mau ia o ke ea, ka mea e mau ai kona maemae ana ; e like hoi me ia ka wai, oiai, o ka wai e lana malie mau ana, aole e emo, e ikeia ka wale a me ke ino.

Pela no me ke ea i hoonaue oleia, aole oe e ike maka i ka wale a me ke ino iloko o ke ea naue ole, aka nae, aia no malaila. Ua piha pono ke ea i na anoano makalii loa, ka mea i komo iloko o ka hanu o kanaka a me na holoholona, a i hanai hoi i na mea ulu a pau o ka honua nei. Noloko mai o keia anoano makalii i ulu mai ai ka mea i kapaia he ponalo (fungi), he mea liilii loa keia, i ike ole ia me ka maka kanaka, aia wale no me ke aniani hoonui ike.

O kekahi o ia ano ponalo, ua ikeia he omaomao, me he peelua la iloko o ke pili o na hale kahiko, iloko o na bela moe kahiko, malalo o na moena kawau, a maluna hoi o na kamaa a me na noho lio paha i waiho wale ia no kekahi manawa loihi, e like hoi me ke kakani i ikeia ma na lau o ka alani, na laau a me na hua e ae.

Eia kekahi, o keia punahelu, he aai iloko o ka ili o kanaka, pela i puupuu ai a mai no hoi. Ina e hoomaopopo ia e kakou na mea a pau e pili ana i keia ano punahelu makalii, e kau nei kona mau anoano ma kela wahi keia wahi iloko o ke ea, alaila, ke manao nei ka poe nui o ka naauao, e

ike ana no kakou i na ano a pau o ke kolera, ka fiva lenalena a me na mai luku e ae ; a pela no hoi kakou e ike ai i na kumu a pau o ka mai lepera.

Eia nae ka mea i hoomaopopo lea ia, o kekahi mau mai ino i loaa i ke kanaka, aia no ia iloko o ke ea ; aole iloko o ke ea e naue mau nei ma ke akea, aka, iloko o ke ea pouliuli, kakawau, a naue ole hoi. O ke ea ku malie, e like me ka wai e lana malie ana, he mea ia e hooulu ai i na mea e popilikia ai ke ola kino o ke kanaka.

Ina he punahelu malalo o ka moena kahi au e moe ai, a iloko paha o ke pili o kou hale, a iloko paha o kekahi lumi pouli o ka hale, e loaa auanei ia oe ke kunu a me ka hi, a mau ano mai e ae paha. Ke hele nei ke koko i ke ino, o kela ano punahelu i ulu ao mailoko o ke ea malie a ano kawau, ke hoao iho la maluna o kou kino, a ina aole oe e hoomaemae i kou hale, me ke kaulai ole i kou mau mea moe i ka la a maloo, e loaa auanei ia oe kekahi ano mai pilikia.

A nolaila, e makaala oe, i ole e kawau kou wahi moe a me kou mau kapa moe, a i kekahi mau hora paha o ka la, e hookomoia na kukuna o ka la maloko o kou rumi moe.

Ina he ekolu a oi aku na kanaka e moe ana maloko o ka rumi hookahi, he mea pono ole no ia. O ka rumi i paa na puka a pau i ke paniia, he wahi pono ole no ia e moe ai o ke kanaka. O ke ea i hanu ia a hoopuka hou ia noloko ae o ke

kanaka, he mea pono ole no ia ke hanu hou ia. I ka wa i hoopuka ia'i ka hanu, ua pii aku ia ea maluna, e like me ka mea a kakou i ike ai i kekahi manawa, e pii ana ka hanu me he maku la, alaila, ua hoomaemae ia, a ua hui me ke ea maikai. Aka, ina e hanu kakou iloko o kekahi rumi paa, alaila, ua hanu aku ua hanu mai ma ia ea hookahi no, he mea ia e pono ole ai ke ake-mama ; e like hoi me ka pono ole o ke ale hou ia ana iloko o ka opu i na mea ino i luai mua ia.

E huna ia na mea ino iloko o ka lepo, i maemae ai ; pela no hoi ka hanu o ke kanaka, e hookuu loa ia iloko o ke ea holookoa, i hoomaemae hou ia'i. A pela no hoi me ka hou o ka ili o ke kanaka, e hoomaemae pinepine ia ke kino no na hou ino e paka mau ana mai ka ili ae.

Maanei, ke ao ia'ku nei kela mea keia mea poo ohana, e hoolako i kona hale noho me ka hale liilii kupono. E malama mau ia ia hale, i ole e loaa ke ea ino, e pono ole ai ka noho ana o ka ohana, a o kekahi poe e ae paha nona ka hale e noho kokoke ana, a e pilikia ole ai hoi ke ola. He mea akaka lea, o na hale liiliii i malama pono ole ia, he kumu no ia e ulu mai nei na mai fiva a me na mai e ae.

O na punahelu i olelo mua ia, oia na kumu o na mai, ua ulu ikaika ia mau mea iloko o na wahi hooleina, ma kahi waiho wale o na hale liilii ; he mea hiki no ke pale aku ia mau mea. O ko kakou makuahine, oia hoi ka lepo o ka honua, oia no ka oi o na mea i hoomaemae ia ; e pau ana ka

pelapela o na mea popopo a pau ke kanu ia iloko o ka lepo.

Nolaila, o oe e ke kahu nana e malama i ke ola o ka ohana, a he kanaka hoi i hoomalamalamaia, e ake ana e hookoia kou pono a me ko ka hoalauna, i kela a me keia manawa, e hoolei oe i kauwahi lepo hou iloko o ka lua o ka hale liilii, e uhi ana i na mea o loko, alaila, o ka pau no ia o ka pelapela a me ke ea ino, ka mea nana e hoinoino i ke koko o ka ohana a me ko ka poe e noho kokoke mai ana.

I ka aneane ana e piha ka lua o ka hale liilii, e eli hou i lua. Ma ia hana ana, e malama ia'i kou ola kino, aole hoi e ili maluna o kou uhane ka hewa nui, i pili i ke kanaka palaka, nana i hookuu wale maloko o kona pahale, i ka mea e hooulu ai i na mai. Ua wehewehe nui ia no keia mea ma ka mokuna e pili ana i "Ka Hoomaemae mawaho o ka Hale."

Rula 5.—*E hana mau i kekahi hana.*

Aole no paha i pili keia rula i na kanaka Hawaii e noho kumakahiki ana ma na mahiko, a o na kanaka paha e noho ana ma ko lakou kuleana aina iho, aka, ua pili keia rula i ka poe hoopau manawa e kaahele ana ma o a maanei, a e hilinai ana paha maluna o na moena. E hoomanao iho ka poe o ia ano.

E like me ka ulu ana o ka wale a me ke ino o ka wai ke hoonaue ole ia, a me ka ulu ana o ka ponalo o ke ea, ke ole he makani e naue ai, pela

no ka molowa a me ka noho wale o ke kino o ke kanaka, he mea ia e apo ia mai ai e ka mai. Ua olelo ia, he hoopai maluna o ke kanaka ma kela olelo, "Ma ke kahe ana o ka hou o ka lae e loaa'i ka ai i ke kanaka," aka, he hoopomaikai maoli no ia. Mamuli o ka hana, ua hoopakele ia kakou i na hoowalewale he nui ; a mamuli no o ka hana e hoemi ia'i na hewa ; ina e noho mau na wahine Hawaii i ka hana, he mea ia e hoemi ai i ko lakou moekolohe ana. O ka nui o na wahine ma Amerika a me Europa, ua noho mau i ka hana, a nolaila, ua noho pono lakou, a ua hoomahuahua ia kela mau lahui.

Aka, o ka hapanui o na wahine Hawaii, ua hoopau manawa ma ka noho wale ana, aole hana ; ua hoòwalewale koke ia, a haawi i ko lakou mau kino ia hai, i mea e hana ino ia mai ai, a loaa i ka mai, hanau ole i ke keiki, a pau ka manaolana o ka Lahui Hawaii.

E hoomanao iho o na kanaka Hawaii ; i ka wa kahiko, ua kena ia lakou e hana mamuli o ke kauoha a na'lii, oiai hoi, he lahui nui ko ia wa ; a no ka mea, i keia wa, ua lanakila malalo o na kanawai, e makaala a e pale aku i na mai a me na kumu e hoemi ai i ka lahui, i ulu mai noloko ae o ka noho wale ana, me ka hana ole.

MOKUNA II.

NA HALE NOHO O NA KANAKA HAWAII.

Mamuli o ke ano o ka hale noho o kanaka, e hoomaopopo ia'i ke degere o kona malamalama. O na kanaka hihiu loa o Sumatra a me na aina e ae o ke kai o Inia, aole o lakou hale ; aka, ua noho iloko o na laau hakahaka o ka ululaau, e like me na keko. O na kanaka hupo o Amerika, ua oi iki ae lakou mamua o ko Sumatra poe ma ka naauao ; o ko lakou hale he ano lanai, i kukuluia me na laau, a i uhiia me na ili o na holoholona hihiu ; a o na lahui i loaa ka malamalama iki, e like me ia poe e noho la ma kau wahi o Asia a me Amerika-Waena, o ko lakou mau hale, ua hana ia me ka lepo i kawili ia me ka wai a hoomaloo ia i ka la ; aka hoi, o na lahui naauao a malamalama maoli o Europa, Amerika a me na aina e ae o ka honua nei, ua hana lakou i na hale paa, i kapiliia me na pohaku a i kukuluia me na laau.

O ke ano o na kanaka Hawaii i ka wa i hiki

mua mai ai o Kapena Kuke maanei, aole no he ano hihiu loa e like me na kanaka o na mokupuni o Inia, aole hoi he hupo a lokoino, e like me na lahui kamaaina o Amerika a o Ausetaralia paha, aka, he ano hupo no, e laa me na lahui o Mesiko a me Tataria o Asia.

Hookahi haneri makahiki mamua aku nei, ua noho na kanaka Hawaii maloko o na hale pili wale no, a ua kupono no ia ano halo o lakou no ia wa, i mea e malu ai i ka wa ua a me ka wa anu. Aka, o na hale haiki o ka wa kahiko, he mea ia e pono ole ai ka launa maemae ana o na kanaka, a me ke ola kino no hoi, i ka wa i hoomaka ai ka lahui e noho naauao ae.

I ka makahiki 1778 a mamua aku o ia manawa, he hele wale iho no kanaka Hawaii iwaho, i ka la a me ka makani, i ka hapanui o ka manawa, a e lawelawe ana no hoi iloko o ke kai ; oiai ia wa, he uuku na wahi aahu, ua malo maikai kona kino olohelohe a konekonea no hoi, iloko o na pupupu hale pili.

He okoa loa nae ka noho ana o na kanaka naauao o ka makahiki 1878 ; ua aahuia na lole a pau e aahu ia nei e na lahui malamalama ; ua nui na ano mea ai a na haole e ai mau ia nei ; ua liuliu iki ka noho ana iloko o na hale, e like me na haole, a ua ano kakaikahi mai ka lawelawe ana iloko o ke kai. Nolaila, he mea pono i na kanaka Hawaii o keia wa, e hana i hale nui a akea, e pale loa aku i ka makani a me ka ua, a i oi loa aku ka paa mamua ae o ko na kupuna o 1778.

Ua hoomaopopo ia e na kanaka Hawaii o keia wa, ka pomaikai o ka loaa ana o na hale akea a paa no hoi e noho ia nei.

Ma na aina malamalama a Karistiano o Europa, iloko o na makahiki he nui i kaahope ae, a hiki wale i keia wa, ke mau ala no ka noho ana o ka hapanui o ko laila poe mahiai iloko o na pupupu hale i hanaia me ka lepo a me na pauku laau ; a pela no me na negero he lehulehu e noho la ma Amerika, i ao ia ma ka aoao Karistiano, a hiki wale i keia la, ua oluolu no ko lakou noho ana iloko o na hale pauku laau, i paiia me ka lepo, a o ka papahele he lepo no, oiai, ua nui na papa laau malaila, a he emi no hoi ke kumukuai, malalo o ke keneta hookahi no ke kapuai.

Aka, o na kanaka Hawaii, elua a ekolu paha hanauna mai ka wa pouli a hupo o na kupuna, ke kukulu nei lakou ma kela a ma keia wahi o ka pae aina, he mau hale laau maikai no lakou, me na puka aniani, me na uhi pili laau, a me na papahele laau ; oiai, ua pa ekolu a elima paha ke kiekie o ke kumukuai o ia mau lako hale maanei mamua ae o ko na aina e. Ua kakaikahi loa na wahi hale pili i koe i keia wa ; a o ka hapanui o na kanaka Hawaii, ke noho nei iloko o na hale laau i hoopaa pono ia oluna me na pili laau.

O ke kumumanao i kakau ia ai keia mokuna, oia no ke kuhikuhi pono ana i kekahi mau mea hou e hana aku ai maloko o na hale laau o na kanaka Hawaii, i mea e loaa mai ai ke ola kino maikai a me ke kulana kiekie o ka noho'na malamalama.

Ina ua akea ka hale, ua nui kahi palahalaha o ka papahele, a ua kulu ole ka hale, he mau pono nui no ia, aole nae i lawa loa. E hana i mau keena kupono maloko o ka hale, i kaawale loa ai na wahi moe o na kane mai na wahine aku. Ina aole e hookakaawale ia na keena o na hale ma ia ano, alaila, ua hapa pu wale no ka noho'na malamalama o ka lahui, a pela no hoi me ke ola hapa maikai o ke kino.

A heaha ka oukou hana i keia wa? Pehea la ke ano e hooponopono ia nei ma ka hapanui o na hale o na kanaka Hawaii? O kekahi hale, hookahi wale no rumi nui, me na paku lole paha, a iloko o ia rumi hookahi i moe pu ai ka ohana a pau. Aole nae pela i ka wa kahiko, oiai, o kela kanaka keia kanaka mea ohana, ina aole ia he kauwa, ua malama oia he mau hale pili, aole o emi malalo o eono, i mea e pono ai kona poe ohana a me na ohua, i kulike ai me ko ano o kona hoomana a noho ana o keia lahuikanaka ia wa. Ua malama ia he hale okoa kahi e hoomana ai, oia hoi ka *heiau*; a o kona hale ponoi, kahi hoi e ai ai, ua kapaia ia he *mua*, a ho kapu ia wahi i na wahine; o ko na wahine hale hoi ua kapaia he *nua*, aole nae i kapu no na kane; o ka hale hana, he *kua* ia; a o ka hale kahi e hookaawaleia ai na wahine i ka wa mai-wahine, he *pea* ia.

O keia mau hookaokoa ana i na hale, a me ka hookakaawale ana i na kane mai na wahine i ka wa kahiko, aole i manaoia lakou ma ke ano hoopono Karistiano a me ka noho'na malamalama,

aka, mamuli wale no o ko lakou lili a me ka makee maoli i na wahine, e like me na lahui pegana e ae i hookapu ai a i hookakaawale ai i na wahine, a e lilo ai na lealea o ke kino no na kane wale no, me he poe kauwa la ; eia nae, ua oi aku ka maikai o ke ola kino o na kane a me na wahine ia wa kahiko, mamua o ka mea i ikeia i keia wa, mamuli o ke kau ia ana o ia mau rula no ka noho ana.

O ka noho ana naaupo o keia wa, oia ka moe ana o na kane me na wahine he lehulehu ma kahi hookahi, e hoopau ia, i mea e pono a e loaa ai ke ola kino o ka lahui, a i mea hoi e kapa ia'i he lahui ua hoomalamalama ia.

Aole no e holomua ana ka pono a me ke ano Karistiano io, ina e mau ka noho ana e like me ia i hai ia'e la maluna. He makehewa e na makua Hawaii, ke ao ia na kaikamahine a oukou e na kahunapule a me na kumu wahine ma na kula, iloko o ka noho ana maemae, a me na ano o ka lede naauao, ina i ka hoi ana mai ma ka hale o ka makua, aole rumi kaawale no ke kaikamahine e moe ai, aka, ua hoomoe ia ma ka rumi hookahi me ka makua, na kaikunane, a me kekahi poe kane e ae paha o ka ohana a makamaka paha ; a pehea la e nalo ai imua o ia poe na ano kanaka o kakou, na mea hoi a ka poe naauao a me ka malamalama i hilahila ai e hoike ia imua o hai ?

Ia oukou e na kanaka Hawaii, ina he kaikamahine puupaa kekahi, a he wahine paha i mare ole i ke kane, e noho ana me ka ohana, e noonoo

oe a e hana i rumi kaawale nona. Aole no e noho pono ana ka oukou poe wahine e like me na wahine o na aina e mai, aole no hoi e hoomalamalama maoli ia'na keia lahui, ke olo oukou e hoomakaukau ma keia mea. Ina e moe ana na wahine haole ma ka rumi hookahi me na kane, o ka hoohaahaa ia ana no ia o na wahine.

Eia kekahi, e hoolako ia ka rumí i hookaawale ia no na wahine, me na kahiko hale e pono ai a e oluolu ai i na maka o na wahine, e laa me ke pakaukau waiho i na mea liilii, ke aniani, balaki a me ke kahi lauoho, na omole aila a me na wai-ala, he mau mea ia e oluolu a e lealea ai kau kaikamahine, i kona wa e hoonani ai ia ia iho ; no ka mea, ma ia rumi malu, i ka ike ana'ku ia mau mea i hoomakaukau ia nona, alaila, e hoomanao a e malama ana oia i kona kino iho, oia ka hoailona kiekie o ka malamalama, a he kumu paa no ke ola maikai o ke kino, a oia no hoi ka mea e hoomau ia ai ka lahui.

He mea pono, a he mea e ola maikai ai ke kino, ina e hookaawale ia kahi moe o na kane a me na wahine i mare ia, oiai, he aina wela ko kakou. Ma na aina anu o Europa a me Amerika, ua paipai nui ia ka moe kaawale ana o na mea a pau, a nolaila, ua oi aku ka pono o ia mea ma keia aina mehana o Hawaii nei.

I keia wa, ke ike nei kakou ua holo mua ka waiwai a me ke kuonoono o ka noho ana ma Hawaii nei, aole no paha e nele ke kanaka i hoihoi i ka hana, e loaa ai ia ia na dala e kukulu ai i hale

laau nona, a ma ia hope aku, e manao ia he mea e hilahila ai, ke ole e hookaawale e ia i rumi okoa no na wahine i mare ole iloko o kona ohana. A ina paha he kanaka ano hanohano, oia hoi he kahunapule, he lunakanawai, he kumukula, he loio, a he kanaka waiwai nui paha, ka mea nona ka hale i hoonani ia mawaho, a e haanui ana oia no kona hanohano a me kona waiwai, alaila e manao ia o keia mau mea he mea e hoohaahaaia'i nona, ina e hiki ke olelo ia, o kana kaikamahine a wahine mare ole e ae paha o kona ohana, ua nele i ka rumi kaawale nona, a me na mea liilii e pono ai ka noho ana o ka wahine, aka, ua moe aku ma kahi o na kane, e like me ka poe hupo o ka wa kahiko o Hawaii nei.

E na kanaka Hawaii, ke kauoha ia'ku nei oukou e malama i na kaikamahine, ina he makemake ko oukou e ola hou ae ka lahui! Aole nae e malama ia ana lakou ke ole e hoomakaukau ia na pono no ko lakou moe ana a me ka noho ana. O ka haiolelo ana i ka Euanelio o Kristo, a me ke ao ana a na kumukula i oi aku ka naauao, he mau mea maikai wale no ia; aka hoi, aole no hoi ia he mea e maemae ai a e hoomalamalama ia ai ka oukou poe wahine, oiai lakou e hoomau ana i ka moe ma kahi hookahi me na kane. No ka mea, heaha la ka pono o ka hoolohe wale no o ka pepeiao i na olelo ao o ka Baibala, aole nae he wahi kaawale e noonoo ai a e hooko ai ia mau olelo ao?

Ina e kukulu ana ke kanaka Hawaii i hale noho nona, e hoomanao oia i keia mau rula malalo iho nei:

RULA 1.

Mai lawe oe i na laau hou, maloo ole, ina paha e manao ana oe e noho koke aku iloko. I laau ua maloo pono, i ole e loaa ia oe a me kou ohana ke kunu, a o ka *hui* o na iwi paha. O na laau i waiho loihi ia iloko o ke ea mehana a maloo o keia pae aina e lilo ana ia i mea maloo, aka, i kekahi manawa ua hana ia na laau i lawe koke ia mai aole i maloo. a ua ike ia o ka poe e moe ana ma na papahele i hana ia me na papa maloo ole ua loaa ia lakou na mai nui (Lumatika) a me na mai e ae.

RULA 2.

E kukulu ia ka hale ma ke kahua paa me ke kiekie, aole ma kahi kokoke i kekahi kio-wai ano alialia a pilopilo paha. Ina he waihona moka a wahi kawau paha ma kahi e kokoke ana i ka hale, he mea ia e hiki mai ai ka fiva a me na mai e ae.

RULA 3.

Mai malama oe i na laau ulu he nui, e malu loa ai kou hale. No ka mea, ina aole e alo ana ka la i kou hale, i kekahi mau hora o ke ao, he oiaio no, e hiki ana ka mai malaila. A ina e hiki ole ka la maloko o kekahi keena moe, alaila, aole e liuliu, e haalele ana ke ola maikai o ke kino ia keena.

RULA 4.

E hoomahuahua i na puka makani. O ka malamalama nui, he pomaikai ia no ke ola, e laa me ke ea maikai.

RULA 5.

Mai hoemi i na paia o ka hale malalo iho o 7 kapuai ke kiekie; e aho ina 8, 9, a i 10 paha kapuai, i mea e loaa 'ai ke ea maikai.

I papa hole no ka papahele o ka hale, i ole e komo mai ka makani, ka mea hoi e loaa'i ke kunu.

Mai moe oe maluna pono iho o ka papahele, a ina paha he moena, aole no he pono. Ina e loaa ole ka bela moe laau, alaila, e hana i wahi hikiee, i wahi e moe ai, i 2 kapuai ke kiekie mai ka papahele ae.

RULA 6.

O kela a me keia kanaka Hawaii ina i makemake e kapa ia oia he kanaka naauao, e kukulu i hale liilii (privy) ma kahi e kokoke ana i kona hale noho, a e eli i ka lua malalo i 6 a oi aku na kapuai ka hohonu. E olelo hou ana makou no keia mea ma ka Mokuna V, "Ka hoomaemae mawaho o ka Hale."

Malia paha e manaoia ua pili wale no keia mau olelo ao i ka poe i makaukau e kuai a e kukulu i hale laau no lakou iho, aka nae, ua pili i na mea a pau, ka poe nona na hale noho o kela ano keia ano.

O KA HALE PILI,

He malu maikai no ia no na Hawaii iloko o na wa i hala, a ua pono no na hale o ia ano i keia wa e hana ia nei me na lako a me na hoonani o keia au. O ka hale pili nae i hana ia me ke akamai a paa pono, a ua kiekie kaupaku, e paa loihi ana e

like paha me ka paa ana o ke pili laau. Eia kekahi, ua holo maikai ke ea iloko o ka hale pili, a ua oluolu i ka wa wela o ka la. Ina nae aole i kiekie pono kaupaku o ka hale, i holo loa ai ka ua, e koe ana ho kawau iloko o ke pili, he mea ia e ulu mai ai ka mai a me ka make no hoi. O na elelu kekahi e haiamu ana iloko o ke pili, a pela no me na mea kolo liilii e ae, e mahuahua nei i keia wa. A eia hoi kekahi, ua nui wale na ahi koe i keia wa, iloko o na lima o na keiki, pela i na kanaka makua, a nawai la e hoole mai, aole no paha e pau pinepine ana kou hale pili i kela a me keia manawa ; aka, i mea e hopohopo ole ai, me ia maikai no o ke ola kino, e aho e haalele loa ia no na hale pili o ka wa kahiko. Ua haalele hoi oukou e na Hawaii i na kapa maoli i hanaia mai ka wauke, oia ka lole aahu a me ke kapa moe o na kupuna, ina o na hale pili wale no ko oukou malumalu, pela no oukou e haalele loa aku ai i ke pili, a e kukulu i ko oukou mau hale noho me ka papa, ke akoakoa, ka uinihapa, a pohaku paha.

Aka, oiai e koho ana oukou i kela a i keia ano o kukulu ai i na hale, e hoomanao, e hookaawale ia i rumi okoa ko na wahine i mare ole ia o kela a me keia ohana, alaila, e hoohanohanoia auanei ko oukou inoa, e hoopomaikai ia na ohana, a e mau auanei ke ola maikai o ko oukou lahui.

MOKUNA III.

NA LOLE AAHU.

O ke kanaka hupo, oia hoi ke kanaka i hoomalamalama ole ia, he uuku kona mau aahu, a nele loa kekahi poe, ua ikaika nae a maikai kona ola kino. O na kanaka Hawaii i ka wa kahiko, ua aneane nele loa i ka aahu ole, koe wale no ka malo; a ke manao nei makou, me ia uuku o kona aahu, aole oia i loaa pinepine i ke kunu. Iwaho i ka la a me ka makani ka nui o kona manawa, e hooikaika ana i ka hana no kona alii, a nona iho a me ka ohana e ola ai; a no keia noho hana mau ana iwaho i ke akea, nolaila, ua maemae kona koko, ua pumehana a ua ikaika kona kino.

Ina nae i hoolilo oia i ka nui o ka manawa ma ka noho wale, a e moe kaa-pa ana paha maluna o na moena, a ina paha i ai oia i na ano mea ai a me ka i-a a nui wale, a inu paha i na wai ona e like me kekahi poe Hawaii e noho nei, ina la paha e loaa auanei ia ia ka mai a make koke iho, no ka aahu ole.

He oiaio no hoi, ke loaa pinepine nei kanaka Hawaii i ka mai i keia wa, a emoole no hoi ka

make, oiai, ua loaa hoi ia ia ka pomaikai o na lole aahu o keia wa; nolaila, e hoomaopopo i keia, aole no ka lako a nele paha i na lole aahu ke kumu e make ai ke kanaka mai a kanaka mai ole paha. Ina e malama ole kakou i na mea nui a liilii o ke ola kino, a kuulala wale ia ko kakou mau kino, e loaa auanei ia kakou ka mai, a make, ina me na lole aahu a lole aahu ole paha.

Aka, o na lole aahu o ke kanaka, oia kekahi mea e pili ana i ka noho'na malamalama. O na kanaka o na lahui nui malamalama o ke ao nei, ua lako pono ka nui o lakou i na lole aahu. Me he mea la, aole he ano malamalama ke ole na lole aahu. Ina e hoohele kohana ia na wahine a me na kane, o ka pau no ia o ka noho pono a noho maemae ana. Nolaila, e komo kakou i na lole aahu, i kiekie a i mahalo nui ia ai ko kakou kulana maluna ae o ko na holoholona, a e kokua ai i ko kakou hoonaauao ia ana a me ka noho'na malamalama; alaila, me ka hoomanawanui i na hana lima, a me ka malama pono i na rula o ke ola kino, e hoomau ia auanei ka ikaika a me ka eleu o ke kino, i oi aku i ko na kanaka hele kohana naaupo o ka wa kahiko.

O ka hanauna mua o na kanaka Hawaii i hoomaka ai e aahu i na lole, ua aahu naaupo lakou i na lole kupono ole, i ku ole i ke ola kino maikai. O kekahi poe, he pili-lakeke maluna o ke kino, a o lalo o ke kino a me na wawae aohe wahi aahu; a pela no i ano e ai ke komo ia ana o kela a me keia lole aahu.

Eia nae ka mea i oi aku o ka pono ole i ikeia ma Hawaii nei, i ka wa e hoomaka ana kanaka e lawelawe i na lole aahu; aia ma na la kulaia, a i na wa paha e hele ai i ka pule, ua komo na kanaka i na lole he nui, na kuka a me na lole wawae manoanoa ko na kane, a o na wahine hoi na holoku kilika a me na ano lole e ae hoi ko lakou; a no ka maa ole i keia mau ano aahu kaumaha a manoanoa hoi, nolaila, ua kahe nui ka hou ma ke kino a puni, a i ka hiki ana i kauhale me ia wela no, ua wehe koke ia na aahu a pau, a noho aku la me na kino wela ma kahi o ka makani a maluna paha o na moena kawau; nolaila, e loaa ana ia lakou ke kunu, ka mai ake-pau aku, a make. Pela iho la ke ano o na hana mamua, a pela no hoi kekahi poe e hana nei a hiki wale i keia wa; aka, mai olelo iho kakou, no ka lole aahu ke kumu o ka mai mawaena o na kanaka Hawaii. Eia ke kumu, o ka naaupo. Nolaila, e ao ia kakou no na aahu kupono e komo ai.

NA AAHU O NA KANE.

No ke kanaka hana—e aho no i palule huluhulu, aole o ka lole pulupulu. O ka mea e aahu ana i ka palule kalakoa a ahinahina paha, me kona hana ikaika, a wela paha kona kino iloko o kekahi hale i piha i kanaka, no ia mea, ua kahe ka hou a pipili aku la ka palule i ka ili, ia manawa, iliki iho la ka makani i ke kino, alaila, e loohia ana oia i ke anu, a o ke kunu mai ka hope. Aole nae pela ina he palule huluhulu kona, no ka mea, o ka lole

huluhulu, he mehana ia i ka wa anu, a he huihui oluolu hoi i ka wa wela, no ka mea, ua mau ka pumehana kupono o ke kino.

Aole e manao nui ia ka lole wawae huluhulu, ina he lole paa, aka, e aho nae ka lole wawae o ia ano, mamua ae o ke ahinahina. Eia nae ka mea nui, e holoi pinepine ia na lole pili mau i ka ili o ke kanaka ; ina he huluhulu ka lole, e holoi ia i kela a me keia hebedoma, a ina he pulupulu, oia ke kalakoa, a o ke ahinahina paha, e holoi ia iloko o kela a me keia ekolu la.

NA KAMAA.

Mai aahu hapa i na lole o ke ao malamalama. Mai manao oe, ua hele wale kou mau kupuna aole kamaa, me ka ikaika no o ko lakou mau kino ; nolaila, ua hiki no ia oe ke hoohalike me ia i mau ka maikai o kou ola kino. Ina e hele kohana oe e like me ka holoholona, alaila, ua pono ke hele wale aohe kamaa ; aka, o ka uhi ana i ke kino a waiho wale na lala, aole ia he hana naauao. Ua like ka ili o kakou me ka huahuakai ; ua paapu i na puka makalii, kahi i puka mai ai ka hou, a komo aku ke ea. Ua nui a mahuahua ia mau puka makalii ma ka ili o na wawae. Ma ia wahi e komo ai na mai, ma o ke ea. Nolaila, ina e komo ke kanaka i ke kuka a me ka lole wawae manoanoa, a waiho wale i kona mau wawae, me he mea la, ua kahea oia i ka mai e hele mai i ona la. E imi i kamaa, ina e loaa, mai noho iloko o ka halepule

me ka waiho wale ia o na wawae, o loaa ia oe i ke anu malalo ae o na noho. Ina e huihui ke poo, a mehana na wawae, oia ka mea e pono ai. E aho no e waiho wale ke poo a hoomalu na wawae me na kakini paa a me na kamaa. Ua hiki paha i kekahi poe opiopio ke hele wale i ka hana me ke kamaa ole, aka, e ike ana lakou i ka hopena o ia mea ke elemakule iho.

NA AAHU O NA WAHINE.

I okoa ke ano o ka lole no ka wahine, no ka mea, aole oia i hele nui mawaho o ka hale e hana ai ma Hawaii nei. Eia hoi kekahi, me he mea la, aia maloko o ke kino o ka wahine kekahi mau mea e hiki ai ke pale aku i ke anu, nolaila, ua aahu oia i na lole lahilahi mamua ae o ko na kane. O ke kalakoa a me na makalena oia na aahu kupono no waho o ke kino ; aka, o ka poe wahine kino ikaika ole, e aho e komo no lakou i na lole huluhulu a lole mehana e ae o ia ano.

Aka, o ka rula nui e ao ia nei na wahine Hawaii e pili ana i ko lakou mau lole aahu, oia keia, e aahu mau lakou i na lole o loko, a mai haalele i na lole wawae wahine. Ua olelo na kauka, he kakaikahi na wahine Hawaii mawaena o ka poe ilihune a me na wahi kuaaina i komo i na lole wawae. O ka holoku a me ka muumuu oia wale no na wahi aahu e uhi mau ia nei ko lakou mau kino, aole nae i kupono loa. Mai ae oe e ka makua a o ke kane mare paha, e hele wale kau kaikamahine a o kau wahine male paha me ke komo

ole i ka muumuu kupono a me ka lole wawae wahine; ina hoi he kanaka malamalama oe, a ua hoomanao oe i ka noho pono ana o kou ohana, ua pili ke ola kino a me ia noho ana ma keia mea. Ina ua nele ka wahine i ka lole wawae ole, ua waiho wale aku la ia hapa malalo o ia pauku kino. A e hoomanao oe i keia, o ka noho pono a me ka noho hewa ana, ua pili no ia i ke ano o ka hooponopono ana i ke kino, e like me ka mea i hoomaopopoia ma ka Mokuna II, malalo o ke poo, "Na Hale Noho o na Kanaka Hawaii." O ka wahine o ka wa kahiko i hele kohana wale iho no, aole paha oia i hoomalu pono i kona kino iho; a o ka wahine o keia wa, ka mea huna wale i kona kino iho, aole nae i uhi pono ia e like me ka mea i hai ia ae la maluna, aole paha e hiki ia kakou ke ae aku ua maemae loa kona mau noonoo e like me ke kupono i ko keia ao malamalama.

NA LOLE MOE PO.

He mea mau i ka nui o na kanaka Hawaii, i ka wa e moe ai i ka po, ua waiho ia aku na lole komo a pau a moe wale, me ka uhi nae i ke kino me ke kapa mamaki (paupau), i ka huluhulu a kihei pili paha. A i kekahi poe kane a me na wahine hoi, e moe ana paha iloko o ka rumi hookahi, ua kue keia ano i ka pono a me ke kulana o ke ola kino maikai. I palule me ka lole wawae moe po ka pono no na kane, a i muumuu me ka lole wawae moe po ko na wahine, he kulana keia e oluolu maikai ai ke ola kino, ina e moe ana maluna o na

moena, a i kahi i moe ai kekahi mea mai paha. Ina e komo na wahine i ka lole moe po, he mea ia e pale aku ai i ka fiva a me na ano hoomakaleho kekahi.

Ma na aina malamalama, aohe mahalo ia o na wahine e na kane, ke waiho wale ia ko lakou mau kino i mea e nana ia ai, aka, o ke kino o ka wahinè i uhi pono ia, he mea auanei ia e mahalo i'ai.

Nolaila e na makua Hawaii, e paa i ka rula, e aahu na kaikamahine i na lole moe po. A mai i iho oe, aohe e loaa keia mau lako i kanaka Hawaii ; oiai, ua loaa wale ia oe na mea ano ole e ae he nui wale. Ma kekahi mau aina e, mamuli o ka hooikaika mau i ka hana ke kumu e loaa ai ke ola i ke kanaka ; aole pela ma Hawaii nei. Eia kekahi, aole no i koi ia ke kanaka Hawaii e malama i wahie, a i ahi e hoopumehana ai me ka lole manoanoa, aole o ia mau lilo ; aka, o ka lole wale no e uhi ia ai ke kino, i pau ka hilahila. Nolaila, ina e makemake oukou i ke ola o ka lahui, e hoaahu ia ka oukou mau wahine a me na kaikamahine i na lole kupono no ka po a me ke ao.

MOKUNA IV.

KA HOOMAEMAE KINO.

Ua oleloia o ka hoomaemae ia ana o ke kino o ke kanaka, o ka helu alua ia o ka oihana haipule. He oiaio, o ka malama ana i ka makamae o ke kino he hana no ia i ku i ke kanaka manao pololei imua o ke Akua, a imua hoi o ka lehulehu. O ke kane a o ka wahine paha nona ke kino lepo, mamuli o ka molowa a o ka malama ole paha ia ia iho, aole ia he mea e pono ai ke pule aku i ke Akua, aole hoi e lawelawe pu ma ka hoomana ana. Ua maopopo kona kupono ole e launa pu me ka poe maemae.

O Mose ka mea kaulana ma ka haawi ana i na Kanawai, ua olelo oia, "e huli ae o Iehova mai ka hoomana aku o na kanaka maemae ole;" a pela no hoi e huli ae ai oe mai ke kane a wahine paha i maemae ole.

O ke kanaka i noho mau i ka lepo, he hupo a he pegana ia. Nolaila, e hoomaopopo i keia, ma ke degere o ka hoomaemae ana i na kino o kekahi poe kanaka, e ike ia ae ai ke kulana o ka malamalama.

Aka, e olelo auanei kekahi, ua kupono ole kela mau manao maluna ae, oiai, o ke kumu o keia hoike i hoomakaukau ia'i, oia ke ao ana i na rula o ke ola kino ; aole hoi i na mea e pili ana i ke kulana o ka malamalama o na lahui, a o ka haipule paha ; no ka mea, ua ikeia kekahi poe ua nui ka lepo o ke kino a he maikai nae ko lakou ola kino, a he ano haipule no hoi.

He oiaio no ia, ina ua lepo ke kino mamuli o ka hana maoli ; aka, ina ua lepo ka ili mamuli o ka molowa a me ka hoomanao ole i ke ano o ke kino, me ka haipule no hoi, a ina ua maikai ia lepo ia kanaka, he mea no ia e pale ia ai ka launa pu ana o kahi poe me ia.

O ka ili maemae, he hoailona ia o ka malamalama a me ka uhane nona ke kulana kiekie, a he kumu no ia e loaa ai ke ola kino maikai.

He mea pono loa ina o kela a me keia kane, wahine a keiki Hawaii, e holoi i ke kino me ka wai maikai, i kela a me keia la. Alaila, ina ua maemae ka ili, i lole aahu maikai kekahi e pono ai.

O keia holoi pinepine ana i ke kino, he mea no ia e maka-ala ai ; ua oi aku nae ka luhi mahope, ke paa mau ke kino i ka lepo.

Eia nae kekahi, o ka noho mau o ka lepo i ka ili, he kumu ia e kokua ai i kekahi mau ano mai, e laa me ke kakio, i oi ai ka luhi mau o ke kanaka mamuli o ka wauwau ana no ka maneo, mamua o ka luhi o ke kanaka i ka hoomaemae, ma kona auau ana a me ka anaanai ana i ka ili. O ka piele kekahi ma ke poo, a me na ano mai like e ae, he

kumu no ia e wauwau a e anaanai pinepine mau ai. Pela no hoi ke malama ole i na mea mailoko mai o ke kanaka, he kumu no ia e wauwau ai ka maiuu, a he mea hoopailua ia hoi ke nana ia. Aole nae o keia mau mai wale no i haiia ae la, aka, ua hoomaka a ua ulu kekahi mau mai fiva pilikia mamuli o ka paa mau o ka lepo i ka ili.

Ina he kane a wahine paha i noho mau iloko o ka lepo, ua hawawa aku la ia i na hana lima ; nolaila, o na kino maemae, ua ano holomua aku la ia ma na hana lima, ua mahuahua ka waiwai, a ua maikai ke ola kino. Eia hoi kekahi mea e noonoo ai, o ke kanaka i maemae kona kino, ua ane maemae aku la no paha kona mau noonoo, a e kokua ia no hoi o hai e ia. O ke kanaka hupo, inoino, a aloha ole o kona puuwai, ua hiki no iaia ke aloha i ka wahine i ku ole i ka maemae.

Ua imi na kanaka Hawaii i na mea he nui i manao wale ia, he mau mea e kono ai a e loaa mai ai ke aloha o hai, oia hoi na laau lapaau o ka nahelehele o keia pae aina ; a he oiaio, ua kau nui ka manao o kekahi poe, he ano mana ko ia mau laau e huki mai ai i ke aloha o hai. Aka, e noonoo iho na kane a me na wahine opiopio a pau, aohe laau hana aloha ma ka honua nei, e ulu ai ke aloha mawaena o ke kane me ka wahine, oia wale no, o ka ili maemae, huihui, palupalu a ala no hoi, i uhiia me na lole aahu kupono a maemae. E hoomaemae nae i kou kino a puni.

He hana epa ke hoike oe ia oe iho imua o hai me ka maikai o ka helehelena a me na aahu mai-

kai, oiai, ua lepo kou ili. O ke kanaka nona ka ili lepo i huna ia malalo o na lole maikai, ua like oia me ka hale kupapau i pena keokeo ia mawaho. Aole keia he hana maikai, he epa a he poino nou iho. O ka lepo i huna ia, oia ka mea e hooulu ia'i na mai. O ke kanaka hupo e hele olohelohe ana me kona lepo, malia e mau ana no kona ola kino maikai a me kona ikaika ; aka, ina e uhi ia kona lepo me ka lole aahu, alaila, e loaa koke ana no ia ia kekahi mai ino.

No ka ike pinepine ia o ka piele a me ke kakio maluna o na kino o kekahi poe kanaka Hawaii, a me ka nui o na mai ili iwaena o lakou, ua maopopo ke kumu, oia no ka huna ia ana o ka lepo o ke kanaka hupo malalo o ka lole aahu o ke au malamalama.

E na Hawaii, e hoomaemae i ko oukou mau ili, e laa me na wahi e ae a pau o ko oukou mau kino ! Alaila, e ulu mai auanei he hanauna hou o na Hawaii e pomaikai ai oukou.

O ka leo keia o ke aloha, e na Hawaii, e kuhikuhi ana i ka oukou mau hana naaupo a me na hana hewa, i mea e ao ia'i oukou, a e noho ai ma ke ano he lahui malamalama. Ano, e hoolohe i kekahi mau rula moakaka, e pili ana i ka hoomaemae ana i na kino.

Rula 1.

E holoi i kou kino i ka wa kakahiaka nui, mamua o ka ai ana. Ina pela e hana'i, alaila, he mea ia e wali pono ai ka ai oloko o ka opu, aka,

ina e auau oe mahope iho o ka ai ana, he mea ia e pono ole ai ka opu a me ke ola kino.

E holoi i ke kino a puni ; e anaanai i ka ili me ka lima, alaila, e kawele a maloo me ke kawele. O keia anaanai ana a maloo, ua oi aku ka pono me ka maemae o ka ili. Ua manao kekahi poe Hawaii, ina e luu iloko o ka wai, a i ole, e ninini paha i bakeke wai maluna o ke kino, he auau ia, a ua lawa iho la, oiai, ua pulu iho la ke kino, a o ke komo iho la no ia i na lole aahu. Ke ano keia e loaa'i i ke anu me ke kunu.

O ke kanaka e hele mau ana me ka oloheloho, aole ia he hewa, no ka mea, e maloo ana kona ili me he holoholona la ; aka, aole pela ke kanaka naauao, e aahu mau ana oia i ka lole, a he makemake nui oia i ke kawele.

I mai kekahi poe Hawaii, he ilihune, a nolaila, aole e hiki ke kuai i kawele, ua hiki nae ia lakou ke kuai i kuka hou, a i holoku nani paha. E aho no ka nele i ke kuka, a holoku paha, mamua o ke kawele maemae. Aole no e maemae a e ola pono ana ka ili, aia a anaanai ikaika ia me ke kawele maikai a lepo ole. E laa me ka ihu o ke kanaka, i hiki ole ke holoi pono ia ke ole ka hainaka.

Ina e hoao kekahi e holoi i kona ihu me na lima wale no, he hapa hupo oia, ina he ili keokeo a ili ulaula paha. A pela no me na wahi e ae o ke kino.

E hoomanao i keia—e loaa no ke kawele maikai no ka hapaha dala hookahi, a i kekahi manawa, he

hapawalu wale no,—e like hoi me ke kumukuai o na apana paka nau liilii.

Ma ka hoomaemae ana i ke kino, e holoi pu me na wahi huna, ke poo, na niho a me na wawae. E malama loa i ka hoomaemae ana i na wahi huna, oia hoi na kaekae wawae a me na wahi e ae o ke kino e kokoke ana. Ua oleloia, he palaka ka na Hawaii ma keia mea ; aohe pono o ia.

Ua noonoo nui lakou, o Mose ka mea kaulana ma ka honua nei, i ka hana ana i na Kanawai, ua hoomanao no nae oia i ka hoomaemae ana, i mea e ola pono ai ke kino o na kanaka, iloko o na aina mehana a me na waonahele wai ole; nolaila, ua kauoha oia i na Iseraela e okipoepoe ia lakou, no ka mea, he mea mau ko lakou akoakoa pu ana me ke ano pono ole, ke ole e hoomaemae pinepine ia.

Pela no hoi na Hawaii o ka wa kahiko, ua okipoepoe ia lakou ; nolaila, he mau hoike keia ma ke ano nui o na hana mai Asia mai, oiai, ua ikeia ma Polunesia-Waena. Oiai nae, ua hoopauia kela hookahe koko o ka wa kahiko, a ua paniia i keia wa me ka bapetemo oluolu me ka wai ; nolaila, mai hoohala iki no kekahi la hookahi e na kanaka Hawaii, me ka hoomaemae ole ia oe iho me ka wai. Alaila, ua hala ke okipoepoe ia ana me ke ano e hoomaemae i ke kino o ke kanaka. He mea mau i na kanaka a pau ma Malae, na kane me na wahine i ka holoi ia lakou iho me ka wai, mahope o ka hana lepo ana, a nolaila, ua ike mau ia na ipu wai ma na lua-liilii ma Malae, ma na mokupuni o Inia Hikina.

A o na wahine, e oi aku hoi ko lakou makaala ma keia mea ma ka holoi ana i na wahi huna o ke kino. No ka mea, i kekahi manawa, ua pono no lakou e lawelawe ma ka halalo ana.

I mea e hoomaemae ai i ke poo, e anaanai ikaika me ke kopa ma ka ili poo, a mahope e anaanai me ke kawele lepo ole, i mehana ke poo.

He mea mau no i na Hawaii ka hamo ana i ka lauoho me ka aila niu (manoi). He mea maikai paha keia no ka lauono, ke malama nae i ka hoomaemae mau i ka ili o ke poo. A i kahi manawa, ua ulu maikai ka lauoho, me ka hamo nui ia o ke poo ua lepo me ka aila. Aka, e noonoo a e hoomanao i ka hai pono, nolaila, mai kau hou iho i aila maluna iho o ka aila mua, i hele a hohono, oiai, ua pilipili ka lauoho, a ua makemake kahi poe e hookaawale mai ou aku no ka pilau o kou ili poo.

A no na mea e pili ana i ka holoi i na niho, he makehewa ke aoia ka hapanui o na kanaka Hawaii ma ia mea, no ka mea, he poe niho maikai no ko lakou, aohe kauka hou ana aku i na niho. Aka, o kekahi poe Hawaii i keia wa, ke hoomaka nei lakou i na hana naauao ole a na haole, ka mea e inoino ai na niho ; oia hoi ka nau paka, ka ai ana i na berena oolea, na mea ai me na mea inu wela, na mea awaawa (pickles), viniga a me na mea ko, a ua like ole hoi me na mea ai koekoe o ka wa kahiko, oia ka poi me ka ia maka.

O keia mau mea a pau i hai ia ae la, he mau mea e popopo ai na niho, a he eha no ka hope.

Nolaila, ma keia hope aku, e loaa auanei kekahi oihana kauka huki niho no na Hawaii, e like me ka holo o ia oihana i kekahi manawa ma Beritania a me Amerika, a me na aina e ae no ia ano.

Ua hiki nae ke pale ia keia mea o ka niho popo ma ka holoi mau ana. I ke ala ana i ke kakahiaka, e holoi pono, a mamua hoi o ka moe o ka po. Aole i lawa ka holoi ana me ka lima wale no, i balaki lima kekahi, a ina aohe ou balaki, alaila, i wahi welu lole, me ona kopa me ka wai, e anaanai ai, he mea ia e hoomau ia ai ka maemae o na niho. Eia kekahi, mahope iho o kela a me keia ai ana, e holoi i ka waha me ka wai, he mea pono ia.

O na Hawaii i ai i ka poi wale no, aole lakou e makemake ana i na mea ohiu niho, aka, o ka poe i ai i na bipi uaua a me na mea ai e ae a na haole, e lawe ana lakou i na mea ohiu, e like me na haole.

A maanei, e ao ia oukou ma kekahi mea e pili ana i ka noho ana Keonimana. Mai hana ia mea imua o ke alo o hai. O ka ohikihiki ana a me ka wae ana i na niho maemae ole, oiai e kamailio ana me hai, malia paha he pilau kona niho—o ka hana ana pela, he hoailona ia o ka naauao ole a me ka malamalama ole, oiai he ili keokeo a ulaula paha.

Rula 2.

Mai hoaahu oe i na lole lepo maluna o ka ili maemae. Mai huna i ka palule a muumuu lepo

paha, malalo o ke kuka maikai a muumuu maemae paha, e aho no o ka lole maemae ke pili i ka ili, a o ka lole lepo mawaho. Aka, e maemae na mea a pau e pono ai. Aole o kakou makemake e ike i na lole nahaehae me ka lepo ma Hawaii nei, kahi e loaa'i ke ola me ka luhi nui ole, a o kahi anuanu ole hoi, e hooluhi ai i ke kanaka ma ka imi ana i ka lole mehana a me ka wahie e hoopumehana ai i ke kino.

Rula 3.

Mai moe oe i ka po me ka lole i aahu ia ma ia la. Mai ka ili ae, ua puka ae ka hou, a ua komo iloko o na lole i aahu ia ; a nolaila, ina e moe oe me kela mau lole o ia la, alaila, e komo hou ana keia ino iloko o ka ili, a mahope e loaa no ka mai. I lole moe po, i hoomaemae mau ia. A e like me ka mea i ao ia ia oukou ma ka Mokuna III, e pili ana i "Na Lole Aahu,"—mai moe olohelohe oe ; no ka mea, e loaa auanei ma ia ano kekahi mai no ka pili o kou kino i ka moena maemae ole, a e loaa auanei oe i ke anu ; a o na wahine, ua hiki ole ia lakou ke noho pono a me ka maikai o ke ola kino, ina e moe me ka lole moe po ole.

Rula 4.

Mai malama oe i na holoholona a kokoke i kou kino a iloko paha o kou hale. He rula ano nui keia, no ka mea, he mea mau i na Hawaii, he launa pu lakou me na ilio a me na puaa me he hoapili loa la. He kue ana ia i ka maemae a me ke ola kino.

He oiaio no, o ka ilio he makamaka pono no ia no ke kanaka, ma na aina a pau, aka, ua pono no ke malama ia ka ilio ma kahi kaawale iloko o ka pa, aole hoi e like me ke kane a me ka wahine ano hupo a naau pouli no hoi, ka ae ia o ka ilio e noho pu iloko o ka hale me kona kahu, a e moe pu hoi maluna o kahi moe hookahi. Nolaila, ua nui na ukulele, a ua puupuu mai ka ili o ua hupo nui la. E aho no e haalele i na lole aahu, ina e moe pu ana me ka ilio. O ka moe pu ana o ke kanaka nona ka ili pahee me ka holoholona huluhulu, he lapuwale ia. Ua kapaia ia poe ma ka Baibala he "huikau."

Nolaila, e malama ia ka ilio a me ka puaa mawaho o ka hale, ina oe e makemake e kapaia mai he kanaka ua hoomalamalama ia. Oiai hoi, he mea ia e hooi aku ai i kou ola kino.

Rula 5.

E malama pololei i na manawa e hele ai i ka hale liilii.

He mea ia e hoola ai i ke kino a e oluolu ai hoi, ke malama ia keia rula.

O ke kakahiaka nui, mahope o ke ala ana ae, oia ka wa pono loa no keia hana hoopau pilikia.

O kekahi kahunapule kaulana ma Amerika Huipuia, ua olelo oia ma ke akea, no kona malama mau i keia rula ma kela a me keia kakahiaka, ma kona manao, oia kekahi kumu nui o ka ikaika mau o kona kino, me ka mikiala a makaala mau o kona noonoo, a hiki i ka elemakule loa ana.

Ma ka malama pono ana i ka manawa, alaila, he mea ia e maemae ai ke ola kino a me ka hoopono hoi imua o na mea a pau.

E noonoo iki kakou maanei no keia mea o ka hoopono. Ua hiki no i kahi ke malama i nei mea he hoopau pilikia, ma ke ano e holomua ai kona ola kino, oiai nae, ma kana hana ana, ua haalele nae i na rula o ka hoomaemae a me ka hoopono.

E malama like ia keia mau rula, i mea e maikai ai ke ola kino a me ka noho ana malamalama kekahi.

Me ka minamina o ka poe manaolana no ka holomua o Hawaii, ke ikeia he mau hoailona o ka noho ana hupo a me ka malamalama ole. Aka, e ike ia ana no ia mau hoailona e ka malihini e haka pono ana, ina e hele ana ma na alanui o keia mau mokupuni. E ike ana oia he nui na meheu a me na hoailona o ke ano holoholona o kanaka, aole o ka noonoo kanaka a me ka hoopono, ka mea hoi e ake ana e hoomalu a e hoonani i na alahele, e hiki ai la paha i na anela ke hehi iho malaila me ka haumia ole.

E na Hawaii ! He makehewa ka hoomaikai ana mai a ka poe hoomalimali, no ko oukou kulana kiekie, o ka malamalama a me ko oukou holomua ma ka haipule a me ka haalele ana i na akua kii, a ua kukulu i ka hoomana ana ma o ka Mea Hemolele a Mana Loa aku ; he makehewa ia mau hoohenehene ana, ina he malihini mai kahi e mai ; aole e hiki ke hele ia ko oukou mau alahele oluolu, ko oukou mau ululaau malumalu, a me na

kahakai kahi e loaa ai na pupu a me na leho, no ka mea, ua nui na mea ino e haumia ai kona mau keehina wawae.

E olelo mai auanei ka poe noonoo, ke ike i na mea ino o ia ano, me he mea la, o na akua ino o Hawaii nei ia wa kahiko, ke mau nei no ko lakou mana maluna o oukou.

Nolaila, e na Hawaii, e noonoo pono i ka mea i oleloia, o ka hoomaemae ana ua ano pili loa i ka haipule. He oiaio o ka maemae, ua hui pu me ka hoomana oiaio. Aole e hiki ke manaoia, o ke kanaka i manaoio i ke Akua Hemolele, he kanaka haumia i ka lepo a me ka hoopono ole. O ka lahui kahiko a ke Akua Mana Loa i wae ai, ua ao pololeiia ia lahui ma na mea a pau e pili ana i ka hoomae ana o ke kino. A he mea pono no oukou e na Hawaii, e laa me na lahui e ae, e heluhelu a e noonoo i na rula i haawiia i na mamo a Iseraela, e pili ana i ka mea e kamailio ia nei, a e loaa no ma ka Mokuna mahope ae nei.

MOKUNA V.

NO KA HOOMAEMAE MAWAHO O KA HALE.

He mea ku ole paha i ka hoihoi ke noonoo ia, o ke ano e hooponopono ai i ka lepo i hemo mailoko ae o ke kino o ke kanaka; aka, he ano pili nui keia i na mea o ke ola kino, a pela no i manao ai o Mose, ka mea i hoonaauaoia e ke Akua e hana i mau Kanawai no ka Iseraela, me na rula kupono no ko lakou ola kino.

Ma ka Mokuna XXIII o Kanawailua, aia malaila keia mau kanawai i kau ia ai, penei:

"A e hookaawale oe i kauwahi nou mawaho o kahi hoomoana, i hele aku ai oe malaila: a i wahi o-o nou kekahi mea kaua, a i kou hoomaha ana mawaho, e kohi iho oe me ia, a e huli hou no e kanu oe i ka mea e puka aku ana mailoko ou."

He rula ano nui keia, e mau ai ka hoomaemae a me ke ola kino o na kanaka he eono haneri tausani i hoomanao ma ka aina mehana o Kanaana. Ina aole i malamaia ka mea hoomaemae e like me ia ma kahi i hoakoakoaia e ka lehulehu kane, wa-

hine a me keiki, aole e liuliu, e lilo ana ia i wahi pilau ino loa, aole hoi e hiki ke hoomauia ka noho pono ana me ka maluhia. Ua ike pinepine ia ma na kaua o ia wa, ua lukuia na koa i hoakoakoaia ma kahi hookahi mamuli o na mai, no ka malama ole i ka rula e like me ia i haiia ae la. Me he mea la, o ka hoomoana ana i na koa maemae ole he lehulehu, iloko o ka noho'na pilau ino, i make i na mai i oi aku i ko na make ma ka lima o na enemi, me he mea la, ua kauia maluna o lakou ka hoopai a Mose i olelo ai i kana olelo ao i na Iseraela, penei: "Nolaila, i maemae kou wahi e hoomoana ai, o ike mai auanei Ia (Iehova) i ka mea ino iloko ou, a huli ae mai ou aku la."

Pela io no, i kela a me keia manawa, ua huli ae ke Akua o ke Ola mai ka maka aku o na kanaka haumia a maemae ole hoi, ka poe noonoo ole, e like me na holoholona i hoohaumia i ko lakou wahi e hoomoana ai, na hale noho a me na alanui i lepo i na kanaka.

A pehea la oukou e na kanaka Hawaii? He lahui malama anei oukou i ka hoomaemae ana? Ke hoomaemae mau nei anei oukou i kahi e hoomoana ai, ma na pa a me na alahele? Auwe! Ua hiki no oukou ke oleloia he palaka a he malama ole i keia mea. Aole oukou i malama i mea e kanu ai i na mea pilau, aka, ua waiho ia i mea e inoino ai ke ea; a nolaila, ina e hele ae ke Akua o Iseraela iloko o ko oukou wahi i hoomoana ai, a ma na alanui a me na kahakai paha, e like me Kona hele ana ma kahi i hoomoana ai na Hebera

ma ka waonahele waoakua o ke Kai Ula, alaila, e ike auanei Oia i na ino he nui wale, a e huli ae Oia mai o oukou aku. He oiaio, e huli aku ana ke Akua i ke ola kino a me ka maemae, e haalele ia ka poe haumia, ina paha he poe Europa, poe Amerika, a poe Hawaii paha.

Aia no oukou e na Hawaii ma ke kulana o na lahui naauao a me ka malamalama i oi aku mamua o ko na Iseraela i ka wa i alakai ia ai lakou e Mose; a nolaila, e hoomanao auanei oukou i na olelo ao e pono ai ke ola kino a e pomaikai ai ka noho ana. Ano, e hoolohe oukou i ka rula me ka pohihihi ole, me ke ano nui nae e pili ana i ka noho ana maemae, i hoopukaia e ka mea kau kanawai kaulana; e laa ina e hele hookahi oe, aole e loohia i ka haumia ka mea e hele mai ana mahope ou ma ia alahele hookahi. Ma keia ano e hoike ai kou noonoo me ka maemae, ke malama mau ka lahui Hawaii holookoa, e hoolilo ana i mea e hooiaio ai i ka malamalama o ka lahui, ma o na manao o na malihini naauao, mamua ae o na mea i ikeia ma na halepule a me na kula. A e noho pu ana me oukou ka uhane o ka maemae a me ke ola kino, aole hoi e huli ae mai o oukou aku.

Aka, o keia mau olelo, e manaoia paha ua pili i ka poe e noho ana ma na wahi kuaaina a me ka poe e kaahele ana, aole hoi i ka poe e paapu ana iloko o na kulanakauhale. He oiaio no, ma na wahi i piha na kahua i na hale, ua oolea a paakiki na alanui a me na pa hale no ka hehi mau ia e na wawae o kanaka, aole no ia i like me ka waoakua

ke one, kahi e hiki ai ke hookoia na rula a Mose. Ina nae i manao ke kanaka ma ia mea, ua hiki no ke malama i ka rula hoomaemae iloko o ke kulanakauhale e like me ka malamaia ana ma ka waoakua; a ua manao ia, i ka wa e noho ana na Iseraela ma Ierusalema, ua kauia malaila na rula e pili ana i ka hoomaemae ana a me ke ola kino.

A pela no na Hawaii, ina he maemae lakou i ka wa e noho ana ma na wahi kuaaina, alaila, e malama pu lakou i na rula hoomaemae ma na kulanakauhale o Honolulu, Lahaina, Wailuku a me Hilo. E like me ke kanuia ana o ke ino o ke kanaka ma kahi kuaaina, pela no ma ke kulanakauhale; e laa me ke kanuia ana o ke kino o ke kanaka iloko o ka lepo, ke haalele ka uhane, no ka mea, o ke kino make he opala wale no ia.

O ke ano e huna ai a e lawe aku ai i ka lepo o kanaka ma kahi e ma na kulanakauhale, i mea e pilikia ole ai ke ola o ka lehulehu, he ninau ano nui loa no ia.

A ke hoike ia aku nei oukou e na kanaka Hawaii, ina i waiho loihi ka lepo o kanaka a o na holoholona paha ma ke akea, kahi e loaa ai i ka wela o ka la a me ke kawau o ka ua, alaila, e ulu ana ma ia lepo ke ea inoino, a me na mea kolo makalii, na kumu o kekahi mau mai pilikia.

Ua oleloia e na kanaka naauao, ka poe hoi i noonoo nui ma keia mea, o ke ea inoino mai ka lepo mai o kanaka i waiho waleia, oia no ke kumu nui e ulu mai ai kekahi mai fiva paakiki, i kapaia he "typhus" fiva, me kekahi mau ano mai make e ae.

O keia mau ano mai noloko ae o na wahi pelapela, a ua oi aku ka pili mau i ka poe opiopio a me ka poe palupalu mamua o ka poe kanaka makua a poe kino ikaika hoi. Nolaila, ina ua waiho i ka mai fiva kau keikikane a kaikamahine paha i aloha nui ia, a e uwe ana oia no ia pilikia, e noonoo iho oe, malia paha ke waiho hamama ala maloko o ia pahale he lua hana lepo a mea ino e ae paha e pilau ai. A ina e loaa ia ano ma kou wahi a ma kahi e kokoke ana paha i kou wahi, he kulana ino ia e like me ia ; alaila e hoomanao iho oe, no kou palaka a me kou hoomaemae ole, nolaila ke kumu o ka mai a i make ai paha o ia kama.

O ka ipu hanawai, he mea liilii ia, aka, ina aole i holoi pono ia i kela a me keia manawa, e pipili auanei ke koana mimi i ka ipu, he mea ia e inoino ai ke ea o ka rumi a e loaa mai ai ka mai. O ka makuahine malama pono, e hoomanao mau oia e hoomaemaeia na ipu hanawai.

Iloko o keia mau makahiki i hala ae nei ua ike lea ia ma Honolulu ke kau ana o kekahi mau ano mai i ulu ae mailoko o ka noho'na pelapela ; a ua olelo nui ia, o ke kumu o ia mai, no ka nui o na ululaau e pale aku ana i ka malamalama o ka la mai na hale ae, a no ka hoopulu mau ia o na mea kanu i ka wai ka mea i mau ai ke kawau ma ke kulanakauhale a puni. Aka, o ia mau mea, aole oia wale na kumu o na mai ma Honolulu ; ke ike nei kakou ma ke kaona o Lahaina, ua malu loa i na ululaau, e hoopulu mau ia ana e na wai hoo-kahekahe, nui na loi a me na loko wai a me na

wahi lepo nenelu, aole nae i ikeia na mai fiva a mai e ae paha o ia ano malaila, a hiki wale iloko o keia wa.

Ma ka manao o kekahi poe naauao, o kekahi kumu nui o na mai fiva ma Honolulu, oia no ke ino loa o na hale hoomaha, oia na hale liilii, a no ka nele i na mea e hookaawale ai i na mea pilau mai ke kulanakauhale aku. O na hale liilii o Honolulu, oia paha na waihona ino e hoopilikia ia nei ke ola o na kanaka, kekahi mau kumu e hoinoino ia ai ke ea iwaena o ka loa a me ka laula o ke kulanakauhale, iloko o na makahiki he 10, 15, a 20 paha i kaahope ae. Ua like ia me ka waiho hoohamama ana i na lua kupapau kahi e hoea mai ai na ea pilau.

Aka, ke olelo nei kekahi poe, ua kakaikahi ka hoohamama ia ana o na lua kupapau, aia a hala kekahi mau makahiki kupono; aka, o na hale liilii, aole no e hiki ke eli ia i lua hou no kela a me keia la, a hoopiha ia na lua mua me ka lepo.

He oiaio, ua nui ka luhi ke hana ia pela; eia nae ka mea hiki, e hoomaemaeia ka lua ma ka uhi mau ana i ka lepo ma kela a me keia la. Ua oi aku no nae ka luhi a me ka lilo o ka manawa i keia mamua ae o ka waiho wale ia ana me ka maemae ole iloko o na la i hala ae ma Honolulu, aka, he mea ia e loaa ai ke ola maikai ia oukou me na keiki, a me na ohua, ke maikai pono ke ea e hanu ai, e hapai ana i ko oukou inoa no ka maemae o ka noho ana me ka holomua o ka pomaikai o ka poe o ke kulanakauhale o Honolulu.

Ua hoopukaia keia olelo ao no na kanaka e noho nei ma Honolulu; ua pili nae kekahi i ka poe e noho ana ma na wahi kuaaina, e hoomaemae lakou ia waho o na hale.

Ma na kulanakauhale nui o na aina e, ua hoomaemae ia na hale me na paipu i hoomoeia ma na alanui, a maloko mai o ua mau paipu la, ua kaho aku na mea ino a me na mea pelapela a pau iloko o kekahi muliwai a i ke kai paha. Ina i hooko pono ia keia ano o ka hoomaemae ana, a komo ole ke ea inoino iloko o na hale, alaila, ua pono loa.

Aka, aole no i hooko pono ia i na manawa a pau, no ka mea, i kekahi hana ana, ua liu ke paipu, a ua puka ke ea inoino mai ke paipu ae, a komo iloko o ka rumi moe o ke kanaka; a ua loaa no i ke kanaka ka mai no ke ea inoino o ke paipu e hana hou ia'na; e laa me ka Hooilina Moi o Enelani i pakele iho nei i ka mai fiva, mahope iho o kona moe ana ma kekahi rumi e kokoke ana i kekahi paipu o ia ano i naha. A i kekahi manawa hoi, ua inoino a pilau ka muliwai a i ole o ke awa paha, no na mea palaho i ninini ia malaila.

O ka hoihoi ana i na mea ino o ke kanaka iloko o ka lepo, e like me ka rula moakaka lea a Mose; ke olelo nei makou me ke kanalua ole, oia ka mea i oi aku ka pono a me ka holomua o ke ola kino o ka lehulehu.

A pehea la e hooko ia'i ia rula e na kanaka Hawaii e noho nei ma Honolulu. Ua hiki no i na poo ohana, na ona a me na mea hoolimalima hale a pau, ke malama i keia mau rula malalo iho nei:

RULA 1.

Mai kali aia a kauohaia mai e ka Papa Ola, aka, e hoopiha koke me ka lepo i kela a me keia lua hanalepo i waiho hamama no na makahiki i hala.

RULA 2.

E eli i lua hou, aole e emi malalo o ehiku kapuai ka hohonu, mai kukulu i na pohaku, na uinihapa a papa laau paha ma na aoao, na ka lepo o na aoao o ka lua e kokua i ka hoopau ana i ka pilau o na mea e hoolei ia'na iloko.

RULA 3.

E hoomakaukau i pahu barela a i pahu huinaha paha, i hoopihaia me ka lepo maikai a maloo hoi, a e waihoia maloko o ka hale liilii i kukuluia maluna o ka lua ; e hoomakaukau i wahi mea ano kopala, a i ole i wahi pili laau, ua hiki no, i mea e hoolei ai i kauwahi lepo maloo iloko o ka lua, mahope iho o ka hoomaha ana o ke kanaka malaila. Malia paha e manaoia ana he ano luhi keia, a he wahi lilo no hoi o ke dala, aka hoi, mahope o keia luhi a me ka lilo, e loaa ana ia oe ka pomaikai, e ka makua Hawaii nona ka ohana.

RULA 4.

E eli i lua hou i kela a me keia makahiki. Ina ua haiki kou pahale, alaila, ua hiki no ke eli hou ma kahi o kekahi lua kahiko i uhi mua ia, ke hala he mau makahiki, aole pilikia malaila, no ka mea, ua pau ke ino iloko o ka lepo.

RULA 5.

Mai ae oe e waiho wale ia ka lepo o ke kanaka iloko o ka pa a ma ke alahele paha, ma kahi kokoke i ka hale, e like me kou ae ole ana e hoohaumiaia kou kino a o na kino paha o kou ohana, me ia mea ino. A ina pela oukou e hoomaemae mau ai i ko oukou mau kino iho, na pa a me na hale, alaila, e maemae ana ko oukou ola kino ; a o ke Akua Nana mai ke ola kino, e noho auanei Oia me oukou, aole hoi e huli ae mai o oukou aku.

[Ina ua ike oukou e na kanaka Hawaii i kekahi haole e noho ana ma ko oukou kulanakauhale, i malama ole i kekahi o keia mau rula, no ka hoomaemae ole mawaho o ka hale, mai hoohalike me ia, mai lawe i kana mau hana palaka i kumu nau e hoohalike ai ; aka, e hoomanao oe, ua hooko ole kela haole i na rula o ka noho ana noiau a me ke au malamalama o kahi ana i hele mai ai a noho ma keia Paeaina.]

MOKUNA VI.

NO KA MALAMA ANA I KA POE MAI.

Aole e pau i ka helu ia na mai a me na poino i loohia i ke kino kanaka. Aole no e pau ana ka moolelo a me ka papa kuhikuhi o na mai, oiai ka manawa he poe lawehala kanaka. E mau loa ana na hemahema a me na kina ma keia ao ; a e mahuahua ana na mai a ano e paha, i kela a me keia kau. O na kanaka Hawaii o keia wa, ua oi aku ko lakou ano mai mamua ae o ko na kupuna ; no ka mea, i keia wa ua ano e loa ka noho ana i ko ka wa kahiko ; a eia paha kekahi, o keia hanauna o ke ao malamalama o Kalakaua, ua emi ko lakou ike i ke ano o na mai i loohia ia lakou, a me na mea e pale ia aku ai a e hoola ai, malalo o ka ike ma ia mau mea i ka wa ia Kamehameha ka Lanakila.

Aka, o keia ike ole o na Hawaii i ke ano a me ka hooponopono ana o na mai, aole ia he mea kamahao, oiai ua ike ole lakou i ka oihana lapaau, a eia hoi, ua ike ia iho nei, o na kauka haole naauao o Honolulu, i ao ia iloko o na buke kauka

kahiko loa, ua like ole ko lakou mau manao no ke ano maoli o ka mai fiva, a he ano o ka kekahi i kekahi ma ka lapaau ana o ia fiva.

Nawai la e hooholo, ina ua like ole na manao o na kauka ?

Auwe ! O na ano pohihihi a me na kina o ke kino o kanaka, aole no i hoomaopopo loa ia, e ka poe i oi aku ka naauao. Aole no hoi i akaka lea, e hoola ana a e hoopakeleia ae ana paha kakou, mamuli o ke akamai o kekahi, ina paha i loaa io ka mai ia kakou.

O na rula e pili ana i ke ola a me ka hooulu ana, oia paha ke kauka a kakou e hilinai ai. A ina i ulia ia e ka mai kekahi kanaka, o ka mea e pono ai, e hilinai nui i ka hoomaha ana o ke kino, me ka makaala, aloha a me ka noiau ; oia ka mea kupono loa e hoola ai i ka mai.

O ka puuwai aloha, me ka noonoo pono a me ke akahele ma ka lawelawe ana, ua oi aku ka pono oia mau mea no ke kino mai, mamua o na lapaau ana a na kauka.

No ia mea ma na aina he nui, no na kau a kau i hala, o ka malama ana i na mai o ka poe hoopono, puuwai aloha, na kane me na wahine, ua mahalo nuiia, a ua manaoia oia ke pookela o na mea e hoopakele ai a e hooluolu ai i na eha kino o kanaka.

Aole anei e hiki i na Hawaii ke ao, a e lilo lakou iho i poe kahu malama mai, e like me ka poe ma na aina e i kapaia ka poe "Howada," a me na "Kaikuahine o ke Aloha?" Ina e hiki io aku

ia manawa, alaila, e emi ana ka mana o na mai ma keia Paeaina; e oi aku ana ke ola mamua o ka make; a e hoomaka io ia ana ka hoolana manao e hoomau aku i ke ola o ka Lahui Hawaii.

Aole nae he nui a pohihihi na mea i ao ia ma keia oihana, o ke aloha i ka hoalauna, oia ke kumu ao.

Nolaila, e hoolohe e na Hawaii i keia mau rula, aole no he nui, no ka malama ana i ka poe mai.

Rula 1.

E hoomaha i na mai. Ina i mau ka maluhia, o ke ala no ia e loaa ai ke ola. E hookapu i ka poe kamailio a leo nui wawa, aole e hele ma kahi o ka mai. O ka mea e kamailio leo nui ma ka rumi o ka mai, ua hele wale mai no ia e kiai a e hakilo, aole mamuli o ka manao aloha a kokua paha. Ina he mai nau i aloha, alaila, e pani oe i ka puka ke komo aku, i ole e komo mai kekahi poe e kamakamailio. O ka leo nahenahe o ke Kahu mai aloha, oia wale no ka mea pono i ka mai e hoolohe aku ai.

Eia kekahi, e pale aku i na makika me na nalo. O ka hamumumu ana a na makika me ka hoonaukiuki a na nalo, he mau mea ia e pii ai ka fiva a mahuahua ka ino. E pale aku ia mau mea a e kapae mawaho, e laa me na kana mahaoi a walaau nui.

Ina pela e maluhia ai ka mai, alaila, e aneane hakalia ole ana, a hoi hou mai no ke ola maikai.

E hoomaemae mau ia ka mai. Aia hoi, he mea

RULA 2.

nui ka hoomaemae ana i ke kino, oiai he ola maikai, pela no, a o ka oi aku i ka wa e nawaliwali ana no ka mai.

Ina e hiki ole ke hooma-u ia ka mai iloko o ke kapu wai, no ka palupalu, alaila, e holoi i ke kino me ka huahuakai a welu lole huluhulu paha, me ka wai mehana, a e anaanai i ka ili a maloo me kekahi kawele kalakala ole.

O ka hoomaemae ana i ke kino a puni, me ka lomilomi akahele ana me na lima, he mea ia e oluolu loa ai ka mai. He mea paha keia e hooluhi ia ai oe e ke kahu o ka mai, aka, he hana ia e hoopomaikai ai ia oe iho, oiai, e hooikaika ana oe no ke ola o kou hoalauna, i hiki ole ke lawelawe nona iho. O ka hana keia a ke aloha io. He pono no ke olelo ia maanei ina i nawaliwali loa ka mai a hiki ole ke holoi iaia iho, malia paha he pilikia ke hoauau iaia a ma na mai o ia ano, e hooikaika e loaa ke kauka, a ina e loaa ole e anaanai i ke kino o ka mea mai me ke kawele maloo pumehana.

E hookaawale i na male a me na mea keokeo ma ke alelo, ma na niho me ka waha o ka mea mai. Ma ia hana ana, e uhi i ka manamanalima i ka hainaka keokeo. E malama i ka lauoho, o kahi a e hoomaemae i ka ili poo, i ole e maneo. E anaanai pinepine malalo o na wawae me ke kawele pulu mua, a mahope me ke kawele maloo. Ina i loihi ka waiho ana o kekahi mea i ka mai,

a no ia moe loihi ana ua aneane eha a palaho, alaila, e hamo i kahi eha me ka aila niu hou, a aila e ae paha o ia ano. Mahope iho o ka holoi ana i ke kino o ka mai, ina e hamo ia kahi eha me ka aila niu, aila oliva a aila kukui paha, he mea e oluolu ai, a i kekahi manawa, e ola ana kekahi ano fiva mamuli wale no o ia hana ana.

Rula 3.

E hoomau i ke ea maikai a me ka malamalama o ka la maloko o ka rumi o ka mai. E malama nae, aole e loaa i ka makani, me ke alohi ino o ka la. A no kekahi mau mai a eha paha o ka maka, e hoopouli loa ia ka rumi. Aka, ma ka nui o na mai, mai hoopaa loa i na puka makani, e hoohamama iki, i loaa'i i ka mai ke ea hou a me ka malamalama kupono o ka la. E noonoo a e nana pono i keia mau mea. O ka malamalama a me ke ea maikai, he mau mea nui keia no ka hoola ana i ka mai, i oi aku i ko na laau lapaau.

E hookaawale ia mai ka rumi o ka mea mai na mea a pau e inoino ai ke ea. Mahope koke iho o ka lawelawe ana i ka ipu hanawai, e lawe ia aku a e holoi pono ia. Pela no me na ipu kuha, e holoi i kela me keia la. Ina e waihoia na ipu o ia ano me ka holoi ole ia, aohe liuliu, ua inoino ke ea o ka rumi. Mai ae i ka mai a i kekahi mea e ae paha, e kuha iloko o ka opala ma ka paia. He mea mau ma keia Paeaina ka hana ana pela ; a ua inoino ke ea maloko o na rumi moe no ia kuha palaka ana malalo o na moena.

Ina he umeke ai awaawa ko loko o ka rumi, he mea ia e inoino koke ai ke ea. E hookaawale loa ia mai ka rumi aku o ka mea mai; pela no me na pika wai, na i-a, na hua ai a me na mea e ae a pau o ke ano popopo a pilau paha. Pela no me na lole kahiko a pau i kau ia ma na paia o ka rumi, no ka manawa loihi.

E malamaia ka hoomaemae ana i na moena moe a me na moena hehi wale ia, e like me ka mea e hiki ai. Ua oleloia e ka poe naauao ma ka oihana hoola kino, o ka haawina kupono no kela me keia kanaka, no kahi e moe ai, he umi kapuai kuea. A no ka poe mai, aole e emi mai malalo o ia mau palena.

Rula 4.

E hanai i ka mai i na mea ai hooikaika kino. Malia paha aole i makemake ia na ano mea ai i ai mau ia e ka poe ola maikai, oiai, ua hiki no iaia ke ai i nâ mea ai lahilahi ku i ka wa i hoomakaukau ia. O ka waiu hou o ka bipi, kao, lio wahine, a hoki paha, he oi aku ka maikai o ia mau ano waiu, no na mai nawaliwali, ina paha he opiopio a elemakule paha.

O ke kane a wahine paha, ina he mai ua nawaliwali e like me he keiki liilii la, alaila, he kupono iaia na mea ai a ke keiki liilii. O kekahi poe nae, aole e hiki ia lakou ke inu i ka waiu, he mea kupono ole i ka opu. Ina pela, e hoomakaukau i kupa moa. Mai manao oe no ke kiekie o ke kumukuai o ka moa, oiai, ua mai kou makuakane,

makuahine, kaikunane, kaikuahine, keiki, a pilikoko e ae paha, a i ole o kou hoalauna. Me ke aloha wale no e hoeueu ai i kou puuwai, a e haawi aku i kau mau mea a pau i mea e kokua ai ma ka hoopakele ana i ke ola makamae.

RULA 5.

Mai awiwi oe ma ka hanai ana i ka mai i na huaale, ka paakai naha a laau e ae paha. E kali, a maopopo ka hopena o ke kulana o ka mai, ma ka holoi ana, a hookomo paha i kekahi mea e ikaika ai ke kino, iloko o ka malama akahele ia. E kokua koke aku i na pilikia a pau o ka mai, ma ka hooponopono ana i na mea e oluolu ai kahi e moe iho ai. A ina aohe loaa o ka oluolu, e hele aku ana i ka pilikia loa, alaila, e kii aku i kauka i oi aku o ke akamai. Mai kii aku i kahuna hoopunipuni a oukou, ka mea nana e palau mai, he ola ae no ko keia mai ke wehewehe ia ae, a kalakala ae paha, me ka pikai ana i na aumakua, a pela aku. He epa wale no keia mau hana. Aka hoi, ina he kahuna hoopono, nana e hanai i na laau maikai i ulu ma Hawaii nei, (o ka papa laau oiaio a Kuauau) e aho paha ia.

RULA 6.

E hooluolu oe i ka mai me na olelo e hoolana ai i kona manao. He kaumaha a he lana ole ka manao o ka mea e waiho ana i ka mai, me ka hopohopo no o ka manao o pilikia aku paha mahope. O kekahi kumu i kahi manawa, e ulia ai ka pilikia maoli mamuli o ka puni ana i na olelo pule anaana,

me ka puni wale aku o ka naau me ka makau maoli, a kau mai ka li. Aka, oiai e waiho ana ke kino iloko o ka mai, ua pouli ka uhane, oia ka wa kupono e hoike aku ai i na manao hooluolu i ku i ke aloha. O ke aloha, oia ka oi o na kauka maikai ; a no ke kanaka e kulou ana a e kaniuhu ana no ka pilikia, aia a kokua ia e ke aloha, oia ka laau oi o ka maikai.

Nolaila, e na Hawaii, e hoeueu i ko oukou mau puuwai aloha, e oluolu a e kupaa kekahi i kekahi i ka wa mai.

Rula 7.

O ke kahu nana e malama i ka mai ma ka rumi, e hoomau i kona hoomaemae ia ia iho, a e komo mau i na lole maikai. O ka wahine puuwai aloha ka mea kupono loa ma keia oihana i kahu mai. O ka wahine ke kupono, no ka mea, ua hana ke Akua ia ia ma kona mau ano, he oluolu a he hoola no kanaka. E hoomaopopo auanei na wahine Hawaii i keia hoomaikai nui i haawiia ia lakou. O ka hoopakele ana i ka lahui mai ka mai pilikia a me ka make, a lanakila, aia no ia ma ko lakou mau lima.

O ka hapanui o na kanaka Hawaii i make i keia wa, ua make no lakou no ka malama pono oleia.

O na Hawaii o ka wa kahiko, ua like ko lakou noho ana me na holoholona, aole lakou i makemake e malamaia i ka wa mai. Ina i loaa kekahi mai ia lakou, a hiki ole ke hele i ka lawaia a hana e ae paka, alaila, hoi aku la lakou i kahi pupupu

hale, a iloko paha o ka ululaau, a noho malie iho la me he holoholona la, o ke au wale no o ka manawa ke kauka, a ola wale ae la no me ka malama oleia me ke kahu ole hoi. Aka, o na kanaka Hawaii o keia wa, i hoonaauaoia, ua palupalu na kino, a ua hikiwawe ka loaa mau i na mai mamuli o ko lakou noho nui ana iloko o na hale a me ka aahu ana i na lole, a i hoomalamalama ia me ka nui o ka noiau ma ka launa me ka ike ana aku i na lahui e ma o ka pono Karistiano ; nolaila, ua oi aku ke kupono o lakou e malama ma ke ano kahu no ka wa mai, a i like ole hoi me ka poe oolea o ka wa kahiko. Ua hookapuia na wahine aole e hele mai, e ia poe pegana Hawaii o ka wa kahiko ; aka, o ka Hawaii Karistiano o keia wa, he makemake loa i na wahine e noho mai a e lawelawe pu me ka launa pu me ka ohana.

Ano, e paipai ia na wahine e hapai i keia oihana oi o ka hanohano, oia ka lilo ana i kahu malama ma na rumi o ka poe mai. He leo nahenahe ko na wahine, e hooluolu i na pepeiao o ka poe mai. Aole pela ka leo o na kane, i hoolimalima ia ma na halemai.

Aka, o na wahine Hawaii ponoi, e lawelawe ana ma kahi o ka poe mai ma ke aloha, aole ma ka uku, e lilo auanei lakou i poe hoola no ka lahui.

Aole anei e ala mai kekahi wahine Hawaii hookahi, e like me kela wahine kaulana o Beritania, o Florena Naitinigela ka inoa, i hoolilo oia ia ia iho i alakai ma ka hoola ana a me ka hoopakele ana i kona lahui ponoi ?

Ua nui na wahine Hawaii i ao nuiia ma na buke a me na hana akamai iloko o na kula nui, a ua ku no ia i ke kulana maikai. Aka, he mau mea anei ia e kokua ai a e hooluolu ai i kekahi mea mai? Eia ka oiaio e na Hawaii—o ka ike me ka makaukau ke kahû maikai, mai kekahi mai nona ka naau kaumaha, a puka ae mai ka pilikia, a loaa ka hauoli o ka naau, oia ka oi loa aku o ka hanonano.

[O kekahi o na rula i hai ia ae la maluna, ua hoakaka ia ma kahi e ae oloko o keia buke; aka, he mau rula ano nui no, nolaila, he mea makehewa ole no hoi ke hoike hou ia.]

MOKUNA VII.

KA HANAU KEIKI---HOOULU I KA LAHUI.

O kekahi lede hanohano a waiwai loa o na la o ke au kahiko o Roma, o Conelia kona inoa, i kona noi ia ana aku e kekahi mau malihini kaulana e lawe mai i kana mau momi makamae loa, ua kauoha ae la ia e lawe ia mai kana mau keiki imua ona, hoikeike aku la ia lakou me ka pane ana, "o keia ka'u mau momi makamae loa."

O Roma, ke aupuni oi kelakela o ke au kahiko, ua kukulu ia a hoòkahua ia e na makuahine aloha oiaio ; a pela no auanei e hiki ai ke olelo ia, mamuli o na makuahine aloha a malama pono, i ulu ai a hoolaupai ia, a i hooikaika ia ai me ka hanohano na aupuni o keia au hou, e like la me Enelani, Farani, Geremania, Amerika Huipuia, a me kekahi mau aupuni nui e aè he lehulehu wale. Ua kiai makaala a malama makee keia mau aupuni i ka lakou mau pulapula, ma ke ano, oia ka lakou mau momi makamae loa.

A heaha hou ae la ka mea makamae o keia honua i hiki ke hoohalike ia me ka hua ponoi o kou koko? O kau keiki he mea ia nana e malama a hoomau i kou inoa, he hooloihi ana aku i kou ike ia ana, a he koo no kou aina i na la e hiki mai ana. Nolaila, ina he manao kou nou iho, a he aloha i kou aina, alaila, e manao nui i ka loaa ana o kau keiki a me ka malama pono ana ia mau pulapula.

O ka lahui Hawaii, ma ka hoomaopopo ana iho i ka emi mau o ko lakou heluna, he mea pono e hoolilo i mea nui maluna ae o na mea a pau, ka puunaue ana i na keiki ma ko lakou mau home. E makau lakou i keia mea he nele i ke keiki, no ka mea, he kumu hala ole ia e pau ai ke ea o ka aina.

He weliweli ke kulana hupo a lapuwale o kekahi mau makuahine Hawaii he lehulehu o na la pouli o ka wa kahiko, ke kumu hoi nana e alakai ia lakou e umi, e lumai i ke kai, a e hoopoino ma kekahi ano e ae i ka lakou mau keiki liilii.

Iloko o na la pegana, ua oi aku ka awahia o kekahi mau makuahine a makuakane mamua o na kupuna ino o ke kai me ka aina. Ua oi aku ko lakou aloha ole mamua o ka mano, i ko lakou hoolei ana aku i ka hua o ka puhaka imua o keia i-a weliweli o ke kai, a i ka uhao ana i ka waha o ke kamaiki e uwe ae ana me ke kapa, a haalele iho la mahope me ka leo mauliawa. A hoea mai no i na la mohope mai, i ka hiki ana mai o ka naauao, ua hoomau ia aku no na hana ino a hoo-

mainoino o ka wa kahiko, ua imi kekahi poe makuahine Hawaii o keia au malamalama i kumu e make ai ka lakou mau keiki, a ua hooi ia'ku ka imi ana a loaa ke kumu e hoopau ia'i ka hanai i na mamo!

Ua lawe kekahi poe i ke oho pulu niu i mea e oo ai i ka puao o ke keiki. O kekahi poe hoi ua imi a loaa kekahi mau ano lau a ai, i mea e ulu mai ai na kumu e ano e ai oloko a loaa ka hopena he heewale. Ua lehulehu no hoi ka poe i kau maluna o na lio holo, i kumu e kapae ia'e ai ke ola ma ka hou ana mai i ka opu keiki. A he lehulehu aku no hoi na mea i hanaia i kumu e hooki ai i ka ulu ana o ka mea i manaoia e kahi poe, he kumu hoonui luhi me ka lilo.

E maliu mai e na wahine Hawaii! O ke umi ana o oukou i ka hanu o ke keiki ola, a i ole o ke kaupale ana paha i ka omaka ana mai iloko o ka malamalama a me ke ola kekahi, oiai, aia no iloko o ka puao; ma ko laua mau ano a i elua, a ma na aina a pau, he *pepehi kanaka ia!* Aka maanei, ua oi pakela aku, he karaima kue aupuni o ke kulana kiekie loa!!

Aka e manao kakou, o keia karaima nui o ka pepehi ana i na keiki, no ke au ia i hala. I keia manawa, ua hoopalupalu ia ka puuwai o na makuahine Hawaii mamuli o ke ao ana a ke aloha Karistiano me ka nalo ana o na makua pegana. I na wahine a me na kaikamahine Hawaii a pau ka manaolana o Hawaii nei; a i na kane a me na makuakane a pau, eia ka leo uwalo.

E hooi ia ka hoohua ana o na wahine Hawaii i na keiki, a o hauoli i ka makee ana ia lakou, me ka heluna laupai, maluna o ko lakou mau kuli; ma ke ano he makana makamae na ke Akua ka Makua lani mai, ka lakou mau momi laahia loa, —ka wai mapuna o ka ikaika a me ka hanohano o ko lakou Moi; a o ke kahua paa o ko lakou aina kulaiwi.

Nolaila, he mea pono i na wahine Hawaii a pau, a me ko lakou mau kahu kiai maluhia a pau i aloha i ke Akua, ko lakou mau home a me ko lakou aina hanau, e hoopaanaau i na rula me na kanawai a pau e pili ana i ka hanau keiki.

RULA 1.

Ina e hapai kekahi wahine—ua hoomaka ia i kekahi hana nui maloko o kona kino, a o ka manawa ia a kona mau makamaka a pau a me ia pu, e malama pono loa ai i kona ola kino ma na ano a pau. He mea pono iaia e hoolanalana i kona kino iho mawaho o ka hale e like me ka hiki, aka, e pale aku nae i na hooikaika kaumaha loa, o ka oi loa aku nae o ke kau ana maluna o ka lio. O ka wahine e holo ana i ka lio me ka noho kiihelei, me ka maopopo no ua omaka he ola hou maloko o kona puao, e pono e kapa iaia he pepehi kanaka oiaio.

RULA 2.

O ka wahine hapai i makemake e loaa na keiki mohaha maikai, e ai i ka ai maikai, e like me ka makemake, a iloko o na manawa kupono.

RULA 3.

E hoalualu maikai ia a kupono na lole o ka poe wahine hapai keiki. He mea pono ole ke komo ana i na aahu e likiliki ai a e oluolu pono ole ai ke kino. Mai ae aku i na hui hauoli ana, aole hoi o ka hele ana i ka pule, i kumu e komo ai i na aahu kupono ole e eha ai ka hua o kona opu.

RULA 4.

E pale ae ka wahine i na kumu hoohuhu a me na kumu hoopihoihoi a pau, oiai ka manawa e hapai ana. E noho oia me ka manao noho malie me ka pihoihoi ole. Aia ka manaolana o kona aina iloko o kona opu.

RULA 5.

Ina e hoomaka ka nalulu ana a kokoke i ka manawa hanau, mai hoopuni i ke kino o ka mea mai me ke kaula a me na mea e ae e like me ka hana a kekahi poe, me ka manao kuhihewa i onou ia ka iewe ilalo, a i hoopaa ia ka hoi hou ana ae o ka puao iluna. Mamuli o keia mau hana a na wahine Hawaii i ka manawa hanau, ua lehulehu na kumu pilikia e make ai. E hoomanao kela a me keia i lawelawe i keia mea he hanau keiki, e hoomanao, na ka ikaika o ka puao e pale aku i ka hoi hou ana o ka iewe, a o ka mea kupono loa no hoi ia nana e pale loa aku iwaho.

RULA 6.

Mai koi aku i kekahi wahine oiai e haakohi ana, i akahi no a hanau i ke keiki, mamua ae o ka

hemo ana o ka iewe, e ku ka iluna, i kumu e hoohemo ia ai iwaho. He kumu keia e kahe nui ai ke koko me ka pono ole, a pela nae kekahi poe Hawaii i hana ai.

Iloko o keia manawa, o ka mimiki ikaika o ka puao i ano nawaliwali, a o ka moe malie ana me ka hooluolu pono ka mea maikai loa, i wahi e hoihoi ia mai ai ka ikaika, a i mau ai ka nawo ana o na kumu o ke ola kino. Ua lehulehu wale na wahine Hawaii i make mamuli o ka paakiki i ke ku iluna mahope koke iho o ka hanau ana. E moe malie ka wahine mahope o ka hanau ana, a e hemo ana no ka iewe me ke kokua uuku ia aku.

Rula 7.

Mai haawi iki i na wahine oiai e nahunahu ana i ka barani a i kekahi ano wai ona e ae paha, me ka manao he mea hooikaika a e hoohanau koke ai. He mea ino ia, a he kumu hooloihi i ka hanau ana.

Rula 8.

Mahope iho o ka hanau ana, e ae aku i ka mea mai e moe malie no kekahi manawa. He ku kekahi poe wahine a hoomaka koke e hele ma ia la no, a i ka la paha mahope iho o ka hanau ana. O keia ke ano o ka hana a kahi poe wahine Hawaii hupo o na manawa i hala a hiki mai i keia wa ; aka, e hoomanao na wahine Hawaii o keia wa, ua pau ko lakou kulana pegana a ano holoholona no hoi. E pono lakou e moe malie me ka hooluolu no ekolu a eha paha la. He mea hoomaikai ia i

ko lakou ola i na la mahope, a he kupono no ka malama a hanai ana i keiki hanau hou.

RULA 9.

E hooluolu pono ia me ka ea ke keena o ka wahine hanau keiki, a e hoomalu ia me ka hanakuli ole. He mea nui loa i ka poe Hawaii ka hoopuuluulu ana i kahi o ka mea mai ma ke ano he hoike i ke aloha. He mea maikai no i kahi manawa ka hoohauoli ana i ka mea mai; aka, o ka puulu kanaka iloko o ka rumi o ka mea mai, he mea hoopihoihoi ia i ka manao o ka mai, a he hoinoino i ke ea. O ke kane aloha, ua like me ke kauka malama pono, ma na aupuni naauao a pau, e papa koke ana ia i ka noho ana o ka poe noho wale aku no iloko o ke keena o ka mea mai. Mai ae oukou e na makuakane Hawaii, e hookapu ia oukou iho ma keia mea mamuli o ke aloha a me ka lokomaikai i hanau ia iloko o oukou.

E hoomanao oukou, ua poniia ka makuakane i makua malama a i kiai no kekahi pulapula opiopio i haawiia mai e ke Akua ka Makua Mana Loa. O keia kamaiki opio a me kona makuahine nawaliwali, ke kaukai mai nei laua no kau mau kiai a malama aloha ana. Ina e hooko oe i keia a mikiala ma ka malama ana me ke aloha o ke kane a makuakane oiaio, alaila, e lilo auanei oe he hoola no kekahi mau ola makamae, na kumu hoohauoli hoi a kokua o kou mau la aoo—ke koo o kou aina i na la e hiki mai ana, a o ka hoola hoi o kou lahui mai ka nalo ana'ku.

MOKUNA VIII.

KA MALAMA ANA I NA KEIKI.

No na keiki a kanaka, e hooi ia ka mikiala o ka malama ana i ka poe opiopio mamua ae o ke kiai ana i kekahi poe e ae a pau ma ka honua nei. Eia hoi kekahi, ina e hanai pono ia a e malama pono ia na keiki liilii a kanaka, alaila, ua makee ia ke ola, a me ke ola o ko lakou nui aku. Ma na lahui naauao o ka honua nei, koe o Hawaii nei, ua ola ka hapa nui o na keiki i hanau mai, a ulu ae a lilo i poe kanaka no ia mau lahui. Aka, auwe oe e Hawaii! No ka mea, ua make e ka hapa nui o na keiki ou i hanau mai, oiai, e uuku ana no lakou!

Ua maikai ke ea o keia Pae Aina nani, a nolaila, heaha la ke kumu i make pinepine ai na keiki liilii?

Eia: Ua pepehiia lakou mamuli o ka naaupo a me ka hana hewa.

Ua pepehi o Herode i na keiki hala ole ma Iudea; owai la, a mahea hoi, na Herode anei e pepehi nei i na keiki o Hawaii? E hoolohe a e noonoo e na kanaka Hawaii! Ke emi nei keia

lahui, no ka mea, iwaena o na keiki hanau, ua oi aku na keiki i make mamua ae o na mea i ola? Aole hoi no na mai a me na hewa i lawe ia mai e na haole. Ea, mai kapa ia oukou he lahui pepehi keiki!

Aole nae oia ka oiaio. O ka nui o na make mawaena o na keiki, ua make mamuli o ka hana naaupo a na makua. E hoomanao nae hoi, ina e hoomau ia aku ana ia ano naaupo, oiai, ke hoikeia nei ka malamalama imua o oukou, alaila, e hoahewa ia oukou no ia karaima.

O kekahi poe makuahine Hawaii, ina i aoia lakou no na mea e pono ai no ka malama ana a me ka hanai ana i na keiki liilii, e pane koke mai lakou, "He ilihune makou, he ilihune loa, a hiki ole ke imi a loaa mai ai na mea e pono ai na keiki;" oiai hoi, ua lako loa i na ano aahu maikai no ko lakou mau kino iho; e malama ana he lio, he ilio, he puaa, elua a ekolu paha o ia mau holoholona, a ke hanai ia mau holoholona me ka uku hoi i na auhau o ke aupuni me ka hoolaha ole no ka loaa ole o kahi puka, aka, ke olelo nei no he ilihune, nolaila, ua hiki ole ke malama pono i ka lakou mau hapuu ponoi, o ka io a me ia koko hookahi me lakou, nona hoi ka uhane e ola mau loa aku ana. E hoohilahila ia na makuahine o ia ano. O ka mea nana e hoomakaukau no ke ola o ka ilio a o ka puaa paha, a malama ole i kana keiki ponoi, ua oi aku kona ino mamua o ko ka holoholona!

Ua lana nae ka manao, he kakaikahi loa na wahine aloha ole ano hupo, e like me ia ma Hawaii

nei i keia wa. He menemene a he aloha ka puuwai o na wahine Karistiano o Hawaii nei ke lohe aku i ka uwe mai o ka lakou mau keiki palupalu.

He pomaikai nui ke hanau ke keiki. O Rahela kekahi o na makuahine o na kupuna o Iseraela, uwe oia iloko o kona kaumaha a me ka iini, a i ao la, "E haawi mai oe i keiki na'u, o make au." He naau makuahine ko Rahela, e makemake ana i keiki, i hu ae ai ke aloha. Heaha na ano hoopono i ikeia ma ka malama maikai ana a me ka hanai ana i na keiki? Eia, o ke aloha, ka hoomanawanui a me ke ahonui, ka manaka ole a me ka paupauaho ole. A o keia mau mea kai hoikeia e ke Akua ko kakou Makua iloko o ka lani. A nolaila, ina e hooko ka makuahine i na hana i ili maluna ona me ke aloha a me ka hoomanawanui, alaila, ua hanohano a ua ano kiekie kona kulana.

Nolaila, e hooikaika oukou e na makuahine Hawaii, a me na makuakane hoi kekahi, e hoomaopopo i ka oukou mau hana e pono ai na keiki, i ole e make lakou mamuli o ko oukou naaupo. E hoomanao i keia mau olelo e pono ai.

Rula 1.

O ka mea mua e hana ai i ke keiki hanau hou e holoi ia me ka wai mehana; alaila, hoomaloo i kona kino palupau me kekahi kawele maemae a lahilahi loa. O kekahi makuahine hana maikai ka mea kupono nana e lawelawe i keia hana. A nana no e kaei i ka opu o ke keiki me ke akahele. Ua hoohemahema na makuahine Hawaii i keia

mea, a he nui na keiki Hawaii i nunui ae me ke keke no o ka opu a oioi aku la ka piko iwaho, no ka malama ole ia o keia mea. E malama pono ia ka piko ma ka uhi ana i ka piko me ka welu i hamo ia me ka aila hipa hou, a i ole ia, me ka aila puaa hou paha, alaila, a kahei ae me ka apana lole keokeo hou e hoopuni ana i ke kino me ke akahele. Pela e hoomau ai i ka wehe ana me ka hana hou ana a maemae i ka piko, ma o ka elua a ekolu kau ana i ka la hookahi.

Rula 2.

E hanai i ke keiki i na manawa kupono a i maa mau no hoi. Ua nui na keiki Hawaii i make no ka nele loa i ka ai, aka, no ka nele maoli i ka *ai kupono.*

He oiaio, ua nui na makuahine i hanai ole i na keiki i ka ai kupono, oia hoi ka waiu mailoko ae o lakou. Me he mea la, ua makau lakou a ua uluhua ke hanai i ke keiki me ka waiu, he mea oluolu nae ia i ka makuahine aloha ole. A ina i makemake kekahi makuahine i ke ola o kana keiki makahiapo, alaila, he mea hauoli nona ka hanai aku ia ia me na lako kupono he nui i hoomakaukau ia e ke Akua mailoko ae o kona kino.

E malama ka wahine hanai keiki i maikai na mea ana e ai ai, i mea e mahuahua ai ka waiu. I keia wa, e loaa no i na kanaka Hawaii, na poe ilihune hoi, he nui no nae na ano o na mea ai. O ka mea maa i kanaka, oia hoi ka poi a me ka i-a maka, he mau mea maikai no ia, a ua lawa loa i

ka wa kahiko o keia Pae Aina, i ka wa e noho poeleele ana no keia lahuikanaka ; aka, hoi, e hoomanao kakou, he au okoa keia, aole i lawa ia mau mea, no ka mea, ua hoololiia ke ano o ka noho ana o na wahine Hawaii, i like ole me na kupunawahine o lakou. Ua makemake lakou nei i kela a me keia aahu a me na ano mea ai. E ai na makuahine mea keiki me na bipi hou aole i miko, na ano i-a hou a pau, ka palaoa, uala, ka maia pala, na ipu ai-maka a me na hua mea ulu e ae i oo, a e kapae loa ae i na i-a miko a pau, mai ai.

O ke bola ti inu i hoomomonaia me ke ko, he mea ia e hoomahuahua ai i ka waiu ; o ke kope, ua oleloia, he mea ia e nui ole ai o ka waiu.

I waiu no ke keiki, oia ka mea hoomanao nui. Ina e hoao oe e like me ka hana a kekahi poe, ma ka hanai ana i ke keiki a nui me ka poi hehee, a o ka wai o ke ko, a o ka niu paha a mea e ae hoi o ia ano, mai manaolana oe e ola ana kela keiki a nui ke kino.

Ua kokoi ka opu o ke keiki i ka waiu o ka makuahine, aka, ina aole i loaa koke kela waiu, alaila, e kii i ka mea kupono malalo iho, oia ka waiu o ka pipi, a o ke kao, a o ka hipa, a o ka lio wahine paha. Noloko mai o ka waiu o kela a me keia o nei mau ano holoholona, e ulu ae ai ke koko a me na iwi maloko o ke kino o ke keiki. Aole nae pela me na mea ai o na kanaka makua.

Ke hoomaopopo hou ia aku nei e imi oe me ka mikiala ma na ano a pau e loaa ai i waiu no ke keiki akahi a hanau mai. O oe e ka makuakane

Hawaii, mai minamina oe i ke dala i mea e hanai ia ai kau keiki i ka waiu. Ina i nele ka makuahine i ka waiu, no ka mai, a no kekahi kumu e ae paha, alaila, e imi koke oe i ka waiu o ka bipi, ke kao, a waiu e ae paha o kekahi ano holoholona kupono, i waiu no ke keiki. E waiho ae i na hana e ae, a e kuai aku oe i kou mau waiwai, i mea e loaa mai ai ka waiu no ke keiki, oia ka mea e laulea ai a e hoolana ai i kou manao, a o kekahi mea hoi e hoohauoli ai i na manao o kou lahuikanaka.

He mea pono e huiia ka wai mehana a me ke kopaa me na ano waiu o na holoholona mai—i hookahi puna ti i piha i ke ko keokeo a me elua a ekolu puna nui i piha i ka wai mehana iloko o kekahi kiaha ki liilii, alaila, hui iho me hapalua kiaha aniani i piha i ka waiu.

Ina aole e loaa ia oe ka waiu bipi hou, alaila, e kuai i ka waiu iloko o ke tini, e kuai ia nei ma na halekuai ; e aho ia mamua o ka nele loa i ka waiu bipi hou. E hoohui ia i elua puna ti i piha i ka waiu mai ke kini mai me hookahi kiaha wai uuku.

Rula 3.

E hoaahu ia ke keiki me ka lole kupono e mehana mau ai. Ua ike kakou i na mea kanu opiopio, he mea pono ke hoomalu ia mai ka ikaika o ka hahana o ka la, ka makani a me ke kawau. Aole ikaika ka ulu ana o ke kawowo laau ke waiho wale ia, aka, he mea ia e homimi ai o ka ulu ana a make i kekahi manawa. A pela no me ke keiki a ke kanaka, ua like me ke kawowo palupalu, e

hoomaluia i ole e loaa i ke anu, alaila, e ikaika auanei ka ulu ana a oo, a elemakule.

Mamua ae o ka hanau ana o ke keiki, e hoomakaukau e i mau lole komo nona, aole e emi malalo o eono holoku i humuhumuia me ke kalakoa makalii, kalakala ole ke holoi ia a maloo, i mea e uhi pono ia ai ke kino palupalu o ke keiki.

I keia wa e loaa no ke kalakoa maikai no ka 12 keneta o ka iwilei, ua lawa ka iwilei hookahi no ka holoku o ke keiki; nolaila, ina he kanaka molowa ole i ka hana, e loaa ana ia ia hookahi dala no ka la, ua lawa ia no eono holoku no kana keiki. E hoolilo ia aku nae na dala i koe ma ka hana iloko o ka pule hookahi, i mea e kuai ai i keia mau lako no ke keiki:

12 Holoku Kalakoa.

12 Muumuu.

12 Kaiepa.

2 Paa Kakini.

1 Iwilei Lole Huluhulu Paina.

Na ka wahine opu keiki a me kona poe makamaka e humuhumu a paa i keia mau mea mamua ae o ka wa i hanau ai o ke keiki. Mai poina i ka Lole Huluhulu Paina, i mea e uhi ia ai ke keiki i ka wa e moe ai, a i ka wa paha e lawe ia ai mawaho aku o ka hale.

I halii maemae ko ke keiki e moe iho ai, mai hoomoe iho i ko ke keiki kino palupalu maluna o ka moena, kahi e moe ai ka lehulehu. Malia paha ua hoohaumia ia ia moena e kekahi kanaka nona kekahi mailele palaho. He noonoo ole a he hoo-

hemahema wale oukou e na Hawaii no na mea e pili ana i keia ano, oia hoi ka moe ana a me ka noho ana paha ma kahi e moe ai, a i kuhinu ia paha e kekahi kanaka i loohia i kekahi ano mai ino. Nolaila, o ko oukou makemake nae o ke ola, a pehea la e ola ai ka oukou mau keiki, ina me neia na makua e noho haumia ai?

Nolaila, mai waiho wale i ke keiki kino palupalu me ka noonoo mua ole i ke kupono o ia wahi au e hoomoe aku ai, o waiho hewa iho oe ma kahi maemae ole a mai ino paha, au i poina ai i kou noonoo ana i kinohi. E nana i na olelo e pili ana i keia ano, ma ka Mokuna "No na Mai Lele."

Rula 4.

E hoomaemae mau ia ke keiki. He mea nui ka ai a me ka aahu, a pela no hoi me ka hoomaemae ana. O ka puaa liilii nona ka ili manoanoa, he ulu a momona no kona kino iloko o ka lepo, aole nae pela na keiki liilii a kanaka. He ola no kekahi poe keiki iwaena o ka lepo me ka malama oleia, he omaimai nae ke kino, a he okalakala ka ili. Ina oe e makemake e ulu ae kau keiki me ke kino maikai a me ka ili laumania, alaila, e hoauau pinepine, a e hoomaemae mau ia kona lole aahu.

Ua manaoia e kekahi poe, o ke kino maikai o ke kanaka me ka ili laumania kalakala ole, he hoailona no ia o ka ohana alii, aka hoi i keia wa, ua lako a ua laha nui na mea e pono ai ka noho ana, a mamuli o ka lawelawe ana i na mea o ia ano, e

loaa no i na kanaka a pau ma Hawaii nei ; nolaila, e hiki no ke hooponopono ia na keiki a na makaainana, a e ulu nui ana no lakou me na kino maikai a me na ili maemae, e like me ko na alii.

Aole nae makou i paipai ma ka hoomaemae ana i mea e nani ai ka helehelena, aka, no ke ola kino ; no ka mea, ina he ola maikai ke kino, alaila, ua maikai aku la no ka helehelena.

Ina i maemae kekahi keiki, alaila, he keiki nani aku la no ia.

E hoauau i kau keiki hookahi auau ana i kela a me keia la, iloko o ka wai mehana kupono.

Malia paha e olelo mai ana kekahi poe makuahine Hawaii, aole no e loaa ia lakou ka ipuhao e hoomahanahana ai i ka wai, a o ka wahie paha, a o ke kapu wai paha kahi e hoauau ai i ke keiki, a nolaila, ua hoauau ia ke kino palupalu o ke keiki iloko o ke kiowai e pili kokoke mai ana, i kahawai a i kahakai paha. O keia ano hana, ua ku paha i ke kulana ano wahine ahiu la, i maa mau i ka hele kohana iloko o ke anu, aola nae i kupono i ke kama a ia wahine Hawaii i hoonaauaoia i keia au malamalama, a he mea hilahila no hoi ke olelo ae, o ka makuahine a makuakane Hawaii paha o mea la, aohe loaa o na lako e pono ai ke hoomaemae ai i kana keiki. A nolaila, ina aole e hiki ke hoauauia ke keiki, e like me ka ka poe naauao, alaila, no ka molowa aku la ke kumu.

Ina e hoauau ia ke keiki iloko o ka wai pumehana, a hookomo ia i na aahu maemae, he kumu ia e moe oluolu ai.

Ina i moe pono ole ke keiki, malia paha no ka hoauau ole ia e kona makuahine.

O ka makuahine i manao nui i kana keiki, e hoauau pinepine ia ia, aole hoi e waiho loihi ia me ka lepo; aole oia e minamina a namunamu i ka luhi, a me ke ala ana i ka po e holoi i kana keiki. E nana pono oia i na pelu o ka io o ke keiki, malalo ae o na poaeae a me na uha, i ole e poholehole no ka lepo a no ka lole paha, e malama ia me ka maemae a e maloo mau na wahi pelu o ka momona o ke kino.

E malama no ka makuahine i ka hoomaemae ana i ke poo o kana keiki, e holoi pinepine i ole e loaa i ka piele, e ikeia nei ma na poo o kekahi poe keiki Hawaii. A pela no hoi e hoomaemae ai i na pepeiao a me na puka ihu o ke keiki, a mamua ae o ka hookuu ana e moe i kela a me keia po, e anai akahele ia ke kino a me na wawae o ke keiki me ke kawele palupalu, a i ole me kona lima ponoi iho.

E hoihoi hou ia ana no ka luhi o kona makuahine malama e like me keia, ma o ke ola a me ka ohaha maikai o kana hiwahiwa.

Rula 5.

E hookuu aku i ke keiki e moe e like me ka hiki ia ia.

He mea nui ka moe hooluolu ana o ke keiki no kona pono, e laa me ka ai.

Ma ka mahina mua o ke keiki, i 16 hora moe iloko o ka 24 hora; e hoemi mau nae a hiki iloko

o ka 2 o kona mau makahiki, alaila, i 12 hora iloko o ka 24. Ina i emi na hora moe o ke keiki liilii malalo o ke alakai i hoikeia ae la, alaila, e hoomaopopo iho ua mai, no ka pono ole paha o ka ai, o ka lole, a no ka aahu ole paha. I mea e moe pono ai ke keiki, e hookapuia ka walaau ma kahi e moe ana.

Mai ao na makamaka a o na ohana i ke kamailio me ka leo nui ma kahi e moe ana o ke keiki. He mea mau a he mea pono ole no hoi ka hoakoakoa ana ae o na kanaka Hawaii ma ka hale o kekahi mea i loohia i ka mai, a pela no ma kahi o ke keiki hanau hou, me ke kamakamailio ana. He mea maikai ka manao ana no ke aloha, aka hoi, e aho no e kapae ae ia mea, no ka wa pilikia. E huhu aku oe e ka makuahine aloha io no kau keiki, i ole e hoalaia mai kona moe maikai ana.

Rula 6.

E pale aku i na uku a me na mea liilii e ae o ia ano e uluhua ai ke keiki.

He mea hilahila a he mea aloha ole no hoi, ka palaka a malama ole o ka makuahine, ina i hoopilikia ia ka malu o kana keiki liilii o na *uku papa, uku poo, uku lele, makika, nalo*, a me na mea e ae o ia ano. Na ka makuahine makaala e pale aku ia mau mea. E hoomakaukau i paku makika no ke keiki, he hapawalu dala wale no ka lilo.

Ua olelo kekahi poe makuahine Hawaii, ua nui na mea i kuhikuhi ia mai ia lakou, ma ka hoomakaukau a me ka hoomaemae ana i na keiki liilii,

i kupono no na keiki a na haole, aka, o na keiki Hawaii, wahi a lakou, ua ulu pono no me ka malama pono ole ia. E hoomanao nae, o ke ano e hanai ai i na keiki i ka wa kahiko a hupo no hoi, he mea kupono ole ia ke puana ae i ko keia wa naauao.

E hoomanao pu iho hoi, i ka wa kahiko, aohe makika o Hawaii nei, aka, i keia wa, ua ikeia keia mea hoonaukiuki, a me na mea e ae i ano like me ia, e laa me na pomaikai kekahi.

Nolaila, e na Hawaii, e malama i ka oukou mau keiki a e noho no hoi oukou ma ke ano malamalama o keia au hou, aole ma ke ano o ka wa kahiko.

E kiai pono i na keiki, me he waiwai nui i oi ae mamua o na waiwai e ae a pau.

E pale ae i na makika me na uku.

E hookaawale aku i ka poe i hele wale mai e kuauhau kamakamailio ma kahi e hooluolu ana o ke keiki.

E hoomoe i ke keiki me ke akahele.

E hoomaemae mau ia ke kino palupalu o ke keiki.

E hanai ia me ka waiu o kona makuahine ponoi.

E hoaahuia me ka lole maikai i oi aku ka maikai mamua o kou aahu iho.

E hana oe i keia mau mea, e like hoi me ka mea i konoia e ke aloha, alaila, e ulu ae ana na keiki a hoopuni ia oe e like me na lau oliva nani, i oleloia ma ka Buke Hemolele.

Alaila, e hoohauoli ia auanei ka makuahine, a e

kapaia oia he pomaikai, e like me ka hea ia ana o Mere e ka anela.

Alaila hoi, e hoohanohano ia auanei ia makuakane e ka lahui.

A ia manawa no hoi e waiwai ana a e ikaika ana o Hawaii ke hoomahuahua mau ia kona poe keiki; a e ku hou ko Hawaii poo iluna a e mahaloia iwaena o na lahui e ae o ka honua nei.

MOKUNA IX.

NO KA OMAIMAI LIILII.

Mai palaka oe i na omaimai liilii.

Ina he kunu, a waihoia pela, e hoolilo ia auanei ia he ake pau.

Ina he hi, a waihoia pela, e hoolilo ia auanei ia he hi koko.

Ina he paa, a loihi, e hoolilo ia auanei ia he uhahemo.

Ina he fiva liilii, a malama ole, e hoolilo ia auanei ia he fiva ino.

Ina he mau puha liilii ma ke kino, o ka hoomaka ana no ia o na puha nui.

Ma ka nalulu o ke poo, oia no ka hoomaka ana mai o ka mai kuhewa.

O ka maneo liilii ma na lima, o ka makamua no ia, i kekahi manawa, o ka mai lolo.

A o ka maeele liilii, oia ka makamua o ka mai lepera.

Nolaila, ina he omaimai liilii kou, e nana koke i kinohi; pela no oe e makaala ai no kau keiki uuku, ka mua mai no ia o ka mai.

E nana a noonoo i keia mau mea :—

Ina i oi aku ka wela o ke kino mamua ae o ka mea mau ; pela, ina i oi aku paha ke anu.

Ina i wikiwiki ka pana ana mamua ae o ka mea mau ; a ina i ano lohi paha. O ka pana o ke kanaka makua kino ola, he kanahiku pana ana iloko o ka minute hookahi, ke nana me ka wati. Ua hiki no ka pana o ke keiki i ka haneri i ka minute hookahi, me ka mai ole no nae.

Ina he ano keokeo a kalakala ke alelo, aole hoi he ula e like me kona ano mau.

Ina he hi a i ole ia he paa.

Ina he hui ma ke poo, ke kua, a ma ka opu paha.

Ina i hoole i na mea ai.

Ina i hiaa i ka po.

Ina i ikeia kekahi o keia mau ano ma ke kino o kekahi kane, wahine a keiki paha, alaila, ua maopopo ka hoomaka ana o ke ano e o ke kino, a o hoea mai ana paha kekahi ano mai pilikia.

Aka nae, oiai paha ua ano omaimai liilii oe, a o kau keiki paha, aole no e inu koke i ka laau, a aole no hoi e kii koke ia ke kauka.

He hiki no ke hoola koke ia ina akahi no a hoomaka iho ka mai.

O ka wai maikai, he mea no ia e hoola ai i ka hapa nui o na ano mai liilii. O ka helu ekahi no ia o na laau lapaau a ke Akua i haawi ai i kanaka.

Ina e inu ia hookahi kiaha wai mehana, he ano laau maikai no ia no ke ano mai fiva, a hui, a kunu no hoi. He laau ia i oi aku ke kupono no na

keiki, no ka mea, e luai ana a naha aku ka hope. Ina aole i pau na ano omaimai mamuli o ka inu ana i ka wai mehana, alaila, i hookahi puna paakai maoli iloko o kekahi kiaha wai mehana, a hoohainu ae. Aohe e nele ka luai a naha no hoi mamuli o ia mea, a e p u koke ana ke ano omaimai.

Ina he ano fiva me ka wela ko ke kino o ke keiki, a he hiaa no ka loaa i ke anu; alaila, e lawe oe i wahi welu, e aho i wahi apana huluhulu, ke kawele paha, a i ole no hoi i hainaka, a e ho-o iloko o ka wai mehana, e pelu ae a uhi pono iho ma ka umauma, a maluna iho o ia i lole maloo. Pela no e hana ai, i eha kau ana me ka wai mehana iloko o ka hapalua hora, alaila, e oluolu auanei ke keiki a loaa ka moe pono.

I kekahi manawa o ke keiki, he ano fiva, he mea kupono e hoauau ia iloko o ka wai mehana.

O keia uhi ana nae i ka welu, i pulu i ka wai mehana a wai koekoe paha, he mea ia e oluolu ai ke kanaka ua oo, ma ka hoomaka ana ma ka puanai eha, a eha ma ka papalina, a pepeiao paha.

Pela no na eha palaho, he mea ia e oluolu ai ke kapili aku i ka welu i pulu i ka wai, ina paha he wai mehana a wai koekoe paha.

Ina i eha ka maka, alaila, e ninini i wai koekoe maikai iloko pono o ka maka, a liuliu, o ka oluolu no ia.

Ina paha he paa ko ke kanaka i oo, a o kekahi keiki paha, alaila, o ka halalo me ka wai mehana ka mea e hoopau ia ai ia pilikia; oia wale no ka laau lapaau kupono; aka nae, ina i paa loa, alaila,

i hookahi puna paakai iloko o hookahi kuata wai mehana, he mea no ia e hemo ai.

Ina ua moku ka io, a ua kui ia paha, aole ia he pilikia e manao aku ai i kauka; aka, e kawili i kahi i eha me ka welu i pulu i ka wai, a i kela a me keia manawa, e hookulukulu i wahi wai, i mau ai ka ma-u.

O ka wai, a o ka paakai, he mau mea maikai ia e lawelawe ai i ka hoomaka ana o na mai i kinohi; eia hoi kekahi mea maikai ma ka hoomaka ana o ke kunu a omaimai e ae paha, oia ka nioi ula. I hookahi hua nioi oo e ho-o ai iloko o ke kiaha wai wela; a e waiho ia pela a lilo i ti nioi, alaila, i mau puna kopaa, ke inu i keia, aole e liuliu, e kahe ana ka hou, a o ka pau no ia o ke kunu. O kekahi mau ano laau pohihihi ole, a maikai no hoi, i loaa wale i kanaka Hawaii, ua hoakaka ia maloko o ka Mokuna e pili ana i "Na Laau i Ulu ma Hawaii nei."

Aia maloko o ka Mokuna e pili ana i "Ka Lapaau Hawaii," kahi i haiia no kekahi mau laau lapaau e ae, e loaa no i kela a me keia kanaka.

Eia nae ka mea oi aku o ka pono, i kekahi manawa ke omaimai iki, e hoomaha, a e kali a liuliu iki.

Mai makau wale, pihoihoi a kuko paha ke kau iho kahi omaimai iki, oiai, no ka makau wale kekahi kumu e mai ai i kahi manawa, a e mahuahua loa ai no hoi ka mai.

Mai hilinai oukou e na kanaka Hawaii, i kekahi mea e i ana, he ola no kou la ea, ke ai i ka puaa

hiwa a pukoa paha, a i moa keokeo paha, a i awa, a ke lilo ala oe no keia mau mea.

Ea, e na Hawaii, e kapae ae i na manao naaupo e like me keia, mai hahai mahope o na kahuna hoopunipuni.

Aole no hoi keia buke ao e koi ana ia oukou e hilinai loa i na kauka haole wale no ; aka, e hilinai nui ma ko oukou noonoo akahele iho, a me ko oukou maa i na ano laau lapaau maikai e ulu nei ma keia pae aina, a ma ia mau mea e lawelawe ai, ina he wahi omaimai iki ko oukou, a o ka oukou poe keiki paha.

MOKUNA X.

KELA ME KEIA LAAU LAPAAU.

1—*Ka wai hou a maikai no hoi.*

Oia ka helu ekahi a o ke pookela o na laau lapaau o ka honua nei. O ka poe e noho kokoke ana ma kahi o na waikahe a me na loi kalo, e manao auanei lakou ua nui a ua lawa ia laau.

Aka, oiai, ua nui ka wai, malia paha aole ia he wai i ku i ka maemae maoli. Hookahi wale no ano wai i oiaio maoli kona maemae, oia ka mea i haule mai ke ao mai, he ua. A ina e manao ana e lawelawe i ka wai, ma ke ano he laau no na keiki liilii, alaila, i wai maemae loa. A no ka mea, aole paha he loaa ia wai ua i na manawa a pau, nolaila, e kanana i ka wai o ka loi mai, a o ko kahawai wai paha, ina paha e hoohui ia ana me ka laau a ke kauka, a i mea paha e halalo ai i ke keiki. Ina he wai i waiho wale ia iwaho i ke ea a me ka makani, alaila, he nui na ano lepo makalii a me na mea kolo liilii e loaa ana iloko o ia wai, nolaila, e kananaia e pono ai. I kekahi manawa ua loohia ia na keiki i ke koe ma ka opu ; a ua

loaa pinepine na kanaka i ka fiva ino i kapaia he "typhoid," mahope o ka inu ana i ka wai o na punawai a me na loko e waiho kokoke ana me na hale liilii, a o na wahi nenelu pilau paha.

I ka wa kahiko o Hawaii nei, i ka wa hoi aohe holoholona; oia hoi na lio, bipi a me na hipa, nana e hehi na waikahe o na mauna; aohe hoi e like me ko keia wa, e hoopau ia ai na ululaau o ka aina, a e waiho popopo ai na mea ulu; ia manawa ua aneane maemae no ka wai iloko o na kahawai.

Eia ka oi aku o ka mea maikai e hoomaemae ai i ka wai, e kananaia iloko o ke one maikai a me ka lanahu, i kuiia a okaoka, a ho-oia iloko o kekahi barela a pahu e ae paha, i hou puka liilii ia malalo. E ninini ia ka wai iloko o keia mea i hoomakaukauia, a e hookulukulu liilii iloko o ke bola a umeke paha.

O na makua naauao, ka poe hoi i hoomanao i ke ola o ko lakou kino, a o ka lakou mau keiki, ina i manao he inoino ka wai, ua malama i ka mea i like me ia i haiia ae la maluna, he one me ka lanahu, i kapaia he kanana, i mea e hoomaemae ai i ka wai o na loko me na kahawai.

Pela no e na Hawaii, e hoomaemae i ka wai e like me na haole, ina i makemake oukou i ke ola o ke kino me ka hooulu ana. O ka baila ana i ka wai oia kekahi mea maikai ma ka hoomaemae ana i mea inu.

2.—*Ka Paakai Maoli.*

Ma ka manao o kekahi poe i maa i ka lawe-

lawe ana i na mai, ua nui na manawa he maikai ina he luai a he hi paha kai makemakeia, ua kupono ka paakai maoli no ia mau mea, e like me ka paakai naha o na kanaka ; he oiaio no o ka paakai maoli kekahi o na laau lapaau waiwai no ke kahi mau ano mai. Ina e inu i ke kiaha wai mehana me hookahi puna liilii o ka paakai iloko, he mea no ia e luai maikai ai ; pela no ina e halalo me ka wai mehana me ona paakai iloko, he mea no ia e hemo koke ai ka paa, me ka oluolu o ka opu. A ina he hui ma ke kino, a kau aku i wahi paakai ma kahi eha, he mea ia e oluolu ai ; pela no me kekahi ano mai e ae, he laau maikai no ka paakai.

E malama mau ma ka hale i paakai keokeo maikai, aole o ka paakai hauliuli, noloko mai o na loko paakai, a i ohiia paha ma kahakai.

3.—*Na welu lole maemae, me na hunahuna lilina, no na io moku me na palaho.*

He pono no na kela a me keia makuahine Hawaii, nona ka noonoo a me ka malama pono, e waiho aku iloko o kekahi pahu i na apana lole keokeo kahiko, a lilina paha, i holoiia a maikai. E malama i puolo welu lole maemae maloko o kou pahu.

Mai nakii i kahi eha me ka welu maemae ole.

Aole loa hoi e nakii ia ke kino o kekahi keiki liilii me ka apana lole i hoomaemae ole ia. Malia paha ua pee kekahi mai ino iloko o ia apana lole paha.

Ina he welu lole maemae, a he wahi wai maikai, ua lawa no ia no ka hoola ana i ka moku o ka io, a o ka palaho paha.

Aia a hemo ka welu mai o ka eha palaho ae, e laa me ka palaho o ka mai kaokao, mai kiola wale ia welu, e puhi i ke ahi.

4.—*I Mea Hahano.*

O ka mea oi aku o ka maikai, i hiki hoi ke hilinai nuiia, oia ke paipu hahano paa, i hanaia me ka metala, oia hoi ka piuta.

A o ka hahano laholio e kuai ia nei ma na hale kuai o na kauka, he hikiwawae ka hemohemo, aole hoi i hilinai ia. O ka hahano o ka wa kahiko oia ka ohe, he mea maikai no ia.

Ua hiki no ke hana i ka hahano maikai me ka opumimi o ka puaa, me ka hulu o ka manu a ohe liilii paha, i ha no ka wai e holo ai.

E malama mau ia ma kou hale, na makaukau a pau no ka hahano ana.

5.—*Kopa.*

O ke kopa holoi lole, a me ke ano kopa i kapa ia " Castile Soap."

O ke kopa maoli, oia kekahi o na laau maikai no ka wela i ke ahi, a me ka moa i ka wai wela : pela he hoopakele pu no na laau make.

O ke " Castile Soap," he oi aku ka maikai, he hoomaemae i na mai palaho, a eha kahiko paha.

Mai waiho oe i ke kuai ana i ke kopa, aia a pau loa ke kopa i ka holoi ia i ka lole ma ka hale ; malia paha, he ano mamao loa mai kou hale aku a

i ka hale kuai; nolaila, e malama mau oe i auka kopa ma ka hale.

6.—*Aila Puaa.*

Maloko o keia Buke Olelo Ao, ua hoakakaia no kekahi mau ano e pono ai ka lawelawe ana me ka aila puaa; nolaila ua pono ka malama mau ana ma ka hale i wahi aila puaa i hanaia a moa, a i waihoia iloko o kekahi omole waha nui, a i ole i wahi kiniboki i uhi pono ia maluna. Aka, mai lawelawe oe me ka aila puaa kahiko, a i-i paha.

Eia iho kekahi mau ano e lawelawe ai me ka aila puaa, i hoakakaia ma ka buke wehewehe no na laau lapaau a Kauka Holo.

1.—I elua a ekolu paha pelu o ka lole huluhulu, e hoo a pulu i ka aila puaa wela, he mea ia e pau koke ai ka eha me ka pehu no ke kikoia e ka nalo meli a mea e ae o ia ano.

2.—Ina ua komo kekahi mea kolo iloko o ka pepeiao, o ka aila puaa hou, i miko ole i ka paakai, a i hoopumehana ia, oia ka mea maikai e hoohemo ia ai.

3.—Ina e inu he hapaha paina aila puaa mehana i kela a me keia kakahiaka, mamua o ka ai ana, he mea ia e hoohemo ai i ke koe o ka naau, mai ke poo a ke kino okoa.

4.—Ina ua pehu ka lima a o ka wawae paha, alaila e anaanaiia a loihi me ka lima me ka aila puaa, he mea i kekahi manawa e hooemi ai i ka pehu me ka eha.

5.—O ka inu ana he hapalua paina aila puaa, i

kela me keia kakahiaka no ekolu la, ua ikeia he hemo no ka paa ino o ke kanaka, oiai, aohe hemo me na laau ikaika loa a me ka halalo ana.

6.—Ina he fiva ulaula ko ka ili, e anaanai i ka ili i kela a me keia la me ka aila puaa, a hala na la he umi, he mea ia e hoemi ai i ka wela o ka ili, a me ka eha o ka puu, e pale ae ai i ka opuohao, a he mea hoi e kaohi ai i ka hoomahuahua ana ia ano mai, mai ka hoopaa ana i na hunahuna o ka mai ma ka ili, a i lele ole a komo aku paha iloko o na waha a me na opu o hai, me ka inoino o ke koko.

7.—O ka maneo ino i ka wa i loohia ai i ka mai puha (erysipelas), he emi wale no ke hamo pinepine ia me ka aila puaa. Ua like no ka aila hipa me ka aila puaa ma ke ano he laau e hamo ai.

8.—O ka poe e hana mau ana iloko o na hale ulana lole huluhulu, kahi i hoopulu ia ai ka huluhulu me ka aila puaa, mamua ae o ka hanaia ana, he kakaikahi loa o ia poe i ikeia ua loaa i ka mai akepau, aka, o ka poe e noho hana ana ma na hale ulana pulupulu, ua loaa pinepine lakou ia ano mai.

9.—He ola no ko ke kakio ke hamo nui ia me ka aila puaa ma kela a me keia la.

10.—O ka poe mai akepau, i kahe nui ka hou i ka wa e moe ana i ka po, ina e hamo ia ka ili me ka aila puaa ma kela a me keia po, me ka hoomau i ka aahu ana i ka palule huluhulu i ma-u i ka aila, he mea ia e hoemi ai a e hoopau ai no hoi i ke kahe ana o ka hou.

11.—O ka inu ana i ka aila puaa, o ke pookela ia o na laau lapaau, ina ua moni kekahi i ka laau make awaawa, he hoohehee ia ka laau make iloko o ka opu ; he laau no keia e hooluolu ai i ka wela ino o ka puu, a ina e hoomau ia ka inu ana i ka aila puaa a piha ka opu, e hoomaneoneo ia ke kilea me kekahi hulu moa maloko o ka waha, e luai ia mai no auanei a hemo ka laau make me ka aila puaa pu.

7.—*Na hua Nioi Ulaula.*

He laau maikai keia no ke kunu, ke anu a me ka fiva i ka wa akahi a hoomaka. E hoomahanahana ia e like me he ti wela la, alaila, kuai a ikaika ma kahi o ke kino i loohia i ke anu. E malama mau ia i mau hua nioi maloo ua kaulai ia, ma kou hale.

8.—*Aila Koli.*

He laau naha maikai keia ke manawahua a nahu mai ka opu. He kupono no hoi i kela me keia mea hale ke malama i omole o keia ano aila (castor oil).

9.—*Kapu Wai Auau.*

I kapu wai auau no na keiki liilii. E loaa no ke kapu piula no hookahi dala me hapaha. E malamaia no keiki wale no.

Mai hoauau i na keiki liilii iloko o na loko a kiowai paha, e holoi ia iloko o na kapu me ka wai maikai loa.

10.—*Kawele.*

Aole e emi malalo o eono kawele lilina no ka ohana, a i hookahi kakini kaiepa no na hapuu liilii pakahi.

11.—*Pia.*

I pia ka mea kupono no na wahi i anai ia o ka ili o na keiki liilii.

12.—*Aila Kukui, a i ole ia, i Aila Oliva (Sweet Oil.)*

O ka aila hou i loaa ae noloko mai o kekahi mea ulu, he mea maikai ia e hamo ai i kahi i eha a hui o ke kino. O ka aila oliva, oia ka laau lapaau kahiko i manao nui ia e na Iseraela. Na na kahunapule nui i kauoha ka hoomakaukau ana o ia ano aila. A ua nui ka poe mai fiva i hoolaia ma ka hamo ana i ua aila la. O ke kanaka hoopono o Samaria, ua ninini oia i aila ma na wahi eha o ke kanaka ma kapa o ke alanui. O ka pule hope loa o ka Ekalesia Katolika, ma ka lawelawe ana i ka aila oliva, he kumu ia e hoike mai ana, ua manao nuiia keia aila oliva. E malama mau oe i omole aila oliva ma kou wahi.

13.—*Soda Hana Palaoa (Carbonate of Soda.)*

O kekahi mea maikai loa keia e kuai ia nei ma na hale kuai a pau ma keia pae aina, a i hoohana ia ma ka hana ana i ka palaoa, oia kekahi o na laau maikai loa i ike ia no ka lapaau ana i na wela i ke ahi a me na wela i ka wai wela. E kau i welu

maemae i hooma-u ia i ka wai maluna o kahi i wela, alaila, kau iho i keia laau (carbonate of soda) maluna iho o ia welu a paa pono kahi i wela, alaila, kau hou iho no i welu maemae hou mawaho iho o ka laau. E ike koke ia no auanei ke ola a me ka pau o ka eha. E loaa no ka omole laau o keia ano (carbonate of soda) no ka hapaha dala wale no. Mai hoohemahema i ka malama i keia mea ma ka hale.

MOKUNA XI.

NA MAI LELE.

O kekahi hapa nui o na mai pilikia iwaena o na kanaka, e laa ka mai hebera, ka ulalii, ke taifoi fiva, a ano fi-va ino e ae, ua loaa ma o ka noho huikau ana o kekahi poe kanaka me kekahi poe kanaka, oia ke kumu o kekahi hapa nui o keia mau ano mai pilikia i laha ai iwaena o na kanaka Hawaii, a me na mai e ae kekahi.

O ka poe naauao o na aina e, ua kiai pono lakou ia lakou iho mai kekahi poe mai ino mai.

O na aupuni naauao, ua kukulu lakou i na hale mai o kela a me keia ano, i mau wahi e hookapu aku ai i ka hoolauna ana mai o ka poe kino ola maikai me ia poe mai ino i hoomalu ia, a o ke kumu hope o keia hookaawale ia ana i hoomakaukau ia ai o ia mau hale mai, i mea e lanakila ole ai kekahi mai lele ma ka laha ana, oiai, ua hoomalu loa ia a paa ma ia wahi hookahi.

O ka poe naaupo a hupo paha, aole lakou i hoomakaukau mua i kekahi mea, i kumu e pale aku ai i na mai lele, ma o ka hookaawale ana paha i ka poe mai, mai kahi o ka poe ola aku ; a nolaila,

ua poino kekahi mau lahuikanaka i na ano mai lele a pau, mamuli o ka hemahema i kekahi mau mea kupono e pale aku ai a e hoemi ai paha.

He mea kaumaha ma ka nana aku i na kanaka Hawaii, ke kono nei, a ke makemake nei lakou e loaa i na mai ino, mahope iho o ko lakou launa pu ana me ka makau ole me ka poe i loohia ia i na mai lele.

He mea mau no hoi me na kanaka Hawaii, me ia maikai no o ko lakou ola kino, he honi pu no nae lakou me ka poe i loaa i ka mai lepera a me kekahi ano mai lele okoa e ae.

O ka poe Hawaii, no lakou na ola maikai o ke kino, moe pu no nae me kekahi poe mai maluna o ka moena hookahi, hookahi no kapa a huluhulu paha e moe ai.

O ka poe kino maikai, ai no lakou i ka ai i hanaia e ka mea i loohia i kekahi mai lele.

O kekahi wahine Hawaii, ua ikeia e holo ana ma ka lio ma ke ano noho kiihelei, mahope iho o ka holo ia ana o ia noho lio e kekahi poe mai lepera, a mai kaokao paha, me ka lole wawae ole, a lole é ae paha e pale ae ai i kona kino.

O kekahi makuahine Hawaii, ua hoomoe no i kana keiki me ke olohelohe o ke kino maluna o ka moena, ua moe mua ia nae e kekahi poe mai ino ; a ma ia moe ana iluna olaila, e loohia auanei i kela keiki ili palupalu na meheu o ia ano mai.

Ua ike pinepine kakou ma Hawaii nei, o ka poe kino ola maikai a me ka poe mai, ua huipu lakou maloko o ka rumi hookahi, ua hoopaaia na puka a

pau, me ko lakou noonoo ole i ko lakou mau kino iho. Ma keia ano o ka hoolauna ana, ua lilo ia i kumu e loohia ai i na mai ino, a o ke kino aku ka luaahi i kekahi manawa.

Eia paha ka mea e kaumaha loa ai ka manao, ua ikeia kekahi mea kino maikai e launa kino pu ana me kekahi mea i loaa i ka mai lepera a me na mai ino e ae ; o ka poe kino ola a maikai no hoi ua noho a kane a wahine me ka poe puupuu a haumia i na mai ino a mai lele e ae paha.

O ka poe e hana nei ma keia ano hana, ua hewa loa. O ka mea nona ke kino ola i launa aku me ka mea kino mai, ua like no ia me kona hoomaunauna ana i kona kino iho ; a mamuli o ko laua launa kino pu ana, e hanau mai auanei na keiki hala ole, ua loaa i ka mai, mai ka opu ae o ka makuahine, me ke ola aumeume a make mainoino no hoi.

Nolaila, he mea pono loa e hoohui oleia ka poe ola me ka poe mai, me ke kokua pu mai o ke kanawai.

Ano, he mea maikai loa i na kanaka Hawaii, e noonoo nui no keia mea, oiai, ua loaa ia lakou ka ike e like me ka poe naauao o na aina e.

O ka poe kanaka i noonoo ole no ko lakou ola iho, e pono ke malama ia malalo o na kahu, i like me ka poe i uhauha wale i ka waiwai. E aho no nae ka hooponopono ana ia oukou iho, mamuli o kahi ike a noonoo no hoi i loaa, a e kuka pu, e like me ke ao ia ana o ka poe noiau, i loaa kekahi mau kumu kupono e kaohi a e laha ole ai na mai lele.

E noonoo akahele i na oleloao a Mose, ka mea kaulana i ka haku kanawai, ana i ao aku ai i ka lahui i waeia e ke Akua, oia na Iseraela.

"O ka mea e noho ma ka mea a ka mea hilo i noho ai, (ke kaokao, wahi a Kauka Kalaka, a me kekahi poe naauao e ae), e auau oia i ka wai, a o haumia a hiki i ke ahiahi. * * *" "A o ka noho lio a ka mea hilo (a mai lele paha), e holo ai, e haumia ia."

E noonoo iho oukou e na wahine Hawaii, ua papa ia na wahine o ka Iseraela aole e holo maluna o na noho lio i holo mua ia e kekahi mea mai lepera a kaokao paha. A e heluhelu hou iho i na oleloao o ka Baibala: "A o ka ipu lepo a ka mea hilo (a mai lele paha) i paa ai, e wawahi ia; a o na ipu laau, e holoi ia i ka wai."

Ina pela na oleloao ikaika e pono ai ia lahui hemolele i waeia, heaha la na oleloao e pono ai oukou e na kanaka Hawaii, na hanauna a na kupuna hupo a hawawa no hoi?

Nolaila, e na Hawaii, e hoolohe i keia mau rula, ina ua makemake oukou i ke ola kino a me ka hooulu lahui. Ina e malama pono oukou i keia mau rula, alaila, he mea ia e pale aku ai i ka laha ana o na mai lele.

Rula 1.

Mai aloha aku, ma ka lulu lima ana me kekahi kanaka i ike ia he mai lele kona. Mai honi a apo aku i kekahi lepera, kanaka kaokao paha, a mea paha i loaa i ka mai hebera, ulalii, a mai lele e ae.

O kekahi o na kaikamahine alii a ka Moiwahine Vitoria o Beritania, o Alice ka inoa, mamua aku nei, ua honi ua wahine alii nei i kana keiki ponoi, i loaa i ka mai lele, a mahope iho, ua loohia oia i ua mai nei, a make. Ua loaa no ka mai, mai ka hanu ae o ka mea mai, a pela no me ke kunu a kihe paha. Ua pili na mea hunahuna o ka mai i ke ea, a mailaila e komo ai ma ka waha, ka puu a me ke akemama o ka mea ola maikai. A o ka hanu ana o ka mea mai akepau, he mea ia e loohia ai ia mai i ke kanaka kino maikai, ke moe pu kekahi mau mea ma ka bela hookahi. A ina e moe pu ka poe elemakule me ka poe opiopio ma kahi hookahi, he kumu no ia e pili ai ka ikaika o ka poe opiopio i ka poe elemakule.

Mai moe pu ke kupunakane, wahine a moopuna paha malalo o ke kihei hookahi. Ina ua nui ke aloha no ka moopuna, aole ma ka moe pu ana e mahani ae ai ke aloha, aka, e hoomanao no nona, aole nae e moe pu, oiai, he kumu ia e hoonawaliwali ai i ka mea opiopio.

Pela no ke kane a wahine paha, nona ke kino maikai, aole pono ia ia ke moe pu ma kahi hookahi me kona hoa, ina ua loaa ia i ka mai. Aole ia he mea e akakuu mai ai ka mai. E hookokoke no, i mea e kokua ai ma ka lawelawe ana aku paha, aka, aole nae e moe pu iki me ka mea mai.

Rula 2.

Mai lawelawe a aahu paha i ka lole i aahu ia e ka poe mai. Ma na nupepa o na aina e, ua helu-

helu iho makou i ka moolelo o kekahi kanaka Rukini; ua lawe mai oia mai kona aina mai, he lole aahu no kekahi koa Tureke i make, a nona hoi kekahi mai lele, a ma o ua lole nei i laha ai ka mai, mai o a o o ka aina o Rukia, a ua make he mau tausani o ia lahui. Mai lawe a aahu i na lole o ka poe i make, ke ole i holoi ia a maemae me ke kopa a me ka wai wela.

E akahele ma ka lawelawe ana a me ka hoopa ana i kela a me keia mea i hoopa mua ia e ka lima o kekahi mea mai lele.

O ke Kolera, mai hebera, a fiva ino e ae, ua laha no mai kekahi a i kekahi, a mai kekahi aina a i kekahi aina aku, ma o na palapala, a i kekahi manawa ma o ke kaahele ana o ke dala mai kekahi pakeke aku a i ko kekahi.

Mai moe maluna o kekahi bela a moena paha, kahi i moe ia e kekahi mea mai, aia a hoomaemae mua ia.

Mai hoomoe aku i ke kino olohelohe o ke keiki liilii maluna o ka moena kahi i moe mua ia e ke kanaka makua. Malia paha he mai palaho a mai lele e ae paha ko ia kanaka, i huna ia e kona lole aahu. O ka wahine noonoo, a hana maikai no hoi, e halii mua oia i wahi lole maemae ma kahi e moe iho ai ke keiki kino olohelohe, mahope o ka hoauau ia ana.

RULA 3.

Mai moe iloko o ke ea hookahi me ko ka poe mai ea. Mamuli o ka hanu ana o ke kanaka hoo-

kahi iloko o kekahi mau minute walo no, e pau ana ka maikai o ke ea o ia rumi, ina he 10 kapuai ka loa, 8 ka laula, a he 7 ke kiekie ; a ina e paniia ka rumi a paa loa, a hiki ole i ke ea owaho ke komo mai, alaila, iloko o kekahi mau hora, e make ana ia kanaka. Aka nae, ua nui na kanaka Hawaii e moe ana iloko o na rumi uuku i like me ia ka nui, a i pani ia a paa ka puka, a eia wale no ka mea i pakele ai, o kahi makani uuku i komo mai ma na wahi hakahaka liilii o na paia a me ka papahele. Ua ikeia, he lehulehu na kanaka e moe ana iloko o na rumi o ia ano. A ina he mai lele ko kekahi iloko o ka rumi o ia ano, ua hanu pu no lakou a pau ia ea ino o ia mea mai.

Nolaila, e na Hawaii, e alo ae i na rumi moe i piha i na kanaka, pela me na rumi a pau i akoakoa nui ia e na kanaka, ina he wela, ua inoino ke ea no na hanu he lehulehu. Ua moe ko oukou poe kupuna iloko o na hale pili, kahi e komo mau ai no ke ea, no ka paa ole. Eia oukou iloko o na hale laau ; nolaila, e makaala, a e hooholo pono i ke ea ma ka hoohamama mau ana i na puka aniani, a wahi e ae paha e komo mai ai ke ea hou.

RULA 4.

E hoomaemae i na lole a pau, na moena a bela paha, i lawelawe ia a i moe ia paha e kekahi mea mai lele.

O na lole huluhulu, oiai, he mea i manaoia, ua pono no ka poe kino ola, i oi ae mamua o ka lilina a pulupulu paha, aka, ua oi aku ka huluhulu, he

ano aahu keia e pili loihi ai na ano o ka mai lele. Nolaila, e holoi pono ia keia ano aahu me ke kopa a me ka *amonia* paha, iloko o ka wai wela, i na ano huluhulu a pau i lawelawe ia e kekahi mea i loaa i ka mai lele. A ina ua nui loa ka lepo o ia lole, e aho no ke puhi i ke ahi.

O na moena i moe ia e ka mea mai, e holoi ia a maikai me ke kopa, a i ole, me ka *amonia* a me ka wai wela, alaila, e kaulai aku i ka la.

O na moena a pau i moe ia e kanaka, e hoomaemae ia a e kaulai ia i ka la i kela a me keia manawa. Na ke poo o ka ohana e malama i ka hooko pono ia o keia rula, ma ke kaulai ana i na moena i kela a me keia hebedoma ; a i ole ma kela a me keia la no, ina aohe ua.

He mea maopopo paha, ua pee no ka mai a me ka make iloko o na moena Hawaii, ina i hoholaia maluna o ka papahele lepo, a ua waiho paha no kekahi manawa loihi.

Aia no ka mai a me ka make iloko o ka punahelu o ke pili o na hale kahiko, a me na moena kahiko.

A he oiaio no, aia no ka make iloko o ka moena, kahi i moe loihi ia e ka lepera, kaokao, hebera a mai fiva paha. E puhi ia kela moena i ke ahi.

Rula 5.

E haalele i na mea ai i hoomakaukau ia e kekahi mea ua mai ia. Mai na puka makalii o ka ili o kanaka, i laha mai ai na hunahuna o ka mai, pela me ka hanu o ka waha. A ina he mai iloko o ke

koko o ke kanaka, he mea pono ole ia ia e kui i ka ai, a hoomakaukau paha i ka ai a ano hana e ae paha, o kulu ka hou a komo aku paha kekahi ano o kona mai. Nolaila, e na kanaka Hawaii, e papa i na mea lima maemae ole ma ka lawelawe ana i ka oukou mau mea ai, a i ka poi paha.

Mai inu i ka wai o ka punawai e waiho kokoke ana ma kahi o kekahi lua hana lepo. E hele aku ana ka ma-u o ia lua a mamao malalo o ka honua, a ua ike pinepine ia ke komo ana iloko o ka wai o na punawai, a malaila e hoea ae ai na kumu o na mai fiva ino.

O na mai lele i kamaaina i na kanaka Hawaii, oia keia :

Kaokao,
Mai Hebera,
Mai Ulalii,
Fiva Hoonawaliwali (typhoid),
Fiva Ulaula,
Kunu Kalea,
Ai-pehu (ai-pahaha),
Puupuu,
Mai Lepera.

He mau mai lele ano ino loa e ae no kekahi, oia ke Kolera, Fiva Lenalena, a me na mai ahulau o na aina e, me ka lana o ka manao, aole e hookamaaina ia ia mau ano mai ma Hawaii nei.

MOKUNA XII.

KA MAI KAOKAO.

Ua oleloia, o na mai o keia ano, me he mea la, he oiaio paha, oia kekahi kumu o hoopoino nui nei i keia lahuikanaka. O kekahi mai hoopilikia nui keia mawaena o na lahuikanaka a pau. Ua olelo ae na kanaka naauao nui, he pa 16 hapahaneri, a i ole he kanahiku kumamalima paha miliona o na ohana lahuikanaka ua loohia me ka mai koko ino, o kela a me keia ano. O ka hiki ole ke kaohi mai i na manao kuko kekahi kumu oiaio nana i pepehi i ka lahuikanaka; aka, ua oleloia no hoi, o na mai i ulu ae mamuli o na launa kino pono ole ana, ua oi aku ka ikaika o ka hoopai ia maluna o na lahui i hoonaauaoia mamua ae o na lahui naaupo i hoonaauao ole ia.

He maalahi ia mau mai i keia mau ano mai ae, a aia a hiki i ka wa e aahu ai i ka lole a hoonaauaoia, alaila, hoea ae la. O na kanaka Hawaii i hele wale me ka aahu ole i ka wa kahiko, ua olelo ia, he poe maemae o na lala kino a maalahi hoi, mai na puupuu kakio a me na puho o keia mau ano mai pelapela, a hiki wale na kanaka naauao iwaena o lakou, me ka rama, na lole me na mai pu.

Ua oleloia ma na moolelo he lehulehu o keia mau pae moku, no na mea e pili ana i na mai kaokao i laha ai iwaena o ka lahui Hawaii, ua lawe ia mai ka e Kapena Kuke, ka haole i loaa mua ai keia mau mokupuni, me kona mau alii moku, a me kona mau luina, a mai ia manawa i launa mua ai me lakou, ka hoomaka ana o ka laha o ka mai.

Aka, he mea nui ka noonoo nui ana i keia mau olelo, no ka mea, ke hoao ia nei e kau aku i keia alina maluna o kela kanaka inoa kaulana i keia hoohaumia ke kumu mua nana i luku i keia lahui, i mea nui e ikeia mai ai iwaena o ka noho'na aloha ana me na aupuni naauao a pau a puni ke ao nei.

E noonoo no oukou iho e na kanaka Hawaii, no keia mau olelo i hoopuka mau ia e pili ana no Kapena Kuke, oia ka mea nana i hooulu a hoolaha mua i na mai kaokao iwaena o ka lahui Hawaii. I ka wa a Kapena Kuke i hiki mai ai, aole kanaka Hawaii hookahi i hiki ke kakau a heluhelu paha, e hoopaa ai i ka moolelo o na mea i hanaia. Ua maopopo no ia oukou ma na mea a oukou i ike a i maa no hoi, o ka heluna nui o na moku o na ano a pau mai na aupuni he lehulehu i kipa mai ma na awa o ko kakou mau mokupuni, pela me na moku o kela kapena aloha a hoaaloha hoi oia o Vanekoua, ua noho launa ia e na alii moku i haupu ole a noonoo ole i ke kaohi ana mai i na makemake hoohaumia o lakou, me ka lu aku i na mai ino a lakou i lawe mai ai me ka hopohopo ole a noonoo ole, a i hu ae ai paha ma ko lakou mau kino ae, oiai, ma keia mau mokupuni

keia mau ulia poino i hoea ai mailoko ae o ka hoo-kamakama. He nui loa na moku o keia ano i kipa mai me keia mai ma nei pae moku mahope koke iho o ka hiki ana o Kapena Kuke, aka, he manawa loihi loa mamua aku o ka hoea ana mai o na haole naauao e noho maanei, e nana a e kakau i molelo pololei no keia pae aina. A i ke kakau ana o keia poe haole naauao, ua lawe lakou i na olelo a me na hoike ana a keia lahuikanaka iloko o ka pouli i mau kuhikuhi no lakou no na mea e pili ana i ka manawa o ka hoea mua ana mai o Kapena Kuke, a ike mua ia ai o Hawaii nei me ka makau-kau e haku i mau moolelo i ku i ka makemake a a me ka mahaloia mai e ka poe naauao e hooloho mai ana.

Ma na ninau o keia ano, ma ka imi pololei ana i kahi o ka puka ana a me ka laha ana o kekahi mai ino maloko o kekahi aina, e pono kakou e alakaiia e na hoike o ka imi naauao mamua, a aole hoi ma na kamailio a kuauhau hakuepa ano ole, malia ua hakuia mamuli o kekahi poe manao ino wale iho no.

He mea mau no i ka poe naaupo mawaena o na aina a pau ka imihala ana a kapa aku la na ka haole,—malia paha aohe kahua o ka oiaio—ke kumu o kekahi ulia poino i ulu ae ai mawaena o lakou. Pela no me ka lahui o Enelani i ka hoo-maka mua ana o na mai koko ino e ulupa ia lakou, ua kapa aku lakou he mai Farani ; pela no hoi me ka lahui Hawaii nei i kapa aku ai i ka mai le-pera he mai pake, me ke kumu ole nana e hooiaio

mai i keia mea. Aka, o na mai koko ino a pau aole ia he mai Farani, Enelani a Paniolo paha, e like me na olelo a kahi poe, mai ia mau wahi i hoomaka mua mai ai ; aka hoi, ua oleloia e ka poe ike naauao ua hoomaka mua mawaena o na lahui ili ulaula o Amerika. O Oviedo, Gomera, Guiciardini a me kahi poe haku moolelo naauao a kaulana e ae o Sepania me Italia, o lakou na kanaka mua o ke keneturia umikumamaono i lokahi a pau ma ka olelo ana, o ka mea kaulana nana i ike mua o Amerika oia o Kolomoba, ua lawe ae oia i keia mai luku mawaena o kona mau alii moku a me na luina mai Hispaniola, a i ole mai Santo Domingo a hiki i Sepania.

Ma ka hoike ana a keia mau olelo, na ke kanaka naaupo i okomo aku i keia mau ano mai iloko o ke kanaka naauao. Aka, he mea i hooia ia, ua ike mua ia e ka lehulehu na mai koko ino ma Europa, a ua hoomaka ka hoomakaukau ana o na kanaka mahope koke iho no o ka huli hoi ana ae o Kolomoba mai kana huakai mua i loaa ai o Amerika.

Eia kekahi, ua oleloia, o ka poe koa pualu o ka M. H. 1096, nana i hele e kaua me na Mahometa ma Ierusalema, na lakou i lawe ae i keia mai ino iloko o Europa, i ko lakou hoi ana ae mai ke kaua mai.

Aka, mai ku iho kakou ka poe i hoomalamalama ia ma kahi o na ili ulaula o Amerika, me ka manao iho mai a lakou mai ka hoomaka mua ana o keia mai, he oiaio no paha, ua like no ke kahiko o keia mai me ke kahiko o ka hewa o ke kanaka. Ua

hai mai ka Palapala Hemolele, no ka mihi ia ana o keia mai maloko o kekahi hale alii o kekahi Moi, iloko o na makahiki he elua tausani a oi i hala ae.

E heluhelu i na olelo a ke kanaka iloko o ka ehaeha ma ka Halelu XXXVIII : "Aole maikai ko'u mau iwi." * * * "Ua kaa ae kuu mau hewa maluna o kuu poo." * * * "Ua pilau kuu mau eha, ua palahe, no ko'u naaupo ana." * * * * "E u hele ana a po ka la." * * * "Ua paapu ko'u mau puhaka i ka wela, aohe wahi ola iloko o ko'u io."

O keia mau olelo, a me na olelo e ae ma ka Halelu, ua maopopo lea ke ano o keia mai, a ma kahi o ua kanaka ehaeha la e olelo ana . "Aole he maha o ko'u mau iwi no ko'u hewa," me he mea la, ua kau aku ka ehaeha a pau i ike ia i ke kanaka Hawaii o keia mau la, ka mea hoi e imi ana a kau iho i na laau lapaau, e pale ae ai i ka ehaeha o ka hopena o kona hewa, a me kona mau lealea lapuwale.

Ma ka manao o ka poe noiau, o keia mai ino ka mea i kuhikuhi ia e ka Palapala Hemolele, aia ma ka Mokuna XV o Oihanakahuna kahi i oleloia : "O ke kanaka he mai kahe mailoko aku o kona io ;" * * * "O kela moe keia moe a ka mea hilo e moe ai maluna iho, e haumia no ia."

A o ka mai hea ka Ieremia e kuhikuhi ai, i kana olelo ana ma ka Mokuna 2:22, penei na olelo : "Ina e holoi oe ia oe iho i ka paakai holoi, a hoonui hoi i ke sopa, ua palahe no kou mau hewa imua o'u, wahi a Iehova, ka Haku." Aole anei he

mai kaokao keia, no ka mea, ma na pauku mamua iho, ua kamailio o Ieremia no ka hookamakama ana o na Iseraela. A ua olelo hooweliweli a'e oia, e hiki mai auanei ka puha a me na mai ano like e ae, i hiki ole ke hoola ia, na mai hoi o Aigupita.

Pela no hoi, ma ka noonoo ana iho i na ano a me ka moolelo o keia ano mai, ua hoikeia e ka poe lapaau naauao loa, he mea loaa wale no na kumu ino o ka hoomaka ana iloko o ke kanaka, me ka launa ole me kekahi mea e aku ma ka hana mau ana i na hana haumia, a me ka hoomau ana i ke kulana lepo a pelapela o ke kino.

Nolaila, mamuli o ka laha nui ana o keia ano mai ino hilahila, a puni na aupuni o ke ao nei—mawaena o ka poe pegana a me ka poe i hoonaauao ia,—a no ka ikeia ana hoi i na manawa okoa, he lehulehu wale mawaena o na lahuikanaka—a me ka hoomaopopo ana hoi ia laha nui ana mamuli o na kumuhana ino a pelapela—mai imi aku ke kanaka Hawaii i kumu e pale ae ai ia ia iho, a mai ae aku ia hai e hana pela, me ke kapilipili ana aku na Kapena Kuke a me kona mau ukali i lawe mua mai i keia mau mai ino, a me ke emi ana o ka lahui, oiai, oia no ke kumu o ko Hawaii nei a me ko na wahi e ae a pau, o ka naaupo, a me ke kaohi ole mai i na lealea haumia o ke kino.

A ma na mea e pili ana i ka inoa maikai o Kapena Kuke, e hoomanao hou oukou e na kanaka Hawaii, penei : ma kona moolelo ua haiia keia mea nui he mea hoi e hookaulana ai i kona inoa ; oia no kona malama loa i ke ola o na kanaka luina

malalo iho ona, aia hoi ua puni ka honua iaia mo ka lilo ole o ke kanaka hookahi i make a mai. Nolaìla, he mea hiki ole ke manaoio ia, e ka poe naauao a noonoo pono hoi, ua ae wale aku a hoopalaleha keia kapena noiau, a me kona poe luina omaimai ole, e hoolaha i kekahi mai luku iwaena o ka lahui Hawaii.

O na kanaka Hawaii o ka wa kahiko, mamua ae o ka launa ana me na haole, me he mea la he poe maemae, ili pahee, puupuu ole, aole me na mai palaho ino e ikeia nei i keia wa. A pela no hoi ka maemae o ke kino o na kanaka a hiki i keia wa, ina nae lakou e malama mau i ke ano o ka noho ana, ka hana iloko o ke ea maikai, a me ka hooko ana i na rula o ke ola kino, e like me ko lakou poe kupuna.

A ina he oi aku na mai ino o na kanaka o keia wa, a e make mau ana hoi me he ahulau la a oi aku mamua o na kupuna iloko o ka hupo, alaila, o ke kumu o ia, oiai ka Hawaii o keia la e ike ana i na ano a me na loina o ka mea i kapaia he naauao a he malamalama, aole nae i hoomaopopo, a ake aku hoi e hoohana i na kanawai o ke ola kino, ka mea hoi i pili i ka noho'na naauao.

No na mea e pili ana i ke ano mai e kamailio ia nei, he mea maopopo, e loaa koke ana no paha ke kanaka o keia la mamua o na kupuna i hoonaauao oleia, ina i hooliloia na aahu o ka poe i hoonaauao ia, e like me ka mea i oleloia, i mau mea uhi a huna i na lepo haumia, ina he mea hoohoihoi wale iho no a hoomailo i ke ola kino, ka mea

ai a me ka mea inu ; a o ka noho'na palaualelo iloko o ka hale, he kumu ia e hoomau a e hoonui aku ai i ka laha ana o ka mai.

O ka poe hooikaika a eleu ma ka hana mawaho o ka hale, a he akahele ma na mea a pau, a e holoi ana me ka hoomaemae i kela a me keia la i ko lakou mau kino iho, aole no paha e kau aku ana na mai ino maluna o lakou malalo o na kumu a pau.

O ka hanu ana iloko o ke ea maikai, o ka ai a me ka inu pakiko ana, o ka auau ana, oia na mea nui e pale aku ai i na mai he nui ; a o ka holoi mau i ke kino, oia ka mea nui e pale ai i na mai palaho.

E hoopaanaau iho, ua oleloia e holoi i ke kino a maemae loa. O ka lele ana aku iloko o ke kiowai me ka au wale ana ma o a maanei no kekahi manawa, a o ka ninini ana paha i na pakeke wai maluna o ke kino, a i ole, o ke ku ana malalo o kekahi waikahe, aole ia he hoomaemae pono i ku i ke ola kino.

O kela a me keia i holoi i na wahi a pau o ke kino me ka maemae loa me ke kopa a me ka wai i na la a pau, ua oleloia, o keia hoomaemae ana, ua hoohemahema na Hawaii, me ko lakou makemake nui no nae i ka auau. O ka hoohemahema ana i na hoomaemae kupono i ke kino mawaena o na Hawaii o keia mau la, he mea maikai ole ia—oiai, ua maa mau ko lakou mau kino i ke komo ana i na aahu, ka mea nana e hoonawaliwali, a emoole ka loaa ana i na mai ino, aole hoi pela i

ke au o na kupuna i hele olohelohe wale me ka aahu ole.

O kekahi o na mea ano nui ma na kanawai o ke ola kino, oia no ka malama loa ana i ka maemae o na wahi huna o ke kino. Maloko o na ohana naauao, ua hoomakaia ke ao ana i na rula e pili ana i keia mea mai ka manawa kamalii mai. O ka malama pono ana i na loina o keia haawina nui o ke ola kino, ua hoolilo ia i hana mawaena o na oihana hoolaa a kela lahui kaulana i manao nuiia, o ka Iseraela.

Ua kau iho na Iseraela o ke au kahiko maluna o lakou i ka oihana okipoepoe i ka ili poi o ka omaka o ke alo o na kane, aole ma ke ano he hoailona wale iho no ia no ke ano pili i ka oihana hoomana, aka, i mea e kokua ai i ka hoomaemae ana i na kino o kane, a me ke pale ana aku i na hopena mai haumia;—a ua oleloia no ka lakou mau mamo, o na au hou mai nei, ke mau nei no ko lakou hooko ana i ke okipoepoe a me na hoomaemae pono ana i na wahi huna; a nolaila, ua oi aku ko lakou maalahi mai na mai ino o ke ano e kamailioia nei mamua ae o ko na kanaka e ae o ko ke ao nei.

Ua ike lea ia no, ua okipoepoe na Hawaii o ka wa kahiko, a hiki i keia la, ke hoomauia nei keia hana e kekahi poe makua Hawaii maluna o ka lakou poe keiki. A o kekahi kauka haole naauao ma Hawaii nei, ua okipoepoe i kana keikikane, no ka mea, ma kona manao ana, o ka hemo ana o ka ili omaka, he mea ia e pale aku ai i na mea mai ma keia aina mehana. A ina e malama ole

ia ka hoomaemae ana o na wahi huna, alaila, e aho no ke okipoepoe ana.

Ua haawi mai ka noho'na Karistiano—no loko mai o ka hoomana Iudaio Karistiano—i ka oihana bapetizo i panihakahaka,—he hoomaemae ana me ka wai—aole hoi o ka hoeha ana me ka hookahe koko ana o ke okipoepoe, e hoomaikai ia ai kakou no ka hoano ia ana'e.

He hiki wale no i ka wai ke hoomaemae ia kakou e like me ka ke Akua i hana mai ai ; a me he mea la, he hana ano hoomana ia.

Nolaila, e nana a e hoomaopopo i keia mau rula, i mea e pale aku ai i na mai ino.

Rula 1.

Mai hoolauna kino mamuli o ka lealea wale no. Ua haawiia mai keia ano o ke kanaka i mea e loaa ai ke keiki ; pela no i ike ia'i ma o na holoholona la. He mea hilahila ke ikeia ke kanaka pela, ka mea noonoo, e haule ana malalo o ke kulana o na holoholona, e hoopoho ana i kona ikaika ma ka hoolealea kino, a e hele aku ana i ka mai a me ka make.

Rula 2.

E auau kela a me keia kane a wahine paha maloko o ke tabu, pakeke a poi-umeke paha i piha me ka wai maemae hou, me ke sopa, i hookahi auau ana i ka la, a he maikai loa nae i elua auau ana o ka la, i ke kakahiaka, mahope iho o ke ala ana ae, a mamua o ka hoi ana e moe ma ka po.

E hoomaopopo nae, ua pono ole ka auau ana me ka wai huihui ina he fiva ; a pela no hoi me na wahine i kekahi manawa.

RULA 3.

Mai hele ino oe e hookapu loa ia. E pale aku i na waiona a pau. Aole o na mea wale no i lawe ia mai e na haole, aka, o na wai awaawa kekahi i hanaia e kanaka mailoko mai o ke ki, uala, panini, wai ko, ipu haole a ano e ae. O ka wai ikaika, oia ka makua o ke kuko.

Mai ai nui loa i ka puaa momona, a aole hoi e ai nui i na mea momona o kela a me keia ano. Ke ulu mai na hiona lapuwale iloko ou, no ka momona mai ia, nana e hoowela i ke koko, a hoonioni i na makemake. He mea pono ka noho oluolu ana, i maikai ai ke ola kino a loihi na la.

RULA 4.

Mai hiamoe me ke kapa lepo. Mai hiamoe me ka paa o ka malo a pa'upa'u paha ma ka puhaka. He hoopaa ana ia a hoowela hoi ia mau wahi, a lilo i mea hoano e i ka hoomaha ana. E hiamoe mau me ka lole moe po lilina a keokeo maoli paha, me ka poholoholo a oluolu no ke kino ; pela no na kane a me na wahine.

Mai moe olohelohe.

RULA 5.

Mai kaukai i kau lapaau ponoi ana, a i ka ko hoalauna paha, ka mea i hapa ka ike ole mamua o kau, no ka lapaau ana. Ua manao oukou, ka poe

Hawaii, he mau mai haole na ano mai kaokao. Nolaila, e pono e kaukai aku i na kauka haole, no ka lapaau ana a ola pono.

O kekahi poe o oukou, ua maa ina laau haole, a ua lapaau ia no hoi a ola kekahi mau mai ma ko lakou mau kino ponoi iho, a me kekahi poe e aku. Aka, koo nae ka maopopo pono o ka hemo a me ke ola loa ana mailoko aku o ke kino.

He maikai no na nanaina, ua ola na puha a me na eha, aka, aia no ka mai iloko o ke koko kahi i waiho ai, a e hu ae ana mahope aku ma kau wahi o ke kino, a e hala olo ana ke kau ana aku o ka mai ino a me ka make maluna o na mamo a oukou. Ua maopopo no i na kauka haole akamai ka wa e pau loa ai ka mai mai ke kino aku.

Nolaila, i ka wa o keia mai weliweli e kau aku ai maluna o oukou, mai na kane a na wahine paha, e hele koke ina he mea hiki ke kokua ia a me na aoao ia ana mai ma ka Halemai Moiwahine a halemai e ae paha. A ina aole e hiki ke hele ilaila, mai hoonele i ka hele ana aku i kahi o na kauka haole naauao e noho kokoke ana ma ia apana a mokupuni paha, e kuka, a e hai aku i na mea a pau ia lakou. Mai huna i kekahi mau mea, i loaa ai ke kokua ia a ola oe.

E hoomanao i keia—ua oleloia, o ka mai kaokao i hoopalaleha ia, o ka pani'na hope o ia oia ka mai lepera.

MOKUNA XIII.

NO KA LEPERA.

Ua kapa na kanaka Hawaii i keia ulia poino nui o ko lakou lahui he Mai Pake; aka, aole keia he mai no ka Pake wale no, a pela no hoi aole no na kanaka Hawaii wale no, no ka mea, ua kau aku oia maluna o na lahuikanaka a pau a i na keneturia a pau; a oia ka weli o na Iseraela, ka poe Helene a me na lahui e ae o ke au kahiko; e like me ko keia au mawaena o na Hawaii, Norewai a me kekahi mau lahui e ae o keia au.

O na kuee aupuni a lahui paha, he mau kumu alako mau ia i ka poe naaupo, ma ke kuhi ana aku i kekahi mai ino i ike ole ia mamua, mai kekahi lahui e e kipa mai ana me ko lakou mau mai iho. Pela ka lahui Enelani i ke keneturia umikumamaono, i ko lakou ike mua ana i na hana hoopoino a na mai kaokao; ua kapa aku lakou o ke Kaokao Farani, a o ka Mai Farani. Aka, e like me na mea i hai mua ia ma kekahi wahi o keia mau olelo ao, ma ka hookumu ana o ka mai, aole i ka Farani wale no, me ka nele la o Enelani, a oiai ka oiaio

maoli, he poino huliamahi keia i laha iwaena o na kanaka e like me ko ka lepera hoopoino ana.

Nolaila, mai olelo ae e na Hawaii, na ka Pake i lawe mai i keia mai he lepera a komo iloko o keia paemoku ; oiai, ke ike pono nei no kakou, he kakaikahi loa o ia poe i loaa i keia mai—me he mea la, aole paha e loaa ka Pake hookahi iloko o kela a me keia haneri Hawaii i loohia i ka lepera maloko o keia aupuni.

Ua ikeia ka mai lepera ma ka mokupuni o Timor, a me na mokupuni o Malaea, kahi o na kanaka i ano like na helehelena me ko Hawaii nei.

O na kauka lapaau akamai a i kamaaina nui hoi ma ka lapaau ana, aole o lakou manao ua maopopo loa ke ano o keia mai. Ua kapa aku lakou malalo o kekahi mau inoa he lehulehu. Ua olelo lakou he ano ike ole ia o ka eha, a ua kapa ia iho la o ka lepera o ka poe o Helene ; aka, aole loa nae i loaa ia lakou ka hoomaopopo ana i na kumu hoano e e hana ia ai iluna o ke kino o ke kanaka, e like me ka uhi paa pu ia o ka ili, ka upehupehu hinuhinu o na papalina, na eha palapu maea a puni ke kino, ke kolekole o na io pelapela, a me ka helelei ana o na iwi popopo, a me na ano mai e ae—i kapaia he mai lepera.

O kekahi keia o na mai kiekie o ke ino ma ke kino o ke kanaka ; he mai ola ole i na akamai o na kauka a pau, a he mai hoi nana e hookaawale mai ia ia iho mai na hoahanau a ohana a pau ; a he mai nona e hookaumaha mau ia ai, e like me ko kanaka uwe ana ma ka aina o Palesetina i ka poe

a pau e kaalo ae ana; "E hookaawale aku! Ua hoinoino ia au! Ua maemae ole au!"

O oukou e na kanaka Hawaii Karistiano, ua heluhelu paha oukou maloko o ka Baibala, i ke ano o ka hoopai ia ana o kela hookuli nui a hoopunipuni hoi me ka lepera, o liko la me ko Miriama a me ko Gehazi; a oiai, aole no paha oukou e ike ana i kekahi ano hoopai o ia ano; aka, e hooiaio ia me ka maopopo, ma o kona mau hiohiona he lehulehu, he hoopai keia e ukali ana mahope iho o na uhai ino mau ana, ma ka manao a ma na ulia paha o na kanawai o ke ola.

Ina aia na hoailona o ka mai ino iloko o kou koko, a ua hoopalaleha oe ia mea, me ka paa mau o na hiona o keia mai ma ke kino, o kou hoomakaukau mua ana ia i ke kahua mua e ulu ai ka mai lepera.

Ina e malama maikai ole ia ke ola kino me ka hooponopono ole ia, e noho ana iloko o ka hale i hoomalamalama kupono ole ia, a e hiamoe wale ana ma kahi kawau, me na moena polopolona a pelapela no hoi, o kou haawi mua ana aku no ia i ka poloai i ka mai lepera e kipa mai.

Ina oukou e hookahekahe mau i ke koko me na hana ino a ano uhauha, alaila, e manao iho no oe, e kau mai ana kekahi mai i hoopai no ia mau hana, a ke kau mai, anoai paha o ka oi loa aku ia o ke ino me ke kaumaha.

Ina oe e hiamoe pu me ka mea i loaa i ka mai lepera, aole ia he kumu e maopopo ai kou loaa ia mai,—aole paha no kahi mau makahiki he lehu-

lehu, aka, e manao iho nae, aia ma ka pili ana o ka ili a i ka hopena o ka pilikia, aole ia he kumu e hele kohana wale ai oe me ka pakele.

A ke kau aku ka lepera maluna ou, o ke kau ana no ia o na hiona o ka make maluna ou; a oiai paha ke paa ala no ka hanu me oe, aka, me he mea la, aia no oe iloko o kou lua kupapau.

Aole no i hooiaio iki ia mai e kekahi kanaka naauao, he mai hiki ke hoola ia ka lepera. Lehulehu wale o na kauka a me kahi poe akamai e ae e hooikaika nei e lapaau i na palapu o ko lakou mau hoakanaka, ua lawelawe i ka mai i ka wa i hoomaka ae ai, oiai hoi, aole i manaoia he lepera, a ua ola loa a like me ke kino ola maikai nei keia mea i manao wale ia he lepera.

Aka, ke hoomaka ka io a me ka iwi o ke kanaka e helelei mamuli o ka lepera, aole loa e hiki i kekahi kanaka ke hoola aku ia kino kanaka e helelei ana, e like me ka hiki ole i ke akamai o ke kanaka ke ana i ke ko ana o ka hopena o ka lua kupapau, mai na kino upehupehu a uli o ka make, a lilo i kino ola maikai me ke koko maemae.

Nolaila, o ke kahua o keia mau hoolala ana, oia no ka noonoo ana me ka imi ana i na wahi e hiki ai ke kaohi ia ka laha ana o keia mai lepera, aole hoi o ka lapaau ana. A e noonoo mua kakou i kekahi o na ano a me na kumu e lele nei keia mai a kau aku maluna o kekahi a i kekahi, a laha loa iwaena o ka lahui. Ua manao kekahi poe kauka lapaau naauao o na aina e, i noho ma Hawaii nei, o ke kumu nui, oia no ke ano o ka *o lima* ana i na

keiki Hawaii iloko o na makahiki i hala ae nei, i kumu e pale aku ai i ka mai hepera, a oia kekahi kumu nui o ka laha ana o keia mai maloko o keia pae aina.

He mea nui keia ma ka noonoo ana, oia hoi ka loaa ana o ke kumu pale no kekahi mai, aka, he ouli nae ia no ka hookaawale pu ana aku i ke ano o kekahi mai hou aku i oi ae ke ino.

Ua manao nui ia ka loaa ana o keia mea he *o lima* mawaena o ka poe naauao he lapaau, a he pomaikai nui hoi no ka lahui kanaka. Aka, e like me na pomaikai e ae he lehulehu i hana ino ia, a i hoomaopopo pono ole ia, malia paha o ka lawelawe hawawa ia o keia kumu pale poino, e lilo ai auanei kona hopena i ulia no ka popilikia.

E ike oukou, e na Hawaii, o ka *o lima* ana me ka pono, e like me ka hoomaopopo ia ana e ke kauka lapaau Beritania, oia o Kauka Jenner, oia no ka ohiu ia ana mai o ka palahehe mai kekahi palapn mai o ka bipi wahine a okomo ia iloko o ka ili o ke kino o kanaka, i kumu e pale aku ai, a e hooki ai hoi i ka laha loa ana o ka mai hepera iwaena o na lahui kanaka a pau.

O ka mai o ka bipi wahine, he ano like no me ko ke kino kanaka, he ano mama loa nae, a ke hui ia na mai a i elua, ua lokahi kekahi me kekahi; nolaila, ina ua loaa iki he wahi lihi o ka mai o ka bipi iloko o ke kino kanaka ma ka *o lima* ana, aohe hopohopo o ka loaa ana o kona kino i ka mai hepera. A ke lawe ia mai ka palahehe mai ke kino mai o ka bipi a i ko ke kanaka, aohe e loaa

ka pilikia, ma ke komo ana mai o ia mai iloko o ka ili o ia kanaka. Aka, ina oia palahehe i hookomoia, mai kekahi eha mai o kekahi kino kanaka e aku, aole hoi no ka bipi wahine mai, alaila, he kumu hopohopo nui ia keia, o ka hoea ana mai o na mai ino mua i waiho ia iloko o ke kino o ke kanaka, e laa ka hepera a kaokao paha, e ulu ae ana no iloko o ke kino ola ma keia ano. He kakaikahi o keia mau ano mai i hoike koke ia mai ke ano maoli maluna o ke kino o na kamalii malalo iho o eono makahiki. O na keiki malalo o ia mau makahiki, ina no he lepera a kaokao paha ko na makua, me ka maikai no o ke kino a me na helehelena, aka, e like me ka pii ana ae o na makahiki, pela no e ulu ai ka mai a hoike ae la ia ia iho, ka mea hoi i lu mua ia mai na makua a hoea iloko o na la opiopio o ka lakou mau kama.

Nolaila, e na makuakane a makuahine Hawaii, e lele ana ka oili a puiwa ka hauli ke hoea a laha hou ka mai hepera maloko o ko oukou mau paemoku ; nolaila, he mea pono ia oukou ka hooikaika ana e malama pono i ka oukou mau keiki mai keia mai poino, e like me ko oukou ao mau ia ana paha mamua a ma na mea paha e pili ana i ka *o lima* ana, e like me ia i hoike ia ae la maluna ; nolaila, e akahele a kupaa ma keia mea, a mai ae wale aku i kela a me keia e noi mai ana e *o lima*, me ka maopopo ole ia oe o ia ano palahehe e o ia ai ; ina he makamaka haole, kahunapule a kumukula paha, lunakanawai a makai nui paha, e manao ana e *o lima* i ka oukou mau keiki, mamuli o

ko lakou luna aupuni ana a kiekie paha, mai noho a ae iki aku ; aka, e hele aku imua o kekahi kauka lapaau naauao, i hooiaio ia ma kona palapala hoike hoomaikai no kona akamai, e hai aku ia ia ua makemake oe e *o lima* pono ia kau keiki, me ka palahehe maikai mai ka bipi wahine mai. A ke hooko pono ia pela, alaila, e maha auanei ka manao me ka hopohopo ole ke loaa mai i ka mai lepera a kaokao paha, a ano mai ino e ae maluna o ke kino opio o kau keiki. Aka, o ka *o lima* hawawa ia ana me na palahehe inoino, oia no kekahi o na kumu naua e hookuonoono i na mai ino maluna o na kino o na keiki a kanaka.

O na mai kaokao, ua ano pili pu no me ka lepera, aka, o ko laua wahi i like ai, aole i hoomaopopoia ; hookahi nae mea i maopopo iwaena o oukou e na kanaka Hawaii, a oia ka lilo ana o na kino maikai i hanaia a like me ko kino o ke Akua i mea ino wale mamuli o ia mau kumu a i elua, a i ai ia ai ka io a me ka iwi. A ua ike no hoi oukou, ina he kanaka kino ola maikai, a he kanaka hoi i loaa i ka mai he kaokao, a e huipu ana laua me ka mea i loaa i ka mai hepera, e loaa koke ana no ka mea i loaa mua i ka mai kaokao me ka mai lepera mamua o ka mea mai ole.

Aka, owai la ke kane a wahine paha me ke kino maikai e ae ana e hoohuipu aku me ka mea i loaa i ka mai lepera?

Ua oleloia ma kahi mau wahi o keia mau olelo ao, a he hiki no ke olelo hou ae maanei ; o ka hui ana a launa pu ana o ka mea kino ola me ka mea

kino mai lepera, he kumu ino nui no ia, a e pono e manao ia aku he karaima nui ia. O ka poe e hele ana e hoolaha ma ka hoolauna ana paha ia ano mai ino iwaena o kona poe, o ka inoa kupono e kapa aku ai ia poe he pupule.

A o ka mea e noho pu ana ma ke ano he kane a wahine paha i loaa i ka mai kaokao, ma kekahi o ia ano mai paha, e manao koke iho oe, o ka lepera ke pani no kou mau hewa.

He oiaio, o ka wawae o kahi poe, "e hookahua ana i kahi o ka poino."

Eia no hoi kekahi, ma ka noonoo ana i na kumu o ka lepera, ua ike na kauka naauao kiekie o Europa ma ko lakou hoomaopopo ana, ua hoea mai ka hapanui o ka lepera mailoko mai o ka poe ilihune, i ola ai ia poe me na mea ai kupono ole, a i noho hoi iloko o na wahi kakawau, na hale a papai paha i nele i na haawina o ka noho'na malamalama me na ea kupono ole. A me he mea la, he hiki no ke hoopili ia aku ma ka hoohalike ana me na kanaka i loohia me ka mai lepera ma Hawaii nei.

Ina ua loaa ia kekahi mea kuonoono, i noho me ka lawa i na pono kino kupono i ka mai lepera, ua hooholo ia aku la ke kumu, he kamoe mai na kupuna mai; he okomo iloko o ke kino mamuli o ka o lima a eha e ae paha; a i ole, mai na ano o ke ola ana, i nele loa i ke kulana o ke ola maikai ana.

He mea no nae aole i hooiaio ia: o ke kanaka kuonoono, i noho me ka lawa kupono a maikai ma na mea o ke ola kino, i nele hoi i na ulia o ka

mai kamoe mai na kupuna mai, i paumaele ole hoi mamuli o ke komo ana mai o na kumu hoino koko, a i lanakila mai ka noho'na haumia, e loaa ana no ia i ka mai lepera.

Aka, ua ae laulaha ia, o ka poe ilihune loa, e ola ana mamuli o na mea ai a me na aahu kupono ole, a i noho maloko o na wahi pelapela, e ano kau aku ana no ka lepera maluna o lakou, ina no aole i noho iloko o ka haumia a me ka haukae.

A mawaho ae o na kulana kupono ole o ke ola ana, a noho'na haumia me ka huikau ; he oiaio no paha, he nui aku no na kumu i nalo mai ka ike ia ana, nana i hoolala i ka ulu ana a me ke kanu ia ana mai keia mai lepera. Aka, ma na ouli i ike ia e pili ana i keia mai, ua kau ia no hoi na manao kupono, ma ke ano he mau kumu ; o oukou e na kanaka Hawaii, ina he kane a wahine paha, e pono e noonoo me ke akahele a e lawe aku me ke kuio iloko o ka puuwai, e like me ko oukou manao nui i keia ola ana, a i makau pono hoi i ka weli o na hiona o ka lepera, e hooikaika e kiai i ko oukou ola ma o keia mau rula malalo iho nei :

RULA 1.

Mai ae aku i kekahi mea makaukau ole i ka lapaau ana e *o lima* ia oe, a i kau keiki paha. E hele aku i kahi o kekahi kauka lapaau haole i akamai a i maa, a e hilinai ma o ka *o lima* ana me ka palahehe maemae a maikai.

RULA 2.

E hoomaemae i kou koko mai na ano mai ino

ae. Ina paha ua loohia ia oe i ka mai kaokao, a ke mau la no paha maluna ou, e hele aku i kahi o kekahi kauka haole akamai, i loaa ai ka lapaau kupono ia mai ma keia ano kulana mai. I kahi manawa, ke loohia ia oe me keia ano mai, o oe, a o kahi hoaaloha paha e kokua mai ana ia oe, mamuli o ka ai ana i ka laau i kapaia e na kauka haole he *iodide of potassium, blue stone,* a ano laau e ae i maa i na kanaka Hawaii i ka lapaau ana ia lakou iho i keia manawa, i loaa ai na ano maikai o ke kino a me ka oluolu o ke ola ; aka, e manaoio iho oe, e like me ia i olelo mua ia iho nei, mamuli o ka nele ana o ka mea lapaau i ke akamai aole e nele ka haalele o ka hapanui i ka lapaau ana i kou mai, a e haule hope loa ana oe ma ka hoola loa ana i kou kino, e koe no auanei iloko ou na maawe mailo o ka mai, nona ka hopena kaumaha he lepera. Nolaila, e hilinai mamuli o na kauka haole wale no, ma ke pale ana aku i na mai kaokao. A ia oe hoi e ka mea maemae i loohia ole ia i neia mau hiohiona, e hoopaweo loa mai ka mea i loaa ia kulana, e like me kou hookaawale ana ia oe iho mai ka lua ahi mai.

RULA 3.

E pale loa i ka hui ana me ka mea mai lepera. He oiaio, ke mau nei no ka nune ana mawaena o na kauka naauao no ka lele a me ka lele ole o keia mai lepera. Aole io no paha he lele e like me ka mai hebera a mai puupuu ulalii ; aka, he mai kau aku no paha i kahi, mamuli o ka launa kino pu ana, e like me ka mai akepau.

He hiki no i kela a me keia, me na kino ola maikai, ke noho pu a ai pu me ka mea mai lepera, a ma na ano mau o ka noho'na o keia ola ana, a me ka noho pu me ia, aole no e loaa kekahi kumu e ulu mai ai ka hopohopo no ka lele mai o keia mai. O keia hui ana o ka mea kino ola a me ka mea i loaa i ka mai lepera, ua hoea mai no ma Hawaii nei, ma na ano he nui, me ka hoomaopopo ole ia o kahi poino o ka mea mai ole; ua hooiaio ia keia mea e kela kahunapule, oia o Damien, i minamina ole i kona ola iho no ka pomaikai o ka poe mai lepera, a mahope wale iho o ka hala ana o na makahiki ehiku o ka launa pu ana me lakou ma Kalawao, Molokai; me ke kokua i kela poe pilikia ma na mea a pau i hiki ia ia ke kokua iloko o na wa a pau a hiki i ka hooluolu ana o kona kino ma ka luakupapau, aole nae i loaa iki i keia mai weliweli; aka, ke lilo ia halawai pu ana ma o ke kino a he kino, alaila, ina he mea mai lepera kekahi, e manao ia no auanei, e hoea ae ana no ke ewe o keia ano mai iloko o na la mahope ia laua a i elua.

E hookaawale ae oe mai kahi o ke kanaka lepera, e like me kou hookaawale ana ia oe iho mai kekahi lua ahi mai.

Rula 4.

E ola e like me ka mea i hiki kupono ia oe ke malama ia oe iho. E ai i kela a me keia manawa kupono, a e hoomahuahua i na ano mea ai e like me ka mea e loaa ana ia oe. E manaoia mai aua-

nei paha he mea makehewa keia mau olelo kuhikuhi, oiai, he poe maa no na kanaka Hawaii i ka ai nui ; aka, aole nae i maa na kanaka ma ka hoopololei ana i ka manawa no ko lakou wa e ai ai, he manawa ai wale no ke hiki mai ka pololi. No lakou, he ahaaina i kahi la, he paakai ko kahi la, a he neo loa no ko kahi la, a pela iho la ko kanaka noho'na. O ka ai nui loa a o ka hoopololei ole i ka manawa e ai ai, he mea hoinoino koke ia i ke koko, a he kumu hooimihala mai i ka opu i na la iho mahope ; nolaila, e ai me ka hoopololei i na manawa kupono, me ka hoomau aku pela me ka lawa pono i na la a pau ; a e noho malalo o na malu hale kupono. E pale aku i na wahi pouliuli, a ano kakawau no ka hooluolu ana, i lawa ole me na haawina no ka hoolawa ana i na kukuna o ka la a me ka pa ana o na ea, e like me kou pale ana aku i kahi o ka poino. Mai moe me ka aahu lepo a kawau, a e malama mau i ka maemae o ke kino.

Rula 5.

E makaala loa i na hiohiona mua o ka lepera. I ka manawa au e hoomaopopo iho ai i ke ano ike ole ia o ka eha, a ike ia ka puka ana o kekahi ano upehupehu paha, he mau ouli mua ia o ka lepera, e hele koke aku i kahi o ke kauka, a e ae aku e nana mai oia ia oe. Ma ka hooko koke ana i keia me ke kanalua ole, e hoolilo ana oe ia ia i hoaaloha nou. Aole ia e makemake ana e hoike ae he lepera oe e hoounaia aku ana oe i Kalawao ;

aka, e hooikaika ana kela e hoola ia oe, a e palo aku i neia mau omaka o ka mai, i lilo ole ai oe i kanaka mai lepera. A mai hoolei wale aku i kau wahi meheu o kou ola na na kahuna Hawaii hoopunipuni e palaueka mai me na puaa hiwa, i-a ula, a pela aku, me ke kaa o ka pa'u ia oe.

E waiho aku ia oe iho iloko o ka lima o ke kauka i ao i na wahi a pau o ke kino kanaka ; e like me ka mea i ao i na olelo kuhikuhi o kekahi buke, a nana e hooiaio mai ia oe, ina he kanalua no keia mai, a mai okoa e ae paha.

MOKUNA XIV.

MEASLES---OIA KA MAI ULALII.

Ma ka hoomaopopo ana a Kauka Warren, (he kauka kaulana ia), penei na ano o keia mai :

I ka hoomaka ana he li nui, a mahope iho he ula, he nawaliwali, makahiamoe, hu'i ma ke poo, ke kua a me na wawae ; he mama ka pana ; eha ka puu a-i ; makewai , hoopailua ; luai ; kunu pinepine, he maloo nae ; ulaula ka mimi. O keia mau hoailona, ua pii aku i ka mahuahua iloko o na la eha mai ka hoomaka ana. I ka ekolu o na la, ua ula na maka, eha ke ike i ka malamalama, a kahe ka waimaka. Ua kahe mai ka hupe ma ka ihu, a ua kihe pinepine. A ia manawa, ua eha ka ohe makani a me ka umauma, a pela aku.

O ka ulaula o ka ili a me ka puupuu liilii, e puka ana ia ma ka eha o ka la, mamua a mahope iho paha, me ka wela o ka ili a me ka maneo. He ano mokumoku ka ula o ka ili, a ina e nana ia me ke aniani hoonui, e ikeia ana he lehulehu na puupuu ulaula liilii loa, he hapa poepoe ka akoakoa pu ana. Ua puka mua ka puupuu ma ka lae a me ke alo o ka a-i, alaila ma na papalina, a e

puni ana ka ihu a me ka waha. Ma ka elima o na la, ua puka ka puupuu ma ke kino a me na lima, a i kekahi la ae, ma na wawae.

E like me ka pii ana ae o ka wela me na puupuu, pela no ka emi ana ; ma ka eono o na la, ua hoomaka ka emi o ia mau ano ma na papalina ; ma ka ehiku o na la, ua emi ma ke kino a me na lala ; a ma ka ewalu o na la, ua emi ma na lima. Ma ka ehiku o na la, hoomaka ka emi ana o ke kunu a me ka ha o ka leo ; a mai ka ewalu a i ka umi paha o na la, hoomaka ka hi, he hoailona ia ua pau ke ano mai o ka opu. I ka pau loa ana o ka ula a me ka puupuu, alaila, e nakaka ana ka ili me he mea inu awa la.

O ka hoomaopopo ana i na ano o keia mai, aole ia he mea pohihihi, a kulana ino loa no hoi, a me ka luku ana mawaena o na kanaka Hawaii i ka makahiki 1848 ; aole nae paha i ikeia ia mau ano a pau iloko o ka makahiki 1879. No ka mea, i keia makahiki iho nei, he ano mama ka mai ulalii, a ua kiaiia a malama pono ia na kanaka ; a nolaila, aole i mahuahua na make ma Hawaii nei.

A ke lana nei ka manao, e hoolohe mau ana na kanaka Hawaii i na oleloao e pili ana i ke ola kino, a me na ao ana i pili i na mai lele, e like me ka mai ulalii ; no ka mea, ua akaka keia mai i na kauka kaulana a pau, o ke kiai mau a me ka malama pono ana i ka mai ulalii, oia na mea e ola maikai ai.

Ua olelo o Kauka Warren : "Ina he mama ka mai, aole hoi he ano e, alaila, o ka pono wale no

o ka ai i na mea mama," e laa me keia mau mea e loaa nei i na kanaka Hawaii, oia ka waiu bipi me ka raiki ; a i ole ia, ka wai o ka niu a me ka ulu ; a i ole ia i poi heheo, a i pauku ko aki ; a o na mea e inu ai : o ka wai o ka alani, ka lemi a me ka wi, me ona wahi kopaa i mea e ono ai. A o ke ki inu Hawaii, oia ka nehe, he mea ia e olu-olu ai na mai fiva a pau. He mea maikai no hoi ke hamo ia ke kino me ka wai mehana me ka hua-huakai, a i ole ia me ke kawele i hoopulu ia i ka wai wela, he mau mea ia e hoemi ai i ka fiva.

I ka wa e kau ana keia mai, mai auau i ka wai huihui, a e malama pono ma kahi lulu aohe ma-kani, aole no ka wa mai wale no, aka, no kekahi mau la e like me ka mea kupono mahope iho o ke ola ana o ka mai.

Ua palupalu ka ili mahope iho o keia mai ana, nolaila, ua ike pinepine ia, mahope o ke ola loa ana o ke kino, a ua loaa pono ka moe, a ua ai i ka ai, ua ano nawaliwali nae, ina e malama pono ole ia a loaa i ke koekoe me ke anuanu o ka ua, a me ka huihui paha o ka po, alaila e hoi hou mai ana ka mai, a ua nui na poe i make mamuli o ia hoi hou ana mai o ka mai.

Nolaila, e makaala, a e kiai pono i na mai ula-lii, aole o ka wa wale no e mai ana, aka, no keka-hi manawa loihi mahope o ka pau ana o na hele-helena mai.

Ina i pau e na puupuu liilii mamua ae o ka wa kupono, a ua hoi iloko o ke kino, alaila, he pono ke hoopuka hou i ka puupuu ma ka ili. Eia ka

mea e puka hou ai—e hookomo i na wawae a hiki i na kuli, iloko o ke kapu wai wela, a e hamo i na wawae malalo i ka makeke i hooheheo ia.

I na wa a pau, oiai e kau ana keia mai, e hoomehana i na wawae, koe wale no ka manawa e holoi ai i na wawae me ka wai mehana, a e hoomaloo hoi, pela no hoi me ke kino, e uhi mau ia mau ia me kapa mehana.

I ka wa e hamoia ana i ka wai mehana, a e hooma-u ana paha i na wawae i ke kapu wai wela, ia wa no e haawi ai i ka mai i bola ti mehana, i nehe a kookoolau paha, (e aho ia) i hoomomonaia me ke kopaa. E malama i ka maluhia ma kahi o ka mai, a me ka hoolnolu aku iaia, aole oia e lawelawe i kekahi hana, aole hoi e hele ma kahi o ka makani, a ina he keiki ka mea i mai, alaila, e kiai mau iaia, i loaa ole i ke anu.

Eia kekahi—m ui ae aku oe i na makamaka a me na hoalauna e pipili aku ma kahi o ka mai e waiho ana. No ka mea, o ko lakou kamakamailio a me uwe ana paha, he mea pono ole ia i ka mai, a me lakou pu kekahi. E hookaawale ia lakou ma kahi e, aia a ola loa ka mai.

MOKUNA XV.

NA LAAU MAKE A ME NA MEA E OLA AI.

Ina ua ai kekahi kanaka i ka laau make, mamuli o ke kuhihewa, a mamuli o ka makemake maoli e make paha, a i loaa koke iaia ka wela a me ka eha ma ka puua-i, a ma ka opu, alaila, ua aneane maopopo he laau make ano *minerala*, oia hoi noloko mai o ka honua.

NA LAAU MAKE MINERALA.

O keia mau ano laau, ua laweia mailoko mai o ka honua, e laa ka *arasenika*, ka mea e lawelawe nui ia nei no ka hoomake ana i na iole ; ke *korosi suplimeti*, i laweia mailoko ae o ka metala, he mea e hoomake ai i na naonao ; ka *okasalika asida*, a me na laau e ae o ia ano, i kohu like ka nanaina me ka paakai inu, a i kekahi manawa ua inu ia me ke kuhihewa ia no he paakai io. Ina i ulia kekahi pilikia o keia ano, a ua pii mai ka wela me ka eha o ka opu, a ina aohe kauka kokoke ia wahi, e hanai koke i ka laau kupono, alaila, penei e hiki ai ia oukou ke hoola hou a e kokua i ka poe i ale.

E hoohainu i ka wai mehana, i mea e luai ai; o ka wai mehana me ka makeke paha, a hoomaneoneo aku i ke kilea o ka puua-i me ka hulu manu. Mai hoohainu hou i ka wai mehana, aia a luai ia mai na mea hoolualuai mua. E hoohainu i ka aila puaa i hooheheeia, a o ka aila oliva paha, a o ke keokeo o kekahi mau hua moa (ma kahi o ka eono a oi ae paha), a hua manu e ae paha, a i waiu bipi paha. O keia mau mea, he mea e pale ai i ka ili o ka opu a me na naau, a e hoopau ai i ka wela a me ke aki o ka laau make.

E paipai mau i ka mai e luai mai i na mea i inu mua ia, no ka mea, aole no e manaoia e pau koke ana ka ikaika o ka laau make mamuli o na mea i hoohainu ia, aka, e hooluai ia mai ka opu ae e lanakila ai. O ka wai, he mea ia e hooheheе ai i ka laau make, i ole e aki mau ma kahi hookahi o ka opu a o ka naau paha. Nolaila, o ka aila puaa no kekahi, a aila e ae paha, ke keokeo o na ano hua a pau, mai ko ka moa, pelehu, kaka, a manu e ae paha, i hoohuipu ia me ka wai a waiu paha, he mau mea kupono no keia e hooheheе ia ai ka laau make, a e kaohi ai i kona ikaika, a e kokua ai i ka ili o ka opu a me ka naau.

Ina ua hala ka pilikia a e ola ana ka mai, malia paha e koe iki ana no kekahi eha ma ka opu, no ka mala i ka laau make. Alaila, e hookapu ia na mea ai a me na mea inu o ke ano kaumaha. E hanai i na mea ai mama wale no, no kekahi mau la, oia ka waiu bipi, raiki, wai niu, poi hehee, aole o na mea paakai.

NA MEA MAKE MAI LOKO AE O NA MEA ULU.

O na mea make i loaa mai loko ae o na laau ulu, he oi aku ka ikaika mamua ae o na mea oloko o ka honua. O ka strychnine, ua ikeia ma Hawaii nei, he mea hoomake ilio, he keu ka hikiwawe o ka make. Ina ua ai kekahi kanaka i kahi apana uuku o ia mea, e like paha ka nui me ka pupu lei uuku loa, alaila, he mau minute wale no, a make loa ia kanaka, a pela no ka ilio a lio paha. Aka, o ka laau make ikaika lòa i oi aku i na mea e ae a pau, oia ka mea i kapaia he *Perusia Asida.* Hookahi wale no kulu o ia mea, ua lawa, a e make ana ke kanaka iloko o kekahi mau sekona.

O ka opiuma, a me ka wai o ka opiuma, i kapa ia he Laudanama, he mau mea make no ia. Oia na laau make mai loko mai o na mea ulu i lawe ia mai mai na aina e mai, (a me kekahi mau laau e ae o ia ano he nui wale) aka, he mau laau make i ulu ma Hawaii nei, e like me ka akia, a auhuhu, i i hana ia i mea e onini ai i na i-a e ka poe lawaia.

Ina o inu ke kanaka i kekahi laau make i loaa mai loko mai o na mea ulu, alaila aole e wela nui a eha ka opu e like me na mea make minerala, aka, he ano lolo a makahiamoe, a i ole ia he huki. Ina i ai ka ilio i ke strychnine, alaila he lele ma o a maanei, aole nui o ka uwe ana ; aka, ina o ka asenika ka mea e ai ai, he nui ka leo ke uwe, a e nahunahu ana ia i kona opu no ka nui o ka wela.

Ina i ai kekahi kanaka i ka laau make mea ulu, alaila o ka mea e ola ai, oia ka mea e like me ka

mea hanai i haiia no ka laau make minerala, i mea e luai nui mai ai. He pono nae i mau laau e ae. O na laau make mea ulu, he mea ia e lelemu a e maule ai ke kanaka, a i ole ia he pioloke ka manao ; a nolaila ua haawi na kauka i mea e hoohoihoi a e hooeueu ai, i pau ka pioloke. Aka, aohe loaa i na kanaka Hawaii na wai ikaika, oiai ua papa ia ma ke kanawai. A he loaa no nae na mea e ae o ia ano, o like me keia :

Ka lehu o ka wahie, hookahi piha o ka poho lima, e awili pu me hookahi kiaha wai mehana, a inu aku. He mea keia e kaohi koke iho ai i ka ikaika o ke strychnine. A ua ike maka ka mea e kakau nei, he laau maikai ka penikila, e kuai ia nei ma na hale kuai. Hookahi puna nui i piha i ka penikila, e pai pu me ona wai mehana, he mea ia e inu ai a oluolu ka mai. A ina aole e loaa ka penikila, alaila e hana i mau nioi wela, me he ti maoli la, a ua like me ka penikila, oiai o ka nioi kekahi mea iloko o ia laau.

I kekahi manawa ua haawi na kauka i ka laau hu, oia ka soda, a me na mea o ia ano, i mea e pau ai ka eha o ka laau make ; aka, ua aneane loaa ole aku ia mau laau ma na hale o na kanaka Hawaii, nolaila e ai i ke kopa holoi, ai ole ia o ka lehu o ka wahie paha, i mea e hoopau ai i ka laau make, no ka mea, aia iloko o ia mau mea elua na ano o ke soda i olelo ia.

Ina o kela ano keia ano o na laau make kai ai ia e ke kanaka, e hoohainu a nui i ka wai mehana, waiu bipi, aila puaa, a aila oliva paha, a me

ke keokeo o na hua moa a manu e ae paha, a o ka palaoa maka me ka wai, he mea maikai ia.

Ina ua ai kekahi kane, wahine a keiki paha i kekahi laau make, alaila, e hana koke i mea e luai nui mai ai, oia ka mea nui. E hoopiha i ka opu i na mea aila a me na mea ano hua moa, i mea e luai mai ai, a e hemo ai ka laau make.

NA MEA MAKE O NA HOLOHOLONA MAI.

Aohe nui o na mea make o keia ano, a ma na mokupuni lai o keia moana Pakipika, ua ane nele loa paha. Ua nele keia mau aina i na nahesa weliweli, nana e nahu a hoomake hoi i na tausani kanaka i kela me keia makahiki, ma Asia, Aferika, Amerika a me Auseteralia. Aole i ike ia maanei ka *taranatula*, he nananana nui hulahulu, a me ka *al.sebi'o*, he mea kolo, a o kona wa e nahu ai, o ka make koke aku la no ia. O ke *kobora* o Inia, aole e ola ka mea i nahu ia e ia, a ua oi aku mamua o na tausani kanaka i make i kela nahesa ma Inia i ka makahiki hookahi. O ka nahesa hookahi (rattlesnake) o Amerika, ua nui na kanaka a me na holoholona i make iaia, i kela me keia makahiki; a pela no ma Aferika a me Auseteralia, ua nui na make i na nahesa.

Aka, ua pomaikai oukou na kanaka Hawaii i ka ike ole ia o keia mau enemi weliweli ma na ululaau a me na kula. Eia wale no na mea eha—o ka nalo meli, ka nalo kiko, ke kanapi a me ke kopena, he mau mea malihini ia, a o ko lakou kiko ana i ke kanaka, aole no i nui ka eha ma Hawaii

nei, e like me ko na aina e kahi i laweia mai ai. O ka laau i kapaia he *ammonia*, oia ka mea e hoopili mai ai no na eha i kiko ia e ia mau nalo; aka, he laau kamaaina ole keia ma na wahi o na kanaka Hawaii, nolaila, i laau e loaa koko ai, oia ke kopa i hanaia a hu'ahu'a, e huipu me ka lehu ahi, a e kapili aku ma kahi eha; ua pono no hoi ka lehu ahi me ka wai; a i ole ia, o ka lepo heheo noloko mai o ka loi, he mea ia e oluolu ai ka eha.

Oiai, i ka wa i hiki mua mai ai o Kapena Kuke i Hawaii nei, aohe holoholona ino ma na ululaau a me na kula, aka, ua ikeia ma na kahakai o keia pae aina, a eia no ia ke noho nei, he pipi iloko o ke kai, i pipili paa loa i ke akoakoa, a ina e hehi ka wawae o ke kanaka maluna o ia ano pipi, e moku ana no, a i kekahi manawa, o ka make no ka hope, e like me ka make ana o Kakina opio (Robert T. Thurston), i minamina nui ia. O ka inoa Hawaii o keia ano pipi, he Kaunoa. Ua pohihihi paha ke ano maoli o ka mea make iloko o ke kaunoa. He pono ke holoi koke kahi i moku me ka wai maoli, a e kapili aku i aila puaa, a i aila oliva paha, a i ole ia i lehu ahi me ke kopa holoi i kawiliia me ka wai mehana.

O KA ANAANA,

Oia ka pule make, ka mea hoi e puni nei na kanaka Hawaii he nui, he pepehi no i ke kanaka e like me ko ka laau make. Iloko o keia au malamalama o Hawaii nei, e like hoi me ko ia wa pouli i hala, ua nui ka poe hoopunipuni e i mai

ana he mana ko lakou, ua kapa ia lakou iho he poe kahuna, a ina i makemake kekahi e make kona enemi, alaila, e lawe aku i wahi lauoho, a apana lole paha o ia enemi, a i ole ia i wahi pili mai kona hale ae, a loaa ia mea, alaila, me ke kahuna aku ka hoomaka ana me kana mau pule umi, e kauoha ana i na aumakua a pau, mai ka la hiki a i ka la kau, ia Uli ma, me na akua e ae he nui. A ua manaoio kekahi poe, a pela no ka mea e anaanaia ana, he mea hiki no i ke kahuna ke kauoha i ka mana o kona akua i mea e hoonawaliwali ai, a hooloihi aku paha i kona kaa a mai ana, a mahope e make aku ai.

Eia nae ka oiaio. O ka mea e nawaliwali maoli ai o ua kanaka nei, a o ka mea e make ai me ka liuliu ole, oia no kekahi laau i hanai malu ia e kahuna. I ke au kahiko, he laau make i kapa ia he koheoheo i haawi ia e na 'lii i ka poe lawehala i makemake ia e hoomake, a pela iho la no na kahuna o ka wa kahiko e hana ai i ka poe a lakou i manao ai e pepehi a make. Aka, o na kahuna o keia au, ua lawelawe lakou i ka strychnine a me ka asanika, a laau make e ae o na aina e, ke loaa ia mau ano laau a na haole ia lakou.

Nolaila, ke olelo hou nei au, o ka anaana ana a make o ka pepehi ana no ia me ka laau make ; a nolaila hoi, ina he mai ko kekahi kanaka Hawaii mamuli o na ano hana i hoike mua ia ae nei maluna, me ka manaoia iho la ua anaana maoli ia, alaila, e ia wale no ka mea pono, e kii koke kona poe i na mea e ola ai ka mea i ale i ka laau make.

O ka luai ana a nui oia ka mea e pau ai ka mana o na pule anaana, a o ke kiaha wai mehana, ka aila puaa, ka aila oliva a me ka waiu bipi, a o ke keokeo o na hua moa a ano manu e ae paha, ina e inu ia a mahuahua kekahi o keia mau mea, o ka pau no ia o ka mana o ua mau akua hoopunipuni la, a me na hana apiki a pau a ia poe kahuna.

MOKUNA XVI.

KE AO LAPAAU O NA AINA E.

O ke ao ana ma keia ano oihana, e like me ka hoomaopopo ana a me ka lawelawe ana a na kauka haole e noho nei ma keia pao aina, ua hoomakaia ekolu tausani makahiki a oi mamua aku nei ma na pae aina o Helene. O ka mea nana i hookumu i ka oihana hoola ma ka lapaau ana, he kanaka nona ka inoa o Esakalapio. He mau moolelo nae iloko o na mele o Helene,. e olelo ana ua ao ia ka makuakane o ka oihana lapaau, e kekahi o ka poe kamahao i kapaia he poe hapa kane a hapa lio, o Chiron kona inoa.

O Homera, ka mea kaulana ma ka hakumele o Helene, nana i haku ke mele e pili ana no ka hoouka kaua ma Teroi, ekolu tausani a oi na makahiki mamua aku nei, ua olelo oia, ua hoola o Makaona, he kahuna lapaau nui, i ke kino o kekahi kanaka koa i moku, ma ka hoopili ia ana o kekahi ano lau lapaau, a na Chiron, ka mea hapa kino kanaka a hapa kino lio, i haawi mai i ua laau la ia Esakalepio.

Ua akaka no ia kakou, he olelo nane oiaio ole

ko keia ano moolelo no na hapa kanaka a hapa lio ; ua manao ia nae, he poe kanaka ia ua kaulana ma ka hooholo mau ana i na lio ma ka aina mauna a waonahele o Tesale, (kahi hoi i kaua iho nei mawaena o na Rukini a me na Tureke) a ma ko lakou noho mau ana maloko o na ululaau, ua loaa ia lakou ka ike mau ana i na ano o na lau o ka nahelehele, i mea e lapaau ai, a o keia ike ka lakou i ao aku ai i na kanaka e noho ana ma na aina kahakai, i ko lakou wa i hele aku ai e kaua malaila.

Aka, o ka inoa o Esakalepio, ua hoea mai ia kakou mai ka wa kahiko mai, oia ke kanaka makamua loa o ka lawelawe ana ma ka oihana lapaau. No ka nui o kona akamai, ua kapaia he akua, a ua oleloia, he keiki ka na ke akua o Apolo ka inoa, a o kana kaikamahine o Hygeia, ke akua wahine o ke ola kino, ka mea hoi nona ka moolelo ma ka mokuna mua i hoakakaia ma keia buke.

He mau moolelo wale no keia o ka wa kahiko, no kekahi lahui kaulana nae, a ua nui ka noiau iloko o ka lakou mau olelonaue. Ua mahalo lakou ia Apolo, oia ke akua o ka oihana kaha kii a me ka naauao, a malaila, ua kupono ko lakou kapa ana ia ia, ka makua o ke ao lapaau ana ma o kana keiki o Esakalepio, a o ke pookela o na mea maikai i puka mailoko ae o ke akua o ka oihana lapaau, oia ke akua wahine o Hygeia, nana i malama i ke ola kino.

O ka lahui noonoo a naauao no hoi o Helene, nana i haku i keia mau moolelo, ua manao lakou, o

ka hopena keia o ka makemake ia ana mai o ka oihana lapaau ma ka hoola ana i ke kino ; a o ke kauka lapaau oiaio, ua hooikaika oia e hoola i na kanaka ma ke ao ana, a me ke alakai ana i na mea e ola ai ke kino, oia ka mua, a mahope aku paha e haawi ai i na laau lapaau.

Oiai, mawaena o na lahui naau haahaa a pau, aole paha he mea kupaianaha ke kapaia ana o kekahi kanaka akamai kaulana ma ka hoola ana i ka poe mai, he akua. O ka hoola i na mai, oia ka hana a ke Akua Oiaio, i Kona wa i noho kino ai ma ka honua nei. O ke kapaia ana o ke kauka kaulana he akua ma ka aina Helene, ma na makahiki he ekolu tausani mamua aku nei, ua like ia me ka hoomana ana i na kahuna ma keia paeaina, iloko o na makahiki he kanahiku wale ae nei no i hala. Ua oleloia, o Kamehameha ke Akua mua, oia kekahi kahuna i hooliloia i akua, a i kekahi manawa, ua hele ae keia akua alii i kauhale e hoopuiwa ai, a lawe ia aku la kekahi mau kanaka i mea mohai no ke ola a no ka pomaikai paha o na 'lii.

Iwaena o na lahui naauao a pau, iloko o na kau a pau, ua manaoia, o kela a me keia mai i loohia i ke kanaka, he hoopai ka ia mai ke akua mai, aole no ka haki ana o na rula o ke ola kino ; a o ka luku ana i na holoholona a me ka pepehi ana i na kanaka, ua manaoia he mea e hooluolu ai i na akua a he mea e kokua ai i ka hoola ana i na kanaka. O ka hookahe koko, ina paha no ke kanaka a holoholona paha, ua manaoia iloko o na

kau o ka wa kahiko, oia ka mea nana e hoola i na mai a me na eha o na ano a pau ; a o keia ke kala ana i ka hewa iloko o ke koko, a eia no keia ano ma Hawaii nei a hiki wale i keia wa, oiai ua hoonaauaoia lakou ma ia ano ; no ka mea, a hiki i keia la, ke hoomau nei no lakou ma ka hookulukulu ana a me ka hamo ana paha me ke koko o ka moa kea-loa, he hoailona no ke kina ole, a he mea ia e hoola ai i na mai a pau.

Ua alakai ia ka lahui Iseraela e manaoio i ka hookahe ana a me ka pipi ana i keia mea o ke koko ; aka, ua okoa ko lakou manao ma ia mea me ko na lahui o ka wa kahiko a me ko na kanaka Hawaii ano pegana, no ka mea, aole lakou i pepehi i na kanaka a make i mea e mohai aku ai. O ke koko o ka hipa keokeo kina ole a me na manu nunu oia kekahi o ka lakou mau laau lapaau anò nui, a o na kaula hemolelo na kahuna lapaau i manao nui ma ia kulana laau. Ua imi lakou i mea e hoola ai i na kanaka, ma ke ano he hana laahia na ke Akua, aole hoi ma ke ano imi loaa. Aka, he mau kahuna lapaau e ae no kekahi iwaena o na Iseraela, a ua koi aku lakou i uku no ko lakou lawelawe ana. A me he mea la, ua ano kue ia ka inoa maikai o ia poe kauka lapaau e ka Baibala Hemolele.

Ua oleloia ma Oihanaalii, Mokuna 16, o ka Moi o Asia, iloko o kona mau la hope loa, he kanaka uhauha a hana hewa oia, ua hooki oia i ka imi ana i ko ke Akua pono, ua loaa ia ia he mai ma kona mau wawae, (oia ke ano mai i kapaia i keia wa he

gout;) aka, "i kona wa mai, aole ia i imi ia Iehova, aka, i ka poe kahuna lapaau oia i hoopapau ai." A o ka hopena o kona imi ana i na kauka, ua hoakaka pololei ia mai, ua "hiamoe iho la o Asa me kona poe kupuna."

Mamuli o keia moolelo, ua hiki paha ia kakou ke manao iho, ina i akahele a noonoo pono o Asa ma ke ano o ka noho ana, a i hilinai la paha i ke Akua, a kapae ae la paha i na laau lapaau, ina paha ua hooloihi ia kona mau la.

Aia no kekahi moolelo i ano like me ia, ma Mareko, Mokuna 5. He wahine heekoko, he umikumamalua makahiki o kona hoomanawanui ana i keia mai pilikia, a iloko o ia manawa loihi, iloko wale no o ka lapaau mau ia—"A ua nui kona kaumaha no ia mau kahuna he nui, me ka pau loa o kona waiwai, aole no i loaa iki ka maha, ua mahuahua no ka mai," a hele ae ana ka Mana Kauka a ke Aloha, nana i haawi mai i ke ola me ka uku ole, ma ka hoopa iki ana mai o ua wahine nei i kau wahi lihi o Kona lole aahu, me ka haahaa a me ka lana o kona manaoio, a o kona ola loa ae la no ia.

O na kauka lapaau o na Iseraela, ua loaa paha ko lakou ike ma ia oihana mai na kauka Aigupita mai. Ua akaka lea no ia kakou na ano o ka lapaau ana a na Aigupita, ma na olelo i kaha ia e like me na kapa maoli i loaa iho nei maloko o na halekupapau, i hui ia me na lole uhi o na kupapau, i kaulai ia a maloo, a i waiho okoa ia iloko o na hale pohaku, i oi aku mamua o ekolu tausani

makahiki i hala. Ua hoomaloo ia na kino o ka poe make e na kahuna lapaau o Aigupita, i ole e popopo. Pela no lakou i hana ai me ke kino o Iakoba a me ko Iosepa kana keiki. O keia hana ana, aole ia he hana aloha wale no ka malama ana i ke kino make o na makamaka; aka, ua hoomanao kekahi i ke ola kino o ka lehulehu, ma ka aina kahua palahalaha a me ke one o Aigupita, kahi hoi i lana ai o ka wai iloko o kela a me keia makahiki. Mahope o ka haalele ana o na Iseraela ia Aigupita a noho i ka aina puu o Iudia, aole lakou i hoomaloo ae i na kino kupapau.

Mahope iho o ka make ana o ke kanaka, ua ili ka hana maluna o ke kauka Aigupita e hoomakaukau a e hoomaloo i ke kino o ka mea i make, oiai he hana luhi ia me ka hakalia, a nolaila, ua hana akahele loa ia ka lapaau ia ana, me ke ake ana e ola ka mai, aole hoi o ka make. A i keia manawa hoi, he mea kaumaha loa i na kahuna lapaau ke koi ia aku lakou e hoomaloo a e kanu aku i na mea a pau i make iloko o ko lakou mau lima.

He oiaio no paha, iloko o na kauka lapaau o ka wa kahiko ma Aigupita, Iudia a me na aina e ae, he poe hoopunipuni kekahi, e olelo ana he mana nui ko lakou e hoola ai i na mai. O ke kauka oiaio o ia wa, e like me ka mea i olelo mua ia, he kaula a he luna nui no hoi, oia o Mose, ka mea nana i kauoha i na Iseraela e malama i na olelo ao no ke ola kino, me ka hoakaka ole ia lakou i kela a me keia laau lapaau no na mai. A ua komo keia manao noiau e pili ana i ke ao ana no ke ola

kino iloko o ka noonoo ana o ka lahui kaulana o Helene, i ko lakou hoala ana i ke akua wahine o ke ola kino, oia o Hygeia.

O ka poe lokomaikai a me ka noonoo o ka wa i hala, i ano like me ka poe o keia wa, ua ake nui lakou e alakai aku i na kanaka ma ka lawelawe ana ma kekahi mau ano e pale aku ai i na mai, me ka haalele nui ia o na laau lapaau. A o ke kauka oiaio a naauao, ua makemake oia e alo ae i ka lawelawe ana me na laau lapaau. Ua paipai oia i na mea i hele ma ona la, e malama a e hooko pololei i na kanawai o ke ola kino ; a ua kau rula oia no na mea ai, na mea inu, me ke ano o ka malama ia ana o ka poe mai, e like me ka lawelawe nahenahe ana a na wahine aloha.

Ua hapai ia ka oihana lapaau e na wahine ma kekahi aina iloko o na wa i hala, i na wa hoi i mahuahua ai na kaua iwaena o na lahui. Ua haiia ma na moolelo no ko lakou wiwo ole, a me ko lakou kiai ana me ka malama akahele i na manawa i kau mai ai ka pilikia me ka weliweli nui. He oiaio no, he wahine ka anela hoopakele ma kekahi mau kahua kaua o ke ao nei ; a pela io no i keia wa, e like me ka mea i ike ia ma na kahua kaua o Karaimia, Amerika a me Farani iloko o na makahiki i kaahope ae nei.

O ka nui o na laau i lawelawe ia e na kauka wahine, he mau ano lau no o ka nahelehele, a nolaila, o ka lawelawe ana me na lau i mea e hoola ai i ka poe mai, ua kapaia ma ia mau aina, "na laau lapaau a na luahine." Aka, o keia inoa hoo-

henehene, na na kauka kane i kapa aku pela, ka poe i ano makee iho me lakou wale no ka keia mea he noiau, me ke kapa ana ia lakou iho mai ka huaolelo Latina mai *docco*, e ao—mailaila mai ko kumu i kapaia ai ma ka olelo Beritania *doctors*, a i ka olelo Hawaii hoi *kauka* lapaau.

Ia wa, oiai, e noho pouli ana no ka hapanui o na kanaka, aia ma ka lima o na kahuna lapaau wale no na ano oihana naauao hohonu a me ka inoa he poe mana, e like hoi me ka mana a me ka ike i loaa i ko kakou mau kahuna kaulana o Hawaii nei i ka wa kahiko, a i keia wa no hoi e kekahi poe kakaikahi, o ka poe palaueka wale no ka nui. Ua huna ke kauka i kona akamai ana i akena ai, malalo o ka olelo e (Latina), i ike nui ole ia e ka lehulehu. Ina he wahi wai maoli kai haawi ia no ka mai, aole anei oia e hoopuka ana i ka inoa i maa i ka mea mai, aka, e kakau ana kela i na kuhikuhi e hana ai i ka laau ma ka olelo e ; i mea o manao aku ai kakou ka poe naaupo, he laau ano pohihihi loa, a ke kauka i hoomakaukau ai. Ua ike no hoi oukou e na kanaka Hawaii, ua hoopuka no ko oukou mau kahuna i kahi manawa i na huaolelo kiwalawala i mea e hoopohihihi ai i ko oukou noonoo i nalo ka lakou la mau hooakamai hoopunipuni.

O keia mau hana huna i na olelo, ke hoomau ia nei no me ka makehewa e na kauka i keia wa ; oiai ua nalo aku ia au pouliuli e pili ana i ka oihana lapaau. No ka mea, ua wehewehe ia e ka poe noiau oiaio, iloko o na buke he nui, i mea e

maopopo ai i na kanaka a pau, me na wahi huna a pau o ke kino o ke kane a me ka wahine ; o na mea a pau e pili ana i ka hooulu, a me kela a me keia ano mai i loohia i ke kanaka.

I keia wa, ua hana na kauka oiaio me ka noiau a me ka pololei me kanaka. No ka mea, oiai o ka nui o na kauka o ka wa kahiko, he poe epa ; ua nui no hoi na kauka i keia wa, ua hapa ke ao ia ana, a he poe hoopunipuni no hoi kekahi, a na ia poe paha e hoopilikia nei i na mai ; aka hoi, ua nui na kauka kaulana i ikeia i keia wa ma ka honua nei, na lakou e hoola pono nei i na mai, a ua hoopomaikai ia na lahui e lakou.

Aia hoi, o kela kauka kaulana o Beritania, o Jenner ka inoa, nana i huli a loaa ma ka papaa o ka ili o ka pipi, he laau e kaohi ai i kela mai luku o ka puupuu liilii (small-pox). A he kauka Beritania iho no, oia o Hervey, ka mea nana i hoomaopopo a hoakaka mua mai ka hooholo ia ana o ke koko iloko o ke kanaka ; a nolaila, ua ike ia i kela a i keia wa ke ano maoli o ka mai uuluhaku o ke koko, na fiva, a me kela ano keia ano mai, a ua hiki no ke lapaau ia ma ke ano naauao me ke kuhihewa ole ia.

Ua nui no hoi na mea hou i huli ia a loaa e na kauka kaulana ma ka oihana kauka oki, a no ia mea, o ke oki ana i ke kino o ke kanaka, he mea menemene a he ku no hoi i ka manaonao, a i keia wa hou, me ka hanai ana i ka laau hoohiamoe (kolorofoma), ua hiki ke hooko ia îa mau oki ana me ka eha ole o ka mai. A ua hiki ke oki ia ka

wawae a o ka lima paha o ke kanaka, me ka ike ole o ua kanaka la. A o ka huina palahehe o ka mai puha, a me ka nui wai o ka opu ohao, ua hiki ke hookaawale ia mailoko ae o ke kino, me na mekini e hana ia nei, me ke oki ole a hoomainoino ole i ka io. A mamuli o ka ohenana, i hoomakaukau ia e kekahi kauka Geremania, ua hiki no ke nana ia oloko o ka maka o ke kanaka, a e hoomaopopo lea ia na ano ina he mai ; a he hiki pu no ke hoomaopopo lea ia na mea huna o ke kino o ke kanaka, na mea hoi i ike ole ia me ka maka maoli.

Aka, ma na mea e pili ana i ka hanau keiki, ua hala loa ka oihana kauka imua i keia wa ; nolaila, ua kiekie ka ike o na kauka e kokua ai i na makuahine iloko o ko lakou manawa e haakohi ai.

A nolaila, oiai aole i pau loa na hemahema o ka oihana kauka, ma ke koho wale ana i kekahi mau mai he nui ; aka nae, ua oi nui ka holo imua o keia poe mamua o na kauka o ka wa kahiko, a ina e lapaau pono ia na mai e na kauka akamai maoli, aole e nele ka lanakila o ke ola mamua o ka make. O ke kauka naauao a hoopono, ua kupaa no ia i ka mea mai e like me ka makamaka oiaio a koa kupaa, e haawi ana i kona ola no hai. O ke kauka maikai, ke kahea ia e hele i kahi o ka mai, he ninaninau a hoomaopopo pono mai na mea nui a me na mea liilii e pili ana i ka mai, i maopopo ai na laau kupono e haawi ai.

He mea pono e loaa kekahi kauka kaulana no oukou e na kanaka Hawaii, i kanaka i piha i ka makemake no kana oihana a me ke aloha i kona

hoalauna, kohu makuakane e kiai ana i na mai o kana keiki i aloha nui ia; nana i kue a hookahuli i na manao kuhihewa o ka oihana anaana; nana e alakai ia oukou a pau ma na rula kupono o ke ola kino, me ka nana ole i kona uku iho; aka, me he mea la, he elele ia i hoouna ia mai e hoopomaikai i na kanaka pilikia ma keia pae moku nani; ka mea i hoolilo i kona hooikaika a me kona iini mau no ke ola o ka lahui holookoa; a oiai aole paha i hookò loa ia kona manaolana, e loaa no nae ia ia ka haawina o ke aponoia, mahaloia, a me ka hoomaikaiia mai e ka poe manao lokomaikai, a e lilo ai ka oihana lapaau i mea nui a hanohano no hoi.

MOKUNA XVII.

NA LAAU LAPAAU O HAWAII NEI.

Ma keia buke ao, ua manaoia e hoike aku he mea maikai na ano a pau i ike ia he mea e pono ai ke ola kino a me ka hooulu ana i ka lahui Hawaii.

O ka mea nana i kakau i keia mau olelo ao, aole oia e paipai e lawelawe me na laau lapaau a na kauka haole wale no ; aka, ua makemake oia e kuhikuhi a e hapai i na ano laau lapaau i ikeia a i lawelaweia e na kahuna Hawaii hoopono, oia hoi na laau lapaau i ulu ma keia mau pae aina, koe nae na hana epa o na hana i kapaia he anaana, a me na hana apiki e ae o ia ano.

I mea e paio aku ai me na mai o kona lahui, ua noke wale ke kahuna Hawaii e huli i na laau lapaau ma na kula, iloko o na ululaau a me na mauna o keia pae aina. Ua loaa no a ua lawelawe ia me ka holopono kekahi poe lehulehu mai na mea ulu o kona aina, e laa na mea e hiki ai ke hoohemo i ka mimi ; na mea e hoonaha ai i na manawahua o ka opu ; na mea hookahe hou ; na mea hoemi eha ; a pela aku.

He mea oiaio no nae, aole i hoomaopopoia e na kahuna Hawaii he mau rula paa e lawelawe ia ai o ka lakou mau laau lapaau. He mau laau ua akaka no ka mai wela, ka mai anu, ka hui o ka iwi, a me ke nahu o ka opu, a me kekahi mau mai e ae he nui i ikeia iwaena o ka lahui Hawaii ; i hoomaopopo ole ia hoi e na kauka haole.

O ke kahuna Hawaii o keia wa, ua loaa kona ike i na laau lapaau o Hawaii nei mai na kupuna mai. Ke hoomau nei oia i ka lakou mau ano o ka lawelawe ana, aole hoi i ao iki ia me ka oihana lapaau o na aina e mai. He mea pono no nae ina e huli na kauka o na aina e me ka imi a hoomaopopo i ka waiwai io o na laau lapaau ponoi o keia pae aina, a malia paha he waiwai io a he kupono no hoi no na lahui a pau.

Eia aku mahope nei na hoakaka ana no kekahi mau laau lapaau, i lawelawe ia e na kahuna Hawaii.

NO KA HOOHEMO I NA LEPO PAA.

Ina he mai uuluhaku o ke koko, o ka paa o ka lepo, a me na ano paa e ae o ke kino, ua loaa i na kahuna kahiko he laau kupono loa ma ka hoonaha ana, oia ke kowali; pela no ke pohuehue a me na laau kolo e ae o ia ano. A o ka pua o ka ilima a me ko ka hau, he mea no ia e naha ai. O ka ili o ka wiliwili i ku'i pu ia me ke kowali, he mea no ia e kahe nui ai o ka mimi.

NO KA HOOPAA I KE KOKO.

Ina he pilikia i ulia ma kekahi moku o ka io, e

kui a wali i na lau o ke aweoweo, a o kapili ma kahi o ka eha, he mea ia e hoopaa ai i ke kahe ana o ke koko. O ka hoohainu ana i ka apu awa, oia kekahi laau a kahuna no ka mai uha hemo a me ke koko, a ua ola no ia mai mamuli o ia lapaau ia ana.

NO KA HOEMI ANA I KA IKIKI A ME KA EHA.

No ke kapalili ino, a me na ano ikiki e ae i loohia mamuli o ka nawaliwali o ke kino, ua lawe ke kahuna i ka uhi. Ua wa'u ia ka uhi maka a huiia me ka wai, he hapaha paona o ka uhi i wa'u ia me hookahi kuata wai. Ina e inu ia i hookahi o keia, alaila, o ka maha no ia o ka mai.

O keia hoomaopopo ana no ke ano laau he uhi, ua loaa paha i na kanaka Hawaii mai na kupuna Malaea mai ; oiai ua kahiko loa ka ike ia ana o ia ano laau o ka uhi e na lahui o na mokupuni o Asia, a ua aneane like loa ka inoa he uhi ma ka moana Pakipika a me ka moana Inia, oia hoi keia uhi hookahi ma Hawaii nei a me Polunesia, a o ka uhi a ufi ma na mokupuni Malaea, a hiki loa i Madagasaka.

O ka hua o ke kaiee a me ko ka ilihee, aole nao i hoomaopopo ka mea e kakau nei, ua olelo wale ia no ua lawelaweia keia mau mea e na kanaka Hawaii, i mea e hoemi ai i ka ikiki a me ka eha.

NA MEA HOOKAHE HOU.

Ua hoomaopopo pono ke kahuna Hawaii o ka wa kahiko he mea nui e pili ana i ke ola kino

ke kahe maikai ana o ka hou ma na puka makalii o ka ili, i mea e hooluolu ai i ke kino, i ka wa e eha ai no ka uluhaku a me ka fiva i loaa mamuli o ke anu, a no ia mea, ua hana oia i mea auau mahu akamai oia hoi

KA PUHOLOHOLO.

Ua hoomakaukauia keia auau mahu o ka wa kahiko, ma ka hana ana a enaena kekahi mau pohaku iloko o kekahi lua i eliia e like me ka hana ana o na imu ai. Aia a wela na pohaku, a hookaawaleia ke ahi a me ka wahie, alaila e hoolei i mau lau pulu o ke kowali, a i keia wa paha he puahiahi maluna ae o na pohaku wela, e hoolei ai ia mau lau, alaila e hoonoho ia ka mai maluna ponoi o ka mahu e pii ae ana, ua uhi ia kona kino me ke kapa e hoopaa pono ai kona kino me ka mahu e pii ae ana mai na lau mai. A puka mai mai keia auau mahu ana, ua kahe nui ka hou o ka mai, alaila, ua uhi koke ia kona kino i ke kapa nui i maloo ai ka hou.

O na kahuna o keia wa, ua lawelawe lakou me ka ipu-hao, i mea e hoauau mahu ai.

I kekahi manawa penei e hoauau mahu ai : Ua uhi ia ke kino, a o kau wahi e ae paha me na la-i, a i kekahi manawa me na lala a me na lau o ke kowali, alaila, ua kapili ia aku ma na pohaku wela a pii ka mahu.

NA LAAU NO KA PUAO, A ME KO KA HOOIPO.

Oiai aole i manao nuiia ke ola o na kama e na

Hawaii kahiko, aka, ua ike na kahuna i kekahi mau laau lapaau no na eha o ka wa hanau keiki, a o kekahi mea e oluolu ai, oia na lau a me na pua o ka wiliwili. Aole oia wale, o ka ihi makole kekahi, no na mai wahine. Ina ua haule ka puao, alaila, e hanaia ka puholoholo me ka lau o ka pohuehue, a o ka awa i kekahi manawa, i kui ia a wali. O keia mai, ua ike pinepineia iwaena o na wahine Hawaii i keia wa ; oiai ua oleloia, he kakaikahi ia mai iwaena o na wahine o Malae, oia lahui hookahi koko me ko na Hawaii, a o ke kumu o ko lakou la nele ana ia mai, no ka holoi pinepine i na wahi huna, he mea nuiia e pili ana i ko ola kino, i malama pono ole ia e na wahine Hawaii.

Eia kekahi mea manaonao i haiia no na kahuna kahiko ; ua akamai loa lakou i ka oihana omilomilo, ma ka lawelawe ana me na laau lapaau, e laa me ka omilo ; aka, e make ko lakou ike ma ia mea, me lakou a mau loa.

Ua lawelawe no hoi lakou me na laau, a e kuko ai kekahi i kekahi ; a o na kahuna o keia wa, ua olelo lakou me ka haanui, he laau ko ka mai aloha, e laa me na mea i oleloia e na kauka hoopunipuni o na aina e. Ina e ai i kau wahi o ka wiliwili, ka popolo a o ka omilo paha, a me kekahi mau lau e ae paha, e lilo auanei ia i mea e wela ai ke koko ma na wahi huna o ke kanaka ; aole nae he mana nui e like me ka mea i kaena ia e na kahuna Hawaii, me ka haanui wale aku no hoi paha kekahi.

KA LAAU NO NA PUHA.

No na mai puuhaku o kela a me keia ano, ua olelo ia e na kahuna Hawaii, o ke aa o ke ki ka laau e ola ai. A o na lala a me na lau o ke kowali, e owiliia ai ka lima a wawae paha i eha, he mea ia e hoemi ai i ka pehu, a he mea no hoi e ola ai ka iwi hai. Ua lawe nuiia ka wai keokeo o ke aakoko, i mea e hoomaemae ai i na mai palaho, ka mea inoino a kahiko hoi. He laau ko na Hawaii e hoola ai i keia ano mai, oia na hua o ke kukui a me na lau o ke kowali, a ua kapiliia aku i kahi palahu. Ua ike ka mea e kakau nei i ka waiwai o keia ano lapaau. He kanaka ma Lanai, he kanaha paha ona mau makahiki, o Naliikipi ka inoa, ua pehu ino me ka palaho kona wawae. O keia kanaka ua manao nuiia a mahaloia e Nahaolelua, ke Kiaaina o Maui, a me ka Moi Kamehameha V., a mamuli o ka laua kauoha ana ua lapaauia o Naliikipi e na kauka haole. I ka hiki ana ae o ka Moi Kamehameha V., ma Lahaina, iloko o ka M. H. 1868, ua laweia ua kanaka nei maluna o ka moku Kamaile, a lawe loa ia aku i Honolulu, e lapaau ai na kauka i kona wawae. Ua hooholo lakou, e okiia kona wawae i mea e pakele ai kona ola ; aka, aole i ae o Naliikipi ia mea, a ua hoopii i ka Moi me ka uwe, e ae aku iaia e hoi hou ma Lanai, aole hoi i hanaia kona wawae. A i kona hoi ana, ua hoomaka ia ka lawelawe ana ma ke ano he noiau me ka moakaka. O ka palaho ino o ka wawae, mai ke kuli a hiki loa aku i na manamana wawae, ua holoi maikaiia

me na welu lole maemae, me ka wai mehana a me ke kopa "Castile." A pau i ka holoi ponoia, ua kapili ia aku ke kowali a me ke kukui i olelo mua ia aenei, a hala kekahi manawa, ua ola loa ua wawae nei. A hiki loa i keia makahiki 1880, ke ola nei kela kanaka, oiai ua maoioi ka io a me ka ili o kona wawae, he mau hoike ana no ia no ka palaho a me ka popo weliweli i hala, aka, ua hiki pono no iaia ke hele wawae, a ua maikai kona ola kino.

NA MEA LAPAAU NO NA MAI O KA ILI.

Na mai o kela a me keia ano ma ka ili, ua lawelawe nui na kahuna Hawaii i ke aa o ka awa a me ka ili o kona lala. No ka ohana laau nioi ka awa, ua lawelawe ia e na lahui o Asia, i mea e hoohiamoe ai a i mea e ono ai ka ai. Ua like ia me ka nioi betela, i kapaia "ka siri," e ka poe Malae. Ua naunauia ka lau o ka betela, i hui pu ia me ka hua o ka areka, a me kau wahi puna uuku, e na miliona he nui o na kanaka o Asia a me Malae, a oia ke pookela o ko lakou mea e hooluolu ai. O ko lakou mea e maha ai a e maalahi ai ma kahi o ka baka; a ua manao nuiia no hoi ka betele no kona mau ano laau lapaau e hoopaa ai i ke kahe ana o ke koko, a no na fiva kekahi. O ka awa nioi o Polunesia, he mau ano like kona me ko ka betela, oia hoi ka pipili, awaawa a papaa; a ke manao nei ka mea kakau, ina e naunau ia ka lau o ka awa me ko ka hua o ka areka, a me kau wahi puna, he mea ia i make-

make loa ia e na kanaka o Polunesia, no ke onaona o ke ala, a he mea no hoi e hooluolu ai; e laa me ka betela kaulana o Asia, e aho ia mamua o ka baka pilau a hoonawaliwali. Ma ke ano imi ola, nolaila i lawelawe ai na miliona o na lahui ulaula i keia mau laau nioi elua, ma ke ano he mau laau lapaau, he mea hooluolu kino, a he mea hoopau eha. Aka, ua loaa i ka awa ka inoa ino, e like me na mea maikai e ae he nui, no ka lawelawe ole ia. Ua inuia a oi aku mamua o ka mea kupono. He mea maikai ina e huli akaheleia kona mau ano e kekahi poe kauka akamai; aole i mea e ahu ai kona waiwai ma ke ano he laau lapaau Hawaii, aka, i mea e ikeia ai kona kupono e lilo ai i laau lapaau no na lahui a pau o ke ao nei.

HOMEPATIKA.

Me he mea la, ua hoomaopopo mua na kahuna kahiko o Hawaii nei i na ano lapaau homepatika, (oia hoi na kauka kulu wai liilii) ma ka lawelawe ana i ka laau nana i hoola i ka mai i makemake i ke ola. Ua maopopo keia ma ko lakou lapaau ana me ke kauilaokalani, i kapaia i kekahi manawa ka laau nioi. O keia laau kaulana, wahi a kekahi poe, e loaa wale ana no ma Lanai a me Molokai; ua oleloia ma na kaao he laau make, e like me kela laau weliweli o Iava, oia ka *upas pohon*; ina ka e moe kekahi kanaka a holoholona paha malalo iho o ka malu o ia laau, o kona make no ia, no ka mea, aia no ke akua Kalaipahoa ma-

loko o ke kumu a me na lala o ka laau kahi i noho ai.

Ua maopopo ia kakou, o keia olelo, he mea make ke ea o ke kauilaokalani, he haanui wale iho no ia na na kahunapule a me na kahuna anaana. Aka, ke hoomaopopo nei kakou, o ka wai o ka ili laau, a me na lau oia laau, he awaawa ano laau make no, a ina e inu ia he mau kulu wale no, he mea ia e hoinoino koke ai ia loko, a lilo i fiva iloko o ke aakoko o ke kanaka kino oolea ; aia hoi, o na lau o kela laau i hui pu ia me na pua o ka hala, oia ka laau lapaau i manao nuiia e na Hawaii no na fiva.

O ka puhololiolo a me na lau o ke kowali, oia kekahi ano e lapaau ai i na fiva. A i keia wa no, ua lawelawe na kahuna Hawaii me ka nioi maoli a me na lau o ka laau nuholani (pale fiva) i mea e hoola ai i na fiva.

KA LAPAAU ANA I NA MAKA.

Iwaena o na kahuna o ka wa kahiko, aole i ike ia he poe i waeia no ka lapaau ana i na maka wale no, aka, ua hoomanao lakou i na mea e hoola ai i na mai o ka maka, a ua oleloia, ua hoola ia e lakou ka poe mai maka ulaula me ka wai o ka lala pohuehue, ka laau hihi nani no hoi i ike ia ma na kahakai o keia paeaina.

O ka hua o ka popolo kekahi i oleloia he mea maikai no ka eha o ka maka.

KA LOMILOMI.

O keia hana kaulana iwaena o na Hawaii, aole

no ka hoolealea wale no e like me ka olelo a kekahi poe haole kakau buke, aka, he ano lapaau no ia a na kahuna Hawaii, i imi ia iloko o ka manawa kahiko loa, oiai he hou wale iho nei no ka oihana hoonauene kino a ka poe Suedena, e kaulana nei ma na aina haole. O keia anaanai ana a me ka lomilomi ana me na lima, ua ike nui ia iwaena o na'lii, ka poe mea aialo he lehulehu, a ua hana ia i mea e hooluolu ai i ke kino mahope o ka hooikaika ana ma kekahi hana. Ina i maloeloe ke 'lii, hiolani kohana iho la ma ka moena, a na kana poe wahine akamai e lomilomi, e anaanai, a e kaomi me na lima ma kona kino a me na lala; aole e liuliu, ua hiamoe loa aku la oia. Aka, ua lawelawe ke kahuna me ka lomilomi i mea e lapaau ai, a i mea hoi e hoomaopopo ai kekahi i ke ano a me kahi e waiho ana ka mai. Aole i lawa i kona manao, e laa me ke kauka haole, ma ka haha ana i ka pana o ka lima e maopopo ai ke ano o ka mai, aka, ua haha a ua hoao ke kahuna Hawaii me na poho a me na kuekue o ka lima, ma na uha a me na olona o ke kino a pau; ma ka lomi ikaika ana ma ke kua, ua hoomaopopo oia ua maikai na ami a pau o ka iwi kua; ma ka haha akahele ia ana me ke akamai ua hoomaopopo pono oia i na ano a me ke kulana o ka waiho ana o kela a me keia wahi oloko o ke kino; alaila ua hehi oia me kona mau wawae me ke kaumaha okoa o kona kino, maluna iho o ke kua o ke kanaka e moe ana ilalo ke alo, oiai e emi ana ke kua o ia kanaka no ke kaumaha, a mahope nae ua oluolu loa kona kino a

puni mamuli o keia hehi ia ana, me he mea la he ola hou ka i loaa ia ia.

I keia wa, ua aneane haalele ia ka lomilomi ma kona ano he lapaau no na mai. Ua hala ka nui o na 'lii, ka poe nana e kena aku i na kauwa e lomilomi mai.

Nolaila, ke ikeia nei, ua nui na oihana maikai e lapaau ai i ka wa kahiko, ua hala a nalowale i keia wa. A heaha ka ike a me ka hana a ke kanaka Hawaii i keia wa e pili ana i ke ola o kona kino?

Eia—ua ai i ka huaale, a i ka paakai naka paha, a i ole ia, ua kii ia na kahuna wahahee, no lakou na ike pookela ma ka anaana me ke kilokilo e ola ai ka mai, aole me na laau lapaau he lehulehu a waiwai no hoi, i loaa wale ma na kula, na ululaau, na awawa a me na mauna o kona aina hanau.

Ina o ke kahuna Hawaii e hoolilo ia i kona noonoo ma ka ohi ana a me ka hoomakaukau ana i na laau lapaau he nui i ikea e kona poe kupuna, a i loaa hoi iaia ka moolelo o ia mau mea, e aho no ia, a e hoolilo auanei ia hana i mea e hoopomaikai ai i kona lahui, ma ka hoao ana i na laau lapaau he nui wale i kupono no na ano mai o na kanaka Hawaii; a he mea hoi e hoolana ai i ka manao o ka poe noonoo o na aina e mai, he waiwai io no ko loko o na laau lapaau o Hawaii nei.

Me ka minamina nae, ke hai ia aku nei ka oiaio, he ake nui wale no ke kahuna Hawaii e kapaia oia he kilokilo a he mea wanana. Pela no me na kanaka hoopunipuni, haanui o na kau i hala kahiko ma na aina e i hoomalamalamaia.

A i keia wa hoi, ke makemake nei kekahi poe e uhi ia ka oihana lapaau iloko o ka pouli a me ka pohihihi.

O ka hoola ana i kekahi kanaka mai me ka laau i ulu wale ae, a me ka wai maoli paha, a mea moakaka lea e ae paha, he hana ia e hiki ai ke hoomaopopo ia e na mea a pau, a nolaila, aole no e kaulana ana ka inoa o ke kanaka nana i lawelawe mua ia mau mea. A no ia mea, o ka poe nana i hapai i ka oihana lapaau no na mai o na kino o kanaka, oiai, ua hopohopo a ua palupalu ka noonoo o ka poe mai, ua hoopuni ia ka ia poe oihana i na mea a pau e pohihihi ai ; a i keia wa malamalama, a me ka manawalea o ke ao nei, oiai e hele ana ka poe pono ma o a maanei e hoopomaikai ai i ka lehulehu ; eia no na kauka o keia wa ke mau nei no ko lakou huna ana i na mea lapaau i maa i na mea a pau, oia no ka wai, ke kopa a me ka paakai, me ke kapaia aku i na inoa maa ole i ka lehulehu ; a pela no i huna ai na kauka iloko o na huaolelo kahiko, i ike kakaikahi ia, i na ano laau e pono ai ke lapaau aku i na mai o kanaka, a ua hiki ole ke heluhelu ia, aia wale no o ka poe i ao maoli ia ma ia ano olelo.

Aia hoi, ua like na kauka o na aina e me na kahuna Hawaii, ma ko lakou akena ana he akamai a he noiau lakou, e ake ana e huna i ka oihana lapaau i ike ole ia e ka lehulehu kanaka.

O ka hapa uuku wale no o na laau lapaau i ike ia a i lawelawe ia ma Hawaii nei, ka i hoike ia maloko o keia mokuna. Aka, o ka manao nui o

ka mea kakau, e hoala ia ka noonoo ana a me ka hoomaopopo lea ia no ia mau laau lapaau. Ua lana ka manao, e helu pono ia a e hoakaka ia na ano o ia mau laau a pau, e kekahi kauka o na aina e, nona ka naauao a me ka hoomanawanui, i kokua ia ma ia hana e na kahuna Hawaii hoopono a me ke aloha lahui.

Iloko o na laau lapaau o Hawaii nei, e ike ia ana he mau kumumanao waiwai io a me ka iini, e kakau ai ka peni a ke kanaka lapaau imi ike, ina hoi he kanaka ia i makemake a i lana kona manao no ka pomaikai a me ka holomua o ka lahui Hawaii.

MOKUNA XVIII.

NA HOOLEALEA O KA WA KAHIKO.

Ma ka hoohiolo ana i na mana alii iloko o keia pae aina, i loohia ai ka lahui holookoa i ka poino nui.

O ka mana o na'lii maluna o na kanaka, ua like ia me ke kaula i hipuupuuia, i ole e helelei. Ua pili ia ano i ke kanaka Hawaii mai kahiko mai, mailoko mai o na ano kulana o Asia. Oiai he kaumaha i kekahi manawa, he ano ohana no, me ka makuakane ke poo; a i ka hoopauia ana mamuli o ka hoonaueue a na haole, ua like ia me ka hookaawale ana i ke keiki mai kona makua ponoi, a haawi aku i ka makua hanai, wahi a ka Hawaii. Aole no hoi i maikai ka ulu ana ae o ke kino o ke keiki Hawaii malalo o na ao ana a ka makua haole.

O na lahui ano like me na Hawaii, oia no na lahui o Iava, Sumatara, Celebes, na mokupuni o Pilipi, a me na ili ulaula e ae o na mokupuni o Inia, ua mahuahua a ua ulu nui lakou malalo o ka noho'na alii o ka wa kahiko, oiai, ua hooponoponoia ko aupuni e ka poe o Europa. Ke mala-

ma nei ia mau lahui i na ano o ka noho ana kahiko, me ka pakui ana aku no hoi i kekahi mau mea hou. Ma na mokupuni o Malae ke hoomau ia nei no na hana hoolealea o ka wa kahiko. A he oiaio no hoi, mamuli o na mele a me na hana hoolealea kahiko e hoomauia'ku ai ka hoomanao ana a me ka iini o ka lahui.

Ma ka hookapu ana, a me ka hoopau ana paha i na hana hoolealea kahiko a na kanaka Hawaii, ua paipai ikaika ia ko lakou lahui a me ke ola o na mamo.

He mau hoolealea keia i pili i ke ola o ka lahui, (ke kapaeia nae na mea haumia) oia hoi ka heenalu, lele kawa, ka lehei a au i ka moana, ke kuikui, ka ulu maika, ka paheehee, ka holua, ka hakoakoa, ka loulou, ke kulakulai, a me na hana hoolealea a hooikaika kino no hoi he nui wale, he mau mea keia i hooloihi ai i ke ola o na kanaka Hawaii o ka wa kahiko.

A heaha la na mea e pani ai i ka hakahaka o keia mau hoolealea ana a na kanaka Hawaii?

E hoomanao ae kakou i ke koa Hawaii o ke au kahiko. He mau hooiaio ana ka kakou i ike no kona ikaika, kona u-i a nohea na helehelena; he kilakila hoi ke kulana ma ke kahua kaua. He mea nana i hoowahawaha ka palekaua, ke halawai aku me na hoa paio. I ka wa a kona mau maka onohi uila e ike ai i ka oi o ka maka o ka ihe, o ka wa koke no ia e makaukau ai e pale emoole aku a hala ae la ia. A ina he lehulehu loa na omaka ihe oi e oniuia mai ana i kona umauma,

e hala ana no ia mau hoopoleiia ana mai e na lima ikaka a akamai i like me kona. O ke koa e like me Ioane Ii i make, i kamaaina hoi i ka lehulehu e ola nei; he hoa paio ia i oi aku i ko na ukali wiwo ole o Homer ma na kula o Troy; a o Kamehameha he hiki iaia ke pale ae i na maka ihe eono i o ia'ku iaia i ka wa hookahi, i kohu like me Achilles a hoea lanakila mai la.

A ano, auhea ke koa Hawaii? Ka oniu maa o ka puali? Ka poe ihe kupaa o na 'Lii? Ka mamalahoa akamai? Ka hulumanu ukali oiaio? A me na hana akamai a koa o ke kaua ma na waa? Auhea lakou? Auhea ke koa wiwo ole? Ua hala aku lakou, a e loaa ana ia oukou ma ia mau wahi, ka loio kolohe, ke kahuna hoopunipuni, ke kahunapule hookamani, a me ka lopa palaualelo i hoonaauao ia.

Aole i pane ia keia i kumu hoomakeaka a hoonaukiuki ia oukou e na kanaka Hawaii; aka, ua pane ia keia iloko o ka manao aloha me ke kaniuhu ole; a me ka manaolana no hoi e omaka ae ia mau huaolelo iloko o ke koena o ka lahui i na wahi hiona o ia au kahiko ma na ano kanakamakua a me ka manaopaa; a e hiki no ke hookoia kekahi mau hana o keia, ma ka hookumu hou ana e like me ka hiki o na hana hoohauoli ma ia wa kahiko.

Aole no i manaoia e hoomaamaa oukou e lilo i mau koa no ke au i hala. Aka, e ae aku i na opio o ka aina e hoomau aku i ka heenalu, ke kui hooikaika, ka hoopaheehee poli, ka maika me ka hoo-

leilei ulu, ka hakoko, ke kukini a me na lelele, a me na hoohauoli hooikaika he nui wale aku, a ma ia mea e hoonuiia'i ka hoomaikaiia o ke ola, ulu na manaolana aina, a ke omamalu mai na pilikia i ka Moi Hawaii, e manaolana ae no ia, e like me na la o ka Na-i Aupuni, e loaa iaia he mau kino ikaika me na puuwai wiwo ole e paio no ka pono o ke aupuni, a e lawe haaheo ae i na mahalo a ko ke ao nei, no ke kulana kilakila o ke kanakamakua a oiaio o Hawaii.

MOKUNA XIX.

NA HALEMAI NO NA KANAKA HAWAII.

O ka lahuikanaka e koi ana a nui na kauka lapaau a me na halemai he lehulehu i kumu e hoopakele ia ai ko lakou ola, aole no e pakele ana mamuli o ia mau mea; a eia kekahi—o ka lahui e ola wale ana no mamuli o ka lapaau mau ia ana, he makehewa no ke hoola ia.

Aole no mamuli o ka lapaau ia ana a me ke kukulu ia ana o na halemai e hoomau ia ai ke ola o ka lahui Hawaii; oiai nae, o na kokua ana a na kauka, he mau hana no ia e hoomanao nui ia ai.

O na kanaka ponoi o keia pae aina, i ka wa i hiki mua mai ai na haole, he lahui naau palupalu, hikiwawe ka huhu, he ano kamalii no hoi, a he puni wale, a he huli wale no i na haole ke pelo ia mai; nolaila, ua haalele ia na ano kahiko, a hopu i na ano hou, me ka hoopalaleha loa i na ano kahiko; a no ia mea, mai ia manawa mai a hiki i keia wa, ua ae wale aku lakou a hahai mamuli o na alakai a na haole.

Ua hoopuniia a ua hahai ia na kanaka Hawaii me na ao wale ia, me ka hooponopono ana a me ka milimili ia ana e na haole, ma na ano haipule, hooponopono aupuni, hoonaauao a me ka noho launa ana ; a nolaila, ua nalowale ke ano kuoo kahiko, a he aneane hiki ole i ke kanaka Hawaii ke ku okoa ae nona iho, me ka malama ia ia iho, iloko o keia au hou.

E like me ka nalowale ana o na mana o na'lii, pela no na kahuna. O ka hoomana ana ia Uli, o ka mana ihiihi o luna a me lalo, ka pono a me ka hewa, ua pau ia mau mea i keia wa. O ka pule ia Kane, oia hoi ka Ja-ne mana loa o Asia ka makua, he makehewa ka hoopukaia. Aole i hoolohe ia ka uwe ana ia Ku. He mea waiwai ole ka pipi ana i ke koko o ka manu kea. Ua nalo aku la ka uhane mana o Kuauau, ka mea kaulana ma ka hoola a me ka hoomake ma Hawaii nei. Aohe leo mana o Hawaii nei i koe. A o na mamo a Umi a me Keawe, ua pio ka manaolana, a ua moe aku a make wale iho no.

Aka, o oukou e na kanaka Hawaii o keia wa, he poe haole oukou ma ke ano o ka noho ana. A oiai, aohe keokeo o ko oukou ili e like me kekahi poe, aole nae o oukou na hooilina o na pomaikai pookela o na kupuna o oukou, e like me ka poe kanaka i hele mai mai Europa a i Amerika paha. A oiai e malama ana i na ano maikai i koe o ka wa kahiko, e lawe mai a malama oukou i na mea e pili ana i ka hoomalamalama o na aina haole, na mea hoi e pili ana i ke kiai ana i ke ola kino.

A o keia makaala i ke ola o ke kino, ma ka lapaau a me ka malama ana i na rula, e noonoo nui iho oukou, aole hoi e hoopalaka e like me mamua aku nei. Nolaila, e pono paha i mau halemai hou, me na hale paha kekahi e haawi ai i na laau lapaau, ma kela a me keia wahi o keia mau pae moku.

Ua akaka he pono a he pomaikai nui io ko ka Halemai Moiwahine ma ka hoola ana i ka poe pilikia a pau no keia lahui, oiai nae, ua kanalua no kekahi poe i kinohi, a ua hoohalahala paha no ke ano o ka lawelawe ia ana e na kauka, a he makau kuhihewa wale iho no hoi ko kekahi poe. A he mea kupono loa paha ke kukulu ia i mau hale hou o ia ano ma na wahi i akoakoa nui ai na kanaka.

Aole nae he pono e kukuluia keia mau halemai hou ma ka hoolilo ana i na dala mai ka waihona aupuni wale no, aka, he mea pono e kokua nui ia me na dala a ka poe waiwai mawaho ae o ke aupuni. O ka poe nona na mahiko, a poe e ae i hoolimalima nui i na poe paahana, ua pono ia lakou ke kokua pu mai ma keia mea. O ke ola a me ka make o ka poe kumakahiki, aia maloko o ko lakou lima. A o ka poe pi a makee dala no na kokua manawalea o keia ano, aole e nele ke koi ia mai o lakou i panihakahaka no ke koko o ko lakou mau hoalauna i hala i ka make iloko o na hale haiki i kupono ole no ke ola ana, a i make paha no ka malama pono ole ia, a no ka hana ino ia paha. E hoomanao mau na ona mahiko naauao

no ke ano o ka noho ana o ko lakou poe paahana, i hoomaemae ia a maikai ko lakou mau hale noho, a pela me ka lakou mau mea ai, a e hoohanaia e like me ka mea kupono iwaena o ka haku me ke kauwa hana. A e kokua no hoi oia i ke kukulu ana i wahi halemai e lawa kupono ai no kona wahi apana ; kahi e lawelawe ia ai na laau lapaau o Hawaii nei i ike ia he ola pono, a me na laau lapaau a na haole naauao no hoi kekahi.

O na halemai o ia ano, e hoolilo ia i mau kula ao no ka oihana hoola kino ; a i mea hoi e hiki ai i na kanaka kino ola ke alakai i ka poe pilikia ma ia mau ano halemai.

MOKUNA XX.

KELA A ME KEIA MEA.

KA HOOKUMU ANA I NA MAI MA POLUNESIA.

O ka manao nui mawaena o na mokuaina o Polunesia, e pili ana i ka hookumu ana o na mai, oia ka mea i hoakakaia ma ka buke a Turnbull, i kapa ia "Ka Holo Kaapuni i ka Honua," M. H. 1816, e olelo ana ma ka aoao 326, penei :

"He manao paa ko lakou, (na kanaka o Tahiti, oia hoi na Bolabola), ua hiki pololei mai na mai luku a me na mai e ae mai luna ae o na moku. Ke olelo paakiki nei lakou, na Kapena Kuke i lawe mai i ka mai fiva a me ka lia, ke kuapuu, ka alaala, ka mea i puka ma ka a-i, umauma, ka hena, a me ka poaeaelima. A na Vanekouva i lawe mai i ka mai hikoko, ka mai nana i luku i kekahi lehulehu iloko o kekahi mau mahina pokole. Ua olelo lakou na Kapena Bligh i lawe mai i ka mai a-i alaala ; aole nae i maopopo ia'u ka moku nana i lawe mai i ka mai wawaehao a me ka mai kuhewa !

Malia paha ua olelo ia na na haole i lawe mai, e like me na kuapuu a me kekahi mau mai e ae."

Aia ma ka aoao 386, ua olelo hou ua kapena la:

"He keu ka pouli o ka naau o keia poe hupo (na Bolabola), nolaila, ua hoomaopopo ole lakou i ke kumu o keia poino (ke umi keiki) ma ka lakou mau hana iho, aka, ke olelo nei nae lakou me ke kanalua ole, ua loohia keia poino ia lakou mamuli o ka launa ana me na kanaka o Europa."

E heluhelu pu i na olelo mamua ae me ka mokuna nona ke poo "Ka Mai Kaokao" ma keia buke, ma na aoao 134 a me 139, a ke noonoo iho me ke akahele, ua pololei ole ia olelo ia ana e na kanaka Hawaii, a pela hoi me na Bolabola e kapilipili kuhihewa nei; oiai, ua hookumu ia na mai he nui ma o na aina e mai, aka, ua hoomaka ia a ua hooulu ia ma o ka noho'na haumia o na kanaka ponoi o kela a me keia aina, a me ka ike ole a malama ole i na rula o ko lakou mau kino iho.

NO KE UMI KEIKI.

O ka hui eehia o na Bolabola, i kapaia ka Areoi, nana i hapai nui i ka oihana umi keiki—na kaikamahine ka nui, i loaa mamuli o ka moe aku moe mai; o ia hui ka hoopai weliweli i kau iho maluna o ka lehulehu o ia mokupuni maikai. He lahui pepehi keiki na Bolabola o ia wa, a ua pono no ka lilo ana o ko lakou noho'na kuokoa. He oiaio no, ua pepehi a ua umi keiki no kekahi poe kanaka Hawaii, a ke mau nei no ia ano hana lokoino a ia poe; aole nae lakou i hoohui ia lakou iho i mea e hapai ai i ka oihana moekolohe a me ke umi

keiki. He aloha no na puuwai Hawaii i ka uwe mai o na keiki; a i keia wa, ke mahuahua iki nei no na hanau keiki o na wahine Hawaii, ke malama a ke ao ia nei na keiki i ka noho'na naauao, na hana pookela hoi e kokua ai i ka hoomau ana i ke kulana kuokoa o ke aupuni, a e hoolilo ia ai keia lahui ma ke kulana mua iwaena o na lahui e ae o Polunesia.

KE KANU ANA O NA KINO KUPAPAU.

Ke hoomau nei no kekahi poe kanaka Hawaii, i ke kanu ana i na kino kupapau malalo o ka papa hele o ka hale kahi e noho ana ka poe ola; a i kekahi manawa malalo pono iho no o kahi e moe ai, iloko o ka lua papau; he hana pono ole ia, no ka wa pouli wale no ia. Malia paha na keia mau hana ano ole i hooulu ae i na mai lele, a kupono ole i ke ola kino. A oiai he maka'u wale lakou i na uhane o ka poe i make, nolaila, he mea hupo loa keia hoopili ana mai o lakou i na kino kupapau. O ke kino make ka mea e maka'u ai, aole o ka uhane. E kanu i ke kino make a hohonu iloko o ka lepo, aole e emi malalo o elima kapuai, a ma kahi kaawale hoi mai ka hale aku, alaila e ale ana ka lepo i na mai a pau, oiai oia ka makua ka mea nana e hoomaemae. Aka, ina e malama oe i ke kino kupapau ma kahi e kokoke loa ana ia oe, alaila, aohe e liuliu, a waiho a make pu aku ana oe me ia iloko o ka lepo.

Mai kanu e oe i ke kino kupapau, aia a loaa ka palapala hooiaio mai kekahi kauka lapaau mai. He maka'u nae ke kahuna anaana nana i hanai i

na laau make, o ninau hoohuahualauia kana mau hana. Ua nui na make emoole ma Hawaii nei, a na kanu koke ia no hoi me ka ike ole ia o na kumu i make ai, a me ka hoike ole ia i ke akea. He mea makamae loa ke ola o kela a me keia kane, wahine a keiki, ina he kanaka Hawaii a haole paha, a o ke aupuni hoopono a ano makua hoi, ina he manao nui i ka pomaikai o ka lehulehu mamua ae o ka hooponopono ana i na oihana, alaila, e kiai makaala ia ke ola maikai o kela a me keia o kona poe kanaka, a hiki i ka manawa e waiho ia 'ku ai ke kino make iloko o ka lua kupapau.

KA HOOKAMAKAMA.

O ka hoohaumia ana i na wahine, o ka oi ia o na hana walohia i ikeia ma ke ao nei, ma ka hoomaopopo ana a ke kanaka noonoo maikai. A o ka mea oi loa aku o ka hilahila, o ka ike ana aku i na kanaka o na aina malamalama mai, e komo kino ana iloko o keia hana e hoohaahaa ia'i ke kulana o na wahine o Hawaii nei a me na mokupuni o Polunesia. Maloko o na moolelo a na kapena manuwa o kela a me keia aupuni, ua hoikeia na hihia o keia ano. Ua hana na aliimoku a me na luina i ka hewa, me na kaikamahine naau palupalu o keia mau mokupuni, me he mea la he opala, i hoonoaia na lakou e kolohe a e hana ino. Ua olelo o Vanekouva, buke 1, aoao 116, penei : " O na wahine i kipa mai, a i oluolu e hoolauna mai me makou, no ke kapu i kauia mauka o ka aina, nolaila, ua au mai lakou a hiki i ka moku." A

ma ka buke 3, aoao 9, ua olelo oia penei : "Ma keia hora aumoe o ka po, ua nui na makamaka a makou i ike mua ai, o na wahine, i kipa mai i ke ku mua ana o na moku, aole lakou i hoohakalia," a pela no, ma ka hoike ana i ko lakou aloha no Vanekouva a me kona poe luina. A heaha la ia mea he aloha, oiai, ke hai mai nei oia, ua noho na kaikamahine maluna o ka moku a ao ka po?

Ua olelo o Kotzebue, (he kapena Rukini) buke 3, aoao 338, penei : "Ua hoopuniia na moku e na wahine mai ke kakahiaka a i ka napoo ana o ka la. O ko makou poe luina ua noho lakou mauka o ka aina he mau la okoa, a ua hui pu me na wahine a na kanaka, aole nae o lakou lili."

O kekahi kapena moku Amerika, o Percival ka inoa ; i kona ku ana ma Lahaina, ua koi ikaika aku oia i na luna aupuni, e haawi mai i mau wahine na na aliimoku a me na luina o kona moku. Ua hoike mai o Manini no ka hookamakama maluna o na moku Farani a me ke Paniolo.

Pela no i hana hewa ai na kanaka o kela a me keia lahui malamalama ma na mokupuni o keia moana. A nolaila, mai olelo mai kekahi, ua oi aku ke kanaka Hawaii ma na hana hoohaumia, no ka mea, aole ia he oiaio. Ua hoomaluia ke kino o na wahine malalo o na rula o ka wa kahiko. Oiai, ua aneane like na kane me na holoholona, ma ka launa ana me na wahine ; aka, ua hoomalu lakou i na kaikamahine puupaa a oo ; a ua hookapuia na wahine, oiai i na manawa o na mai wahine ; aka, mawaena o na lahui malamalama, ua

hana koloheia ke keiki iloko o ka puao, a ua komo hewa ia ka wahine i kona manawa kupono e hoomalu loa ai ia ia iho.

E na kane Hawaii, e hooikaika oukou e hoopakele ae i ka oukou poe wahine, ina he wahi manaolana iki kahi o oukou no ke ola o ka lahui. Eia no kekahi kanawai o keia aupuni, e papa ana i na wahine opio a me na kaikamahine, aole e haalele i ko lakou mau apana iho, me ka loaa ole o ko lakou mau palapala hookuu. Aka nae, aole i malama ia keia kanawai a kakou e noho nei, e laa me kekahi mau kanawai e ae, no ka nele i ka poe kupono nana e hooko. Ua haawi wale ia na palapala hookuu, me ka ninau pono ole ia mamua, a ua lilo keia kanawai i mea e hihia ai a e hana ino ai i ke kaikamahine ina ua holo mai oia ma Honolulu nei me ka nele i ka palapala ae holo. A i keia wa, me he mea la, aohe he kanawai o ia ano. Ina nae i hooko pololei ia, he kanawai maikai no, i mea e kaohi i ka holoholo wale ana ma o a maanei, me ke kupaa ole ma kahi hookahi. E imi oukou e na makuakane Hawaii, i mea e hooko pono ia ai ke kanawai o keia ano me ka naauao a me ka pololei, a i mea hoi e hoomau ia ai ka noho ana maluhia iwaena o keia lahui.

NA MAI O NA WAHINE.

Ua olelo kekahi mea kaulana i ke kakau buke ma Farani, "he poe omaimai mau na wahine." He mea oiaio ia mawaena o na lahui i kiekie ka noho'na malamalama; aole nae pela na lahui o

noho ana ma ke ano a ke Akua i hana ai i ke kanaka, e mikiala, a e hele nui mawaho i ke akea. Ua hana mai ke Akua i ke kino o ka wahine i like ai kona mikiala me ko ke kane, nolaila, ina e hoomolowa a noho wale ka wahine, ua emi no kona kulana ola kino malalo o ko ke kane. O ka wahine molowa a noho wale iho no, he wahine omaimai aku la ia. Ina e moo wale ana ka wahine maluna o ka moena a po ka la, kekahi ia o na kumu e hoolilo ai i kona naau e kuko no ke kolohe i ka po. Ina oe e makemake e hoomauia na helehelena maikai o ka wahine opiopio, alaila, e hoolilo ia kona manawa a pau ma kekahi mau ano hana kupono. Ina paha oia e waele i kekahi mala ipu a mala uala paha, aole ia he mea e kina a e poino ai paha ke kino o ia kaikamahine u-i. Aka, i ka wa e noho hoopau manawa wale ana ma na hale inu kope o na pake, a iloko paha o ka halekuai o kekahi haole hoopono ole, ina paha no ka hora hookahi wale no ka hoonanea ana, he hoohemahema ana no ia e poino ai ua kaikamahine la.

Ua oi aku ka ikaika o ke pale ana o na wahine i ke anu a me ka hoololi ana mai ka wela a i ke anu mamua ae o na kane, a ua oi aku ko lakou hoomanawanui i ka hana a me ka hoalo i na mea ai ; a nolaila, me he mea la, e emi ana ko lakou omaimai malalo o ko na kane. He manawa hoomaha a hooluolu ka i haawi ia no lakou, oia hoi ko lakou wa e hoomaemae mau ai ia lakou iho iloko o kela a me keia mahina, i kapaia he mai-wahine, aole nae he mai maoli. Aka, ua oleloia e na kahuna

Hawaii, aole e loaa i ka wahine puupaa keia ano hoomaemae ma kela a me keia mahina, aia a launa kino mua me na kane. He wahahee keia o na kahuna o ka wa kahiko i haku ai, a na lakou i ao ae i kanaka, aia a naha ke kaikamahine, alaila, hoomaka mai ke kau ana o ka mai-wahine, oia ka hanawai. He keu keia o ka olelo wahahee a me ke ake hoino, na hooipoipo kolohe i hanaia mamuli o keia olelo oiaio ole i ka wa kahiko o keia pae aina! No ka mea, he mea maopopo, e loaa ana no i ke kaikamahine puupaa kekahi manawa e mai-wahine ai me ka launa mua ole mamua me kekahi kane.

No ke aha la i loaa ai i na wahine Hawaii na mai puao, oia na mai i loaa pinepine ai na wahine o na aina e, ka poe kiekie hoi o ke kulana o ka noho ana malamalama; oiai, o na kupuna o na kanaka Hawaii, aole lakou he poe kino palupalu. Ua maa i ko oukou poe makua ka lele ana i na kawa kiekie, he kanalima a he haneri paha kapuai ke kiekie, me ka luu hoi iloko o ke kai kupikipikio, e auau ai iloko o ia hohonu a hala ka manawa loihi. No ko lakou kino paa a konekonea maikai, pela i hiki ai ke auau e like me ia, aole no hoi he omaimai o na wahine ia wa, e like me ka mea e kamailio nui ia nei ma na buke a na kauka haole; a hiki mai i keia wa, ke ikeia nei ka hopena o ka rama, ka noho molowa wale ana me ka hana ole, a me ka aahu ana o na wahine Hawaii i na mea hooweliiwelii o ke kino.

E mare na kaikamahine Hawaii me na kane i

ka wa e oo pono ai. A e haalele na kanaka Hawaii i kela manao lapuwale, aia ka a naha mua ke kaikamahine, alaila, kupono ka ke mare i ke kane. Eia ka pono, e hoomau ia ka noho maemae ana o na kaikamahine Hawaii, a me ka malama ana o na makuahine i na rula kupono o ke ola kino, alaila, aole e loaa kekahi kumu e kamailio ai no na omaimai wahine ma Hawaii nei.

KA LIKE OLE O KA HELUNA O NA KANE ME NA WAHINE.

Ua kamailio no ka mea nana e kakau nei i keia buke, no keia kumumanao, maloko o ka nupepa "Nuhou" i ka M. H. 1874, a ma na wahi akea e ae no hoi kekahi, a ua oi aku ka pono i keia wa e hooaiai hou ia keia mea.

Ua oi aku ka nui o na kane mamua o na wahine ma keia Paeaina i keia wa, ua kokoke i ka 15,000 ka nui o na wahine, iwaena o ka heluna nui o ka lehulehu he 62,000 paha. A o ka hapa nui o keia poe kane no ka Aina Pua mai no lakou, a ua like paha ko lakou heluna nui me 13,000, a o ka nui nae o ko lakou mau wahine ma Hawaii nei he 300 wale no. A o keia poe kane Pake, pehea la e loaa ai ia lakou na kokoolua wahine ?

He ninau ano nui keia e noonoo ia'i e kela a me keia poe o ke aupuni i ka pono a me ka pomaikai o ka lahui Hawaii.

O ke kahu o ka Ekalesia o Wainee ma Lahaina, ka i kamailio iki no keia ninau maloko o kekahi halawai mamua aku nei. Ua hoahewa oia i kona

poe kanaka, a i na makuahine Hawaii e noho mai ana iloko o ke anaina, no ke karaima o ke kuai maoli ana aku o lakou i na poe kaikamahine i na Pake. Ua olelo ae ia, " Ua lohe au i kekahi o oukou e na makuahine, e i aku ana i kana kaikamahine opio, oiai laua ma ke ala loa, e hele ae ana he wahi Pake nona kekahi hale inu kope :— Ea ! aia ka meaono ; oia'la kau mea e haawi ai i kou kino haumia ole, e ukali oe iaia. A mamuli o ke koi a ka makuahine, ua hahai aku la ke kaimahine i ka Pake a komo iloko o kona hale, a o ka haumia no ia. O na hale inu kope o na Pake, oia ke kahua e houluulu ai na koena uuku i koe o na kaikamahine puupaa o Hawaii nei.

Ke ae aku nei ka mea e kakau nei me ka oluolu, o ka Pake mikiala i ka hana, he kane mare kupono ia na ka wahine Hawaii ; a i kekahi manawa, he kakaikahi nae, i hanau ia mai he poe keiki maikai. Aka, aole nae he nui o ia poe i loaa na hua maikai mawaena o na Pake a me na Hawaii. I kahi manawa i hala hope aenei, ua hoolimalima iho la ka mea e kakau nei he mau Pake limahana he 14, no ka manawa loihi. He 12 o lakou i noho pu me na wahine Hawaii ; a o kekahi o lakou ua oi mamua o hookahi wahine ; o ka nui o na wahine he 20, i noho pu me keia poe Pake, (ua make kekahi poe o lakou) he poe wahine mare a he poe moe mau, aka, a hiki wale i keia la, hookahi wale no keiki mai loko mai o lakou a pau e ola nei i keia manawa. Haule no ka manaolana !

No na mea e pili ana no keia mea, he pono loa

ko loaa mai na hooiaio a ka poe hoolimalima paahana a pau o keia Pae aina, e pili ana i na Pake, na Pukiki, na Lelewa a me ka poe a pau o na aina e ae, i mea e maopopo lea ai ia kakou a me na poe aupuni, no keia kumu ka mea e poino ai ka lehulehu, oia hoi ka like ole o ka heluna o na kane a me na wahine.

I MAU HALE E MALAMA IA AI NA KEIKI KAMEHAI.

He mea kupono keia e noonoo nui ia'i e ke aupuni Hawaii. Aia ma na aupuni malamalama a pau o ka honua nei, he mau hale o keia ano. O ka manao aloha iloko o ke kanaka o ka mea ia nana i paipai no ke kukulu ana i keia mau hale ma na aina e; aka hoi, ma keia Pae aina, ua pono i ke aupuni ke hapai i keia hana ana i home no na keiki i malama oleia a i haalele wale ia paha e na makua lokoino.

He mau keiki anei i haalele wale ia i keia wa ma Hawaii nei? Ke mau nei anei ke umi keiki iwaena o ka lahui Hawaii? Me ka hookamani ole ke hai aku nei au, pela no ka oiaio. Aohe nae he mahuahua e like me ka wa kahiko; aka, ua maopopo no, eia iwaena o keia lahui i keia wa, kekahi poe e malama nei i ka oihana umi a pepehi keiki.

Ua ike ka mea e kakau nei, ekolu keiki i haalele wale ia ma Lanai, a ua lohe no hoi oia i ka olelo a kekahi mau wahine, i ko lakou manawa e kokoke aku ana e make, ua ae lakou e pepehi ia

na keiki, a ua uniia na keiki i ka wa iloko o ka puao. A ina kakou e lohe ana i na olelo hoike a na kahunapule a pau a me na kauka lapaau, e pili ana i keia mea, alaila, e loaa no ia kakou ka huina hoike nui a weliweli hoi. nana e hoomaopopo lea, he mea pono ka hoomakaukau ana i mea e hoopakele ai i ke ola o na keiki liilii ma keia Pae aina.

He oiaio no, ua nui na makuahine i aloha ole i ka lakou mau keiki, a haawi lakou na hai e hanai. He nui na wahine opio, e ake ana e huna a e hoopio loa i ke ola o ke keiki, no ka maka'u, no ka hilahila, a no ka naaupo paha. A nolaila, ina e hoomaopopo lakou, i ka malama maikai ia o keia mau keiki iloko o keia home oluolu, a i hanaiia e na kahu makaukau ; alaila, e ulu ae ana paha na manao maikai iloko o lakou e hoola i ke kamaiki, a he oi aku no hoi ia o ka pono mamua o ka pepehi ana iho. Ua makemake nui kakou e hooulu i ka lahui ; nolaila, e lawe ke aupuni i na keiki a e malama me ka hoihoi o ka manao.

Ua manaoia e oluolu ana na poe wahine lokomaikai i kapaia "Na Kaikuahine o ke aloha," e hapai i keia hana a e hiipoi i na keiki kamehai, oiai o ka lakou hana ma kekahi mau aina malamalama, o ke kokua i na keiki i haalele wale ia.

E i mai ana paha kekahi poe, he mea keia e hoemi ai i ka noho pono ana o kekahi poe. Pela io no paha. Aka, he mea paha ia e pono iki ai ka poe manao kolohe ; a he mea no hoi paha ia e ulu nui ai ke aloha iloko o na kanaka Hawaii a kaohi mai i ka pepehi ana i na keiki, aole hoi e holo-

amoku na hana hoomainoino oia ano, a he mea no hoi ia e kokua ai i ka Hooulu Lahui.

HOOULU LAHUI.

O na huaolelo maluna aenei, oia na huaolelo kaulana o ke aŭ ia Kalakaua ka Moi.

Ina ma ia hooulu ana, ua manaoia o ka hooulu waiwai, alaila, ua hookoia ia mea e manao ia nei; aka nae, ina o ka hooulu i ka lahuikanaka ka mea i manaoia, alaila, aole no i hookoia ka manao o ke 'Lii ka Moi, ka makia hoi o kona aupuni.

He oiaio no, ma ka helu ana i na kanaka i ka M. H. 1878, ua oi iki ae ka nui o na kanaka mamua o ka heluna o ka M. H. 1872; aka hoi, o ke kumu o ia oi ana, no ka poe i hele mai mai na aina e mai. Ke mau nei no ke emi ana o keia lahui Hawaii ponoi. Aole nae no ka hapai ole o na wahine; aole no ka nawaliwali o na kane; aole no ke omaimai a me ke ano nawaliwali o ka lahui; aole no ka molowa a me ka makaukau ole; aole no hoi no ke kolohe a me ka hookamakama o na haole, na pake, a lahui e ae paha; aole no kekahi o keia mau kumu, a o na huina paha a pau o ia mau kumu, aole nolaila i haule nui ai ka lahui Hawaii, ka lahui nona ponoi keia pae aina a me ke aupuni. Ma ka helu ia ana o na keiki liilii, aia aku la malaila ka haule nui.

Ua hai mua ia aku no keia kauoha paa ia oukou mamua, a ke hai hou ia aku nei no, me ka hoomaopopo pono: Ina e hookele pono ia kela a me keia hapai ana o na wahine Hawaii; ina i malama

maikai ia ka hanai ia ana o kela a me keia keiki i hanau pono ia mai e na makuahine Hawaii ; alaila, e hoomahuahua io ia no auanei ka heluna o ka lahui Hawaii, a o kela mau huaolelo kaulana a ko kakou Moi aloha e hooko io ia no.

E kiai ia na keiki liilii me ka mikiala, a e kauleo ia ka olelo mai o a o, o ka helu akahi hoi o na hana i ili mai maluna o ke Aupuni Hawaii nei, oia hoi keia—"E malama pono ia ke ola o ka Lahui Hawaii !"

MOKUNA XXI.

KA MAI HEPELA.

O keia mai fiva lele a pukapuka, he oi aku ke kupono ke kapaia he Mai Pake mamua o ke kapa ia ana he Mai Hepela ; no ka mea, mamuli o ka moolelo o keia mai i loaa ae mai na kanaka lapaau noeau loa, ua hoomaka mua keia mai ma Kina.

Aole keia mai e kau ana maluna o ke kino mamuli o ka hoohemahema, e like la me ka lumatika, ka opuohao, ka hi, a me kekahi mau anó mai e ae, a i ole ia, mamuli paha o kekahi ulia o keia ola ana ; aka, he mai keia e lele ana mai kekahi kino kanaka aku a i kekahi kino kanaka. E loaa ana no ke kanaka ola maikai e like me ka loaa ana o ke kanaka omaimai.

O ka lele ana o keia mai, ua hoomaka ia no ia mai kekahi wahi omaka uuku loa, e like la paha me ka makalii o kekahi ano mea ulu hua liilii, i hiki ai ke lawe hele ia mai ka lole aku o kahi mea i loaa ole i ua mai nei a komo aku la i kahi o kekahi poe e aku, i kohu like me na hipa e lawe hele ana i na anoano i pipili i ko lakou mau hulu a

helelei aku la ma kela a me keia aina mamao e aku, a malaila e hoomaka hou aku ai ka ulu ana. He hiki no hoi i kekahi kanaka i loaa ole i ka mai hepela ke lawe mai ia ano mai mai na aina o ma o kona huluhulu, a hookomo mai a laha iwaena o na kanaka o keia pae aina a aina e aku paha. Nolaila, he mea kupono e hooi ia na kumu pale me ka makaala loa ma ka hooikaika ana e kaupale aku i ka hoolaha ana mai i keia ano mai weliweli mamua o na ano mai e ae.

I ka wa e komo ai ka anoano o keia mai iloko o ke kino o ke kanaka, aole e ike koke ia ana kona mau hiohiona no kekahi mau la he lehulehu, i ano like no hoi me na anoano i kanu ia iloko o ka lepo, aia a hala he mau la, alaila, ike ia kona omaka ana ae. Iloko o ia manawa, e mau ana no ka maikai o ke ola ana o ka mea i kau ia aku i ka mai. I ka umikumamalua o na la mahope iho o ke kau ana o ka mai, alaila, hoomaka mai ka fiva ; a i ka umikumamaha mai o na la, alaila, puka mai ka puupuu. Mamuli o ka ikaika o ka fiva, e hoano e ia ana ka noonoo i kahi wa. Aole i loaa iki ka laau nana e hoola a e hooluolu i keia ano mai, aohe mea hiki nana e keakea mai i kona mau loina. O ka mea wale no i manao nui ia, oia ke kahu malama mai maikai a me na mea ai kupono no ka hoonoono ana a me ka hooikaika ana aku i ke kino o ka mea mai. Me ka malama makaala ana me ke aloha, e kakaikahi ai ka poe e make ana mai ka heluna mahuahua o ka poe i ola. Ma na aina e, he ekolu wale no make iloko o kela a me keia

haneri kanaka i loaa i ka mai hepela; aka, ua oi aku nae ka poe i make iloko o kela a me keia haneri poe mai ma o kakou nei; a me he mea la i ka nana aku, o ke kumu o keia ano e loa, no ka nele i na kahu malama mai kupono a no ke ano maikai ole o ka *o*, e mahani wale ae ai la paha ka mai a ola, mamua o ka holoamoku ana i ka make.

O ka mea iloko o ka ehaeha o ka mai, he mea pono e malama ia oia me ke akahele. E makaala loa ia ka hoomakaukau mau ana i na mea ai kupono no ka hoomau ana i ka ikaika o ke kino. E pale loa ia ka auau ana iloko o ka wai huihui. E malama loa ma ka hoolawa kaulike ana i ke ea mawaena o ka mehana a me ka oluolu kupono no ka mea mai; a e pale loa ae mai ka noho ana ma kahi e pa kololio ana ka makani anuanu.

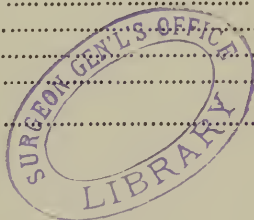
Aohe laau i loaa he waiwai iki kekahi no ka hoola ana i keia ano mai, aka, he haawi ia nae ka aila naha (aila koli) i ka mea mai i kahi manawa, i mea e hooluolu ai i ke kino. Mamuli o ke kiai makaala ana a me ka malama aloha ana a ke kahu malama mai e hoemi ia mai ai ka heluna o ka poe make mai ka poe i puka pono me ka maalahi mai ka huina nui i loohia i ka mai hepela. Ua lehulehu na mai hepela i make ma keia pae aina, mamuli o ka hoohemahema, ka malama pono ole i ka wa i loaa ai, a me ka nele i na mea ai kupono no ka hooikaika ana i ke kino.

Nolaila, e na kanaka Hawaii, e kupaa me ka makaala ma ke kiai a me ka malama ana i ko oukou mau oiwi ponoi, a i ko oukou mau hoalauna

paha i loohia ia i ka mai hepela ; a e manaoio iho, aia mamuli o ko oukou hoomanawanui ana me ka oiaio a me ka malama aloha ana e hoopakele ia ai ko oukou mau ola.

E hoomanao no hoi, ua ahona iki ke pale ana aku i ka mai mamua o ka lapaau ana aku ; a ina ua maikai ka *o* ia ana mai na la opiopio, a e *o* hou ia i hookahi a elua paha manawa hou mahope aku, he kumu pale hala ole ia no ka hoomahani ana i ka ikaika hahana o ke kau ana iho o ka mai hepela maluna o ke kino a pakele ke ola.

PAPA KUHIKUHI.

SURGEON GEN'L'S OFFICE
LIBRARY

